

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi

Haklarımızı Talep Etmek İçin: Geçim Güvenliği, İnsan Hakları ve Sürdürülebilir Kalkınma

Caroline Moser, Andy Norton, Tim Conway,
Claire Ferguson, Polly Vizard

Sivil Toplumun Geliştirilmesi İçin Örgütlenme
Özgürlüğünün Güçlendirilmesi Projesi, AB
Komisyonu tarafından desteklenmektedir.

Ref. No: TR0401.04/001

Bu metin STGM tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

ISBN 0 85003 554 6

© Overseas Development Institute 2001

Her hakkı saklıdır. Okuyucular bu yayından alıntılar veya kopyalamalar yapabilir, ancak telif hakkı sahibi olarak ODI uygun biçimde bilgilendirilmek istemektedir.

İçindekiler

Teşekkür.....	iv
Kısaltmalar Sözlüğü.....	v
Yönetici özeti.....	vi
Arka plan ve amaçlar.....	vi
İnsan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki tartışmalar.....	vi
Haklar yaklaşımını sürdürülebilir geçime uygulamak için kavramsal bir çerçeve.....	viii
Çemberin kapanışı: insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılar.....	ix
Sonuç: Haklar bir farklılık yaratır.....	x
Son yorum: cevaplanmamış sorular?.....	xii
1 Giriş.....	1

1.1	Amaçlar.....	1
1.2	Kavramsal çalışmanın arka planı: Dünya Bankası'nın önündeki zorluklar ve kısıtlamalar 1	
1.3	Kavramsal çalışmayla ilgili yol gösterici sorular.....	3
1.4	Kavramsal çalışmanın yapısı.....	4
2	Bağlamsal arka plan: yoksulluğun azaltılmasına yönelik yeni yaklaşımlar.....	5
2.1	Varlıklar ve geçim.....	5
2.2	Sürdürülebilir kalkınma.....	9
2.3	İnsan hakları ve kalkınma.....	12
2.4	Operasyonel bir çerçevenin gerekleri.....	18
3	Haklar yaklaşımını sürdürülebilir geçime uygulamaya yönelik kavramsal bir çerçeve.....	19
3.1	Çerçevenin sunumu.....	19
3.2	Normatif düzey: insan hakları ilkelerinin ve sürdürülebilir kalkınma ve geçim güvenliği hükümlerinin belirlenmesi.....	21
3.3	Analitik düzey: Haklar rejimleri, kurumsal yapılar ve güç mücadelesinin kanalları.....	24
3.4	Operasyonel düzey: Sürdürülebilir geçim geliştirmek için hak yaklaşımının giriş noktalarının belirlenmesi.....	38
4	Çemberin kapanışı – insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılar.....	43
5	Sonuç: Haklar bir farklılık yaratır.....	48
6	Son yorum: Cevaplanmamış sorular ?.....	52
Ek 1	Hakların kavramsallaştırılması.....	55
Ek 2	Başlıca insan hakları anlaşmalarının onaylanma durumu.....	57
Ek 3	İnsan hakları ve geçim – normatif çerçevenin içeriği.....	58
Ek 4	Ampirik hak ve geçim hususları: Örnek durum çalışmaları.....	60
	Örnek durum çalışması 1 Bangladeş'teki Nijera Kori ('Kendimiz yapıyoruz') kapsamındaki toplumsal seferberlik.....	60
	Örnek durum çalışması 2 Andhra Pradesh'te keçiler, yoksul kadınların geçim hakları ve koruma politikası.....	66
	Örnek durum çalışması 3 Zimbabwe'nin kırsal kesimindeki kadınların üreme hakları.....	69
	Örnek durum çalışması 4 Sosyal güvenliğe yönelik bir hak yaklaşımı – Maharashtra İstihdam Garantisi Programı (MEGS).....	72
	Örnek Durum Çalışması 5 Yerel deneyimlerin global anlaşmaları beslemesi – evden çalışan insanların haklarının sivil toplum tarafından savunulması.....	74
	Kaynakça.....	76

Teşekkür

Bu kavramsal çalışma, ODI tarafından organize edilerek 19/20 Haziran 2001’de Londra’da düzenlenen *İnsan Hakları, Varlık ve Geçim Güvenliği* konulu çalıştayın genel değerlendirme belgesi şeklinde hazırlanmıştır. Çalıştayda ve Temmuz ayı sonlarına doğru Dünya Bankası’na gerçekleştirilen ziyarette yapılan tartışmaları da kapsayacak şekilde gözden geçirilmiştir. Bu çalışmayı ve çalıştayı hazırlama fikri Dünya Bankası’nda Toplumsal Kalkınma Müdürü olan Steen Jorgensen’den çıkmıştır. Bu süreç boyunca kendisi sürdürülebilir kalkınma konulu Dünya Kalkınma Raporu’nu (2003/3) hazırlayarak ekibe katkıda bulunmayı ümit etmiştir. Sn. Jorgensen aynı zamanda bu çalışmanın Dünya Bankası tarafından hazırlanacak olan Toplumsal Kalkınma Sektör Stratejisi için de bir anlamda temel teşkil edebileceği beklentisini taşımıştır. Kendisine hem bu çalışmanın ele almaya çalıştığı entelektüel meydan okumanın içine girmemizi sağlamadaki somut ve büyük katkısından hem de bu süreç boyunca sürekli olarak sunduğu destek, teşvik ve getirdiği yorumlardan dolayı teşekkür etmek isteriz.

Ayrıca Dünya Bankası ile bu proje için ortak finansman sağlayan İngiltere Uluslararası Kalkınma Dairesi (DFID)’nin hem Toplumsal Kalkınma hem de Kırsal Geçim Kaynakları (RLD) departmanlarına teşekkür borçluyuz. Bu iki departmandan önemli derecede yorum, materyal ve destek elde ettik. Özellikle de RLD Başkanı Michael Scott’a, Üst Düzey Toplumsal Kalkınma Danışmanı Michale Schultz’a, ve DFID desteğinin öncülüğünü yapan Barbara Hendrie ve Tamsyn Barton’a teşekkür etmek isteriz. Toplumsal Kalkınma Departmanı’nda Clare Ferguson bu kavramsal çalışmaya sağladığı çok önemli katkılarla eseri yazan kişilerden biri sıfatıyla teşekkür edilmeyi hak etmektedir.

Çalışma hazırlanırken gerek DFID’de gerek Dünya Bankası’nda gerekse de başka yerlerde görüşmeler yapılmıştır. Haziran ayındaki çalıştayın tüm katılımcılarına, bizlere bu çalışmanın ana konusu hakkında bir dizi yeni ve zengin perspektif kazandıran üretken ve teşvik edici tartışmaya sağladıkları katkılarından dolayı özellikle teşekkür ederiz. Bu tartışmalarda ortaya atılan yeni unsurları elimizden geldiğince çalışmanın son halinde yansıtmaya gayret ettik. Tim Conway örnek durum çalışmalarının hazırlanmasının koordinasyonunu sağlamıştır. Polly Vizard, bu çalışmada sunulan materyalin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynayan, insan hakları ve kalkınma konularıyla ilgili çeşitli kilit hususlar konusunda kapsamlı bir dayanak çalışma hazırlamıştır. Çalışmamız ayrıca ODI Müdürü Simon Maxwell’in ve John Farrington ile Caroline Ashley’in öncülük ettiği Kırsal Politika ve Çevre Grubu’nun katkılarından büyük ölçüde yararlanmıştır. Örnek durum çalışmalarının ve süreçte yararlandığımız diğer kaynakların hazırlanmasına katkıda bulunan kişilere ve taslaklarla ilgili yorumlar sunan kişilere de teşekkür etmek isteriz. Bu kişiler Lynn Bennett, Desiree Bonis, Scott Braman, Robert Chambers, Martha Chen, Anis Dani, Priya Deshingkar, Rosalind Eyben, Tim Forsyth, Ashraf Ghani, Anne Marie Goetz, Arjan de Haan, Karim Hussein, Shireen Huq, Craig Johnson, Naila Kabeer, Njeri Kinyoho, Tina Liamzon, David Marsden, Richard Montgomery, Johan Roos, Giovanna Rossignotti, Parmesh Shah, Sheelagh Stewart, Jane Tate, Joyce Ubima, Patrick van Weerelt ve Zafar Shaheed’dir.

Son olarak Haziran ayındaki çalıştayın düzenlenmesinden dolayı Tim Conway, Hanne Galteland ve Jane Northey’e teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

Caroline Moser & Andy Norton.
Ağustos 2001

Kısaltmalar Sözlüğü

AP	Andhra Pradesh (Hindistan)
CAT	Tutuklulara İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı ve Alçaltıcı Muamele Yapılmasının Önlenmesi Sözleşmesi
CBO	Toplum Temelli Kuruluş
CCF	Ortak Ülke Çerçevesi
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
CPR	Ortak Mal Kaynakları
CRC	Çocuk Hakları Sözleşmesi
CSO	Sosyal Hizmet Kuruluşu
DEVAW	Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi
DFID	Uluslararası Kalkınma Dairesi (İngiltere)
EAS	İstihdam Güvencesi Programı (Hindistan)
GOI	Hindistan Hükümeti
HIPC	Aşırı Derecede Borçlu Yoksul Ülkeler
HR	İnsan Hakları
HUGO	İnsan Hakları ve Yönetişim (UKD Bangladeş projesi)
IBRD	Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkındırma Bankası
ICCPR	Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi
ICERD	Uluslararası Irk Ayrımının Önlenmesi Sözleşmesi
ICESCR	Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
ICJ	Uluslararası Adalet Divanı
IDA	Uluslararası Kalkınma Derneği
IDS	Kalkınma Çalışmaları Enstitüsü (Sussex)
IDTs	Uluslararası Kalkınma Hedefleri
IFAD	Uluslararası Tarım ve Kalkınma Fonu
IHRIP	Uluslararası İnsan Hakları Staj Programı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
IUCN	Uluslararası Doğanın Korunması Birliği
MEGS	Maharashtra İstihdam Garantisi Programı
NABARD	Ulusal Tarım ve Kırsal Kalkınma Bankası (Bangladeş)
NEAP	Ulusal Çevre Eylem Planı
NGO	Sivil Toplum Kuruluşu
NK	Nijera Kori (Bangladeş)
NRMPA	Doğal Kaynakların Yönetimi Programı (Hindistan)
ODI	Denizaşırı Kalkınma Enstitüsü (Londra)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OHCHR	İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
PRSP	Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgesi
SD	Sürdürülebilir Kalkınma
SEWA	Serbest Çalışan Kadınlar Derneği (Hindistan)
SL	Sürdürülebilir geçim
SWAp	Sektör Tabanlı Yaklaşım
UDHR	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
UN	Birleşmiş Milletler
UNDAF	Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardımı Çerçevesi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
UNIFEM	Birleşmiş Milletler Kadın Fonu
UNRISD	Birleşmiş Milletler Toplumsal Kalkınma Araştırma Enstitüsü
WCED	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu)
WDR	Dünya Kalkınma Raporu (Dünya Bankası)
WIEGO	Kayıt Dışı İstihdam Edilen Kadınların Küreselleşen Örgütlenmesi
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
ZNFPC	Zimbabve Ulusal Aile Planlaması Konseyi

Yönetici Özeti

Arka Plan ve Amaçlar

Bu çalışmanın amacı bir insan hakları perspektifinin yoksul insanların varlık ve geçim güvenliğinin sürdürülebilirliğini pekiştiren politika ve programların geliştirilmesine yapacağı potansiyel katkıyı araştırmaktır. Buna yönelik olarak, bu çalışma insan hakları ile sürdürülebilir kalkınma konusuyla ilgili olan varlık ve geçim güvenliği konuları arasındaki bağlantıları inceleyerek yetkilendirme ve yoksulluğun azaltılması konularını ele almak için kavramsal bir çerçeve çizmektedir.

Bu tür bir çerçeve geliştirmenin ne kadar yerinde olduğu Dünya Bankası'nın 2002/3 Dünya Kalkınma Raporu'nu sürdürülebilir kalkınma temasına odaklama kararının ve Toplumsal Kalkınma Departmanı'nda hazırlanmakta olan Toplumsal Kalkınma Stratejisi Çalışmasının yarattığı fırsattan anlaşılmaktadır. Bu nedenle politika anlamında bu çalışmanın temel odağı Dünya Bankası'nın spesifik bağlamı olacaktır.

Birinci bölümde çalışmanın amaçları özetlenmekte ve bu işin ortaya çıkardığı kayda değer zorluklar göz önüne serilmektedir.

İkinci bölümde insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma tartışmalarındaki kilit unsurlar ele alınmaktadır. Bu kısım geçim ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının, kalkınma süreçlerinin bütünsel şekilde anlaşılmasında faydalı bir temel teşkil etmesi için, her iki kavramın güç ilişkilerinin, kurumların ve politikaların daha güçlü bir şekilde analiz edilmesini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. İnsan hakları perspektifinin eksik olan boyuta yönelmesi potansiyelini değerlendirirken, insan hakları perspektifinin kalkınma müdahalelerine uygulamalı entegrasyonu ile ilgili çözüm bekleyen hususlar vardır. Bununla birlikte insan hakları çerçevesi, söz konusu ilişkileri güçlendiren güç dengesizliklerinin ve kurumların analizi için yararlı bir giriş noktası teşkil etmektedir.

Daha sonra üçüncü bölümde geçim kaynaklarının insan hakları boyutlarının analizi için kavramsal bir çerçeve geliştirilmekte ve bu çerçeve örnek durum çalışması materyalleri ile desteklenmektedir. Bu ilişki normatif, analitik ve operasyonel olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir.

Son bölümde kavramsal çerçevenin altını çizdiği en yerinde hususların bazıları bir araya getirilmektedir. Haklar ve geçim perspektifinin toplumsal sürdürülebilirlik ve bunun yanında sürdürülebilir kalkınma kavramlarının daha somut bir biçimde anlaşılabilmesi için bir temel oluşturduğu savunulmaktadır. Sosyal sürdürülebilirliği haklar ve geçim perspektifinden analiz etmek için iki öneri ana hatlarıyla sunulmakta ve bu çalışmada daha fazla üzerinde durulması gereken eksik yerler ortaya konmaktadır.

Bu özeti geri kalan kısmında her bölümdeki kilit noktaların altı çizilmektedir.

İnsan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki tartışmalar

Varlıklar ve geçim kaynakları

Varlıklar ve geçim kaynakları konuları etrafında dönen tartışmanın kilit unsurları şu şekilde ifade edilebilir:

- Mahrumiyetin savunmasızlık boyutunu hesaba katan dinamik bir refah anlayışı;
- Yoksul insanların yaygın şekilde doğal, fiziki, toplumsal, insani ve finansal sermaye olarak kategorize edilen çeşitli sermaye varlıklarını kullanarak hem risklere hem de fırsatlara tepki verme yollarının vurgulanması.

DFID, OXFAM ve CARE gibi kuruluşlar daha ayrıntılı geçim formülleri izlemiş ve bu formülleri yoksulluğu önleyici müdahalelerin tasarlanmasında kapsayıcı çerçeveler olarak geliştirmeye çalışmıştır. Bu tür yaklaşımlar katılımcılık, sürdürülebilirlik ve tepki verirlilik/duyarlılık ilkelerini güçlü bir biçimde vurgulamakta ve bu durumun yoksul insanların içinde bundukları durumun ve sahip oldukları seçeneklerin anlaşılması için dinamik bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramı etrafında dönen tartışmaların kilit unsurları şu şekilde ifade edilebilir:

- Sürdürülebilirliği sadece çevresel / doğal sermaye boyutlarıyla sınırlı tutan tanımı toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutları da içine alacak şekilde genişletmek;
- Şu anki nesillerle gelecek nesiller arasında adaleti sağlamaya yönelik sürdürülebilirlik formüllerinin giderek daha çok vurgulanması (Sen tarafından ‘şu anda yaşayan insanların kapasitelerinin, gelecek nesillerin kapasitelerini tehlikeye atmadan geliştiren kalkınma’ şeklinde tanımlanan kavram).

Bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınma pek çok hükümetten, özel sektör kuruluşundan, ve STKdan hızlı bir biçimde, yaygın destek görmüştür. Çok temel bir düzeyde bu kavramın paydaşları (örneğin 3 yıllık Yoksulluğu Azaltma Strateji Çalışması planlama döneminin ‘orta vadeli’ olarak ifade edildiğinin özellikle belirtilmesi gerektiği bir bağlamda) ‘uzun vadeli’ düşünmeye zorlama konusunda eşsiz değere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma kavramının bütünüyle kapsayıcı olan niteliği, dar kapsamlı olan çevresel tanımının ötesinde, bu kavramın vurgu eksikliği taşıma eğiliminde olduğu anlamına gelmektedir. Bu kavramın tüm insanların yaptığı tüm şeyler anlamına gelmesi yapılan faaliyetlerin sürdürülebilirliğe katkı sağladığının iddia edilmesini kolaylaştırmaktadır. Yaygın biçimde kullanıldığı haliyle toplumsal veya politik sürdürülebilirlik kavramlarını bu kavramların yokluğuna (hukukun ve kamu düzeninin bozulması, ayaklanmalar, iç savaş) dayanarak tanımlamak bu kavramların varlığına dayanarak tanımlamaktan daha kolaydır. Bu nedenle bu kavramların içini biraz daha doldururken karşılaşılan başlıca güçlük toplumsal sürdürülebilirlik için pozitif bir gündem oluşturma güçlüğüdür. Bu gündemin, çeşitli düzeylerde toplumsal kapasitenin gelişimini kapsaması için anlaşmazlık ve çatışma olmaması olgusunun ötesine geçmesi gerekir.

İnsan hakları ve kalkınma

İnsan hakları ve kalkınma konuları etrafında dönen tartışmanın kilit unsurları şu şekilde ifade edilebilir:

- İnsan haklarının ne olduğu ve uluslararası, ulusal ve ulus-altı düzeylerde işleyen hak rejimleriyle ne şekilde ilgili olduğu konusunda kavramsal bir netlik ortaya konması ihtiyacı
- Devletin özellikle de ekonomik ve toplumsal haklarla ilgili olan yükümlülüğünün niteliğini anlamının önemi. Pek çok hakkın kullanımı kamu kaynaklarına potansiyel olarak bağlı olduğu için bunun kısa vadede gerçekleştirilmesi mümkün olmayabilir. Ancak devlet bu yükümlülüğün yalnızca doğrudan kaynak sağlayarak değil aynı zamanda kolaylaştırıcı bir rol üstlenerek kurtulabilir. Bu bakımdan insan haklarının yaygın olarak devlet cephesinde üç tür yükümlülüğe neden olduğu ifade edilir. Bu yükümlülükler haklara saygı, hakların korunması ve hakların kullanılmasını sağlama yükümlülükleridir. Öte yandan hakların kullanılmasını sağlama yükümlülüğü kolaylaştırma, tedarik ve teşvik yükümlülüklerini ortaya çıkarır.

İnsan hakları perspektifinin politika değişiminin gelişimine yardımcı olmasının önündeki potansiyel bir sınırlama bu perspektifin devlet-vatandaş ilişkisini hesap verebilirlik ve ‘yükümlülük’ kavramlarının temeli olarak kabul etmesi konusuna yaptığı üstün vurgudur. Örneğin son zamanlardaki tartışmalar küreselleşme süreçlerinin, ulus-devletin politik hesap verebilirlik kavramının dayanak noktası olarak konumunu baltaladığı tezini savunmaktadır. Özellikle de sözde ‘çöken devletler’ düşünüldüğünde hükümetler arası insan hakları çerçevelerinin yoksul insanların geçimlerini güçlendirme potansiyelinin çok küçük olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte küreselleşme tartışması, haklar bakımından çift taraflıdır. Devletler zayıfladığı zaman yeni savunmasızlık şekillerine karşı korunmak ve insanların yeni fırsatlar elde etme kapasitelerini artırmak için uluslararası toplumsal politika normları ve ilkelerine yönelik zorlayıcı tezler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda BM sözleşmelerinin, bildirgelerinin ve dünya konferansları belgelerinin ‘küresel mimarisi’ toplumsal, ekonomik ve politik konularda uluslararası düzeyde meşrulaştırılmış bir dizi anlaşma ortaya koyar. Bununla bağlantılı olarak aynı zamanda devlet dışı aktörlerin (şirketler, STKlar, uluslararası kuruluşlar) de insan hakları yasalarına ne dereceye kadar tabi olacağı konusundaki kayda değer tartışma da ortaya çıkar.

Haklar yaklaşımını sürdürülebilir geçime uygulamak için kavramsal bir çerçeve

Önerilen kavramsal çerçeve insan hakları yaklaşımının yoksul insanların geçimlerinin sürdürülebilirliğini güçlendirmeyi amaçlayan operasyonel ve politik çerçevelere sağlayabileceği potansiyel katkıyı ele almaktadır. Önerilen yaklaşım üç düzeyde işlemektedir: *normatif, analitik ve operasyonel düzey*.

Normatif düzey

Bütün kalkınma örgütleri açık ya da örtülü biçimde normatif çerçeveler dahilinde faaliyet gösterir. Normatif düzeyde insan hakları yaklaşımını operasyonel pratiğe yönelik olarak kullanmanın katma değeri insan haklarının kazanmış olduğu uluslararası meşruiyetten kaynaklanmaktadır. Bu meşruiyet yoğun uluslararası tartışma, müzakere ve anlaşma süreçleri ile kazanılmıştır. Başlangıçta bu süreçler ağırlıklı olarak hükümetler arası düzeyde devam etmiştir. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda (pek çoğu sürdürülebilir kalkınma ve geçim konularıyla açıkça ilgili olan) BM konferanslarına yoğun şekilde sivil toplum katılımı gerçekleşmesiyle birlikte gözle görülür derecede güçlenmiştir. Sürdürülebilir geçimi güçlendirme konusuyla ilgili olarak insan haklarından çıkarılabilecek kilit normatif ilkeler şunlardır: *insan özgürlüğü; evrensellik ve eşitlik; refahın çok boyutlu karakteri; katılımcılık, şeffaflık ve yetkilendirme; sorumluluk ve hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik*.

Bu düzeydeki ikinci çok önemli bileşen ise insanların kabul edilebilir, yani insanca bir yaşam için yeterli geçim standartlarına ulaşmasının haklara dayalı sağlam gerekçesini oluşturan insan hakları metinleridir. İnsan hakları ve geçim matrisi, çok geniş yelpazedeki insan hakları metinlerinin içinden sürdürülebilir geçim için özel öneme sahip olan hakları belirlemektedir. Bu matris söz konusu hakları sürdürülebilir geçim yaklaşımından çıkarılan ve politik alanın yukarıda sıralanan beş adet sermaye şekline eklenmesiyle genişletilmiş olan sermaye varlıklarını tipolojisine göre sınıflandırmaktadır.

Analitik düzey

Analitik düzey yoksul insanların hak taleplerinin çeşitli yetki ve kontrol yapılarıyla sonuçlara dönüştürülme şekillerinin ayrıntılarını ortaya koymaktadır. Bu olgu yoksul insanların hak taleplerinin hakların tanımlanması, yorumlanması ve uygulanmasında yansıtılma olasılığını belirleyen toplumsal ve politik süreçlerin titizlikle analiz edilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda müzakerenin farklı arenalarındaki insanları yetkilendiren veya yetkisizleştiren toplumsal özelliklerin (cinsiyet, vatandaşlık, toplumsal statü, etnik kimlik vb.) tanımlanması ihtiyacını ortaya çıkarır.

Çerçevenin bu bölümünde gücün yoksulluk ve güvensizliğin üretilmesi ve çoğaltılması üzerinde nasıl etkili olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak metodolojiler ve araçlar sunulmaktadır. Bir haklar rejimi analizi herhangi bir ampirik durumda geçerli olacak yedi farklı haklar düzeyi kategorisi ortaya koyar. Bu kategoriler uluslararası insan hakları hukuku, bölgesel yapılar, ulusal içtihat hukuku ve anayasa hukuku, dini ve örfi hukuk ve yerelleştirilmiş olan 'canlı hukuk'. Bu durum, hak rejimlerinin değişik düzeylerde işlemesine rağmen, hakların içeriğinin, diğer düzeylere güç veren birbirinden farklı yetki düzeyleriyle birlikte, bir düzeyden diğer düzeye geçebileceğini göstermektedir. Analitik gündem aynı zamanda hukuk sisteminin işleyişi, kaynakların tahsisi ve hizmetlerin yönetimi yoluyla hakların birbirinden farklı hangi şekillerde gerçekleştiğinin anlaşılmasını da gerektirir.

Son olarak farklılaşan hak taleplerinin politik sürecinin de tanınması gerekir. Bu olgu insanların hakların tanımlanması, yorumlanması ve uygulanması konusunda nerede ve nasıl farklı düşündüklerini açıkça ortaya koyar. 'Farklılaşma kanalları' matrisi hak taleplerin dile getirilmesine aracılık edecek olan politik, hukuki, idari, toplumsal kanalları ve özel sektör kanalı gibi kurumsal kanalları belirler. Ayrıca her bir kurumsal alanla ilgili olan talep türlerini ve talepleri dile getirmek için kullanılan vatandaş eylem yöntemlerini ortaya koymaktadır. Çeşitli ampirik örnek durum çalışmaları kilit soruları ele almaktadır. Bu

sorular nasıl talepte bulunulacağı, kimin talepte bulunacağı, neyin talep edileceği, talebin kime yöneltileceği soruları ile taleple birlikte ortaya çıkan yükümlülük hususudur.

Operasyonel düzey

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir haklar gündemini işler hale getirmek isteyen kalkınma aktörlerine rehberlik sunmak gerçekten de büyük bir güçlüktür. Farklı politik ve idari durumlar ve kısıtlamalar göz önünde bulundurulduğunda, giriş noktaları ya da hareket alanı sadece aktörlere değil aynı zamanda da bağlamlara göre oldukça büyük farklılıklar gösterir. Aynı zamanda yoksul insanların geçimini güçlendirmek isteyen tüm kuruluşların, en iyi fırsatları, ortakları ve stratejileri belirleyebilmek için farklı bağlamları yeterli derecede ciddi biçimde analiz etmesi gerekir. Geçim hakları yaklaşımına başlangıç yapmaya veya destek sağlamaya yönelik giriş noktalarının geçici bir kontrol listesi, küresel ve hükümetler arası düzeyden ulusal ve ulus altı düzeye kadar değişen müdahale düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Her düzey potansiyel giriş noktalarının yanı sıra ilgili araçları da ortaya koymaktadır. Bu araçlar arasında Ulusal politika diyaloguna dönük yoksulluğu azaltma stratejisi belgeleri ve sektör politikası diyaloguna yönelik sektör tabanlı yaklaşımlar yer almaktadır. Son olarak her giriş noktasıyla birlikte çok sayıda hareket arenası da sunulmaktadır. Örnek durum çalışmaları kalkınma kuruluşlarının yoksul insanların kilit geçim taleplerini güçlendirmek için haklar perspektifini nasıl kullandıklarını göstermektedir.

Pratikte, önerilen araçların diğer yaklaşımlarla bir arada düşünülerek uyarlanması gerekmektedir. Kalkınma aktörlerinin çabalarını hangi noktada yoğunlaştıracakları, kimin taleplerine, ne şekilde destek olacakları hususunda seçim yapmaları gerekmektedir. İnsanların uzun vadeli tatmin edici ve güvenli bir geçime ulaşma kapasitesini güçlendirmede hangi hak taleplerinin en önemli talepler olduğuna karar verirken bir haklar analizi faydalı olabilir. Ancak bunun için hem niteliksel hem de niceliksel diğer çeşitli yoksulluk analizi tekniklerinin, katılımlı çalışmaların ve geçim analizinin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çemberin kapanışı: insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılar

Gözden geçirilen kanıtlara dayanarak hakları, geçimi ve sürdürülebilir kalkınmayı bir araya getiren bağ, farklı toplumsal sürdürülebilirlik algılamalarına dayanan ve kalkınma süreçlerinin sürdürülebilirliğini geliştirmeye yönelik haklar/geçim çerçevesi için farklı kanallar sağlayan iki farklı senaryo veya öneri halinde nitelendirilebilir.

Birinci ‘asgari’ senaryo olumsuz olayların olmamasına ve kalkınma süreçlerinin, istikrarı bozucu düzeyde çatışmayı, can güvensizliğini veya suçu tahrik etmedikçe veya ortaya çıkarmadıkça toplumsal açıdan sürdürülebilir olarak kabul edilmesine odaklanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal kaygılar, yalnızca olumsuz olayların (ister şiddetle çatışma, ister mevsim değişikliği isterse de doğal afet olsun) sürdürülebilir büyümeye yönelik potansiyel ‘tehdit’ olarak görüldüğü zaman hesaba katılmaktadır. Bu kaygılar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- ***Geçim güvenliği için kamusal eylem konusuna yönelik insan hakları yaklaşımı, toplumsal ve politik riski azaltarak sürdürülebilir kalkınmayı geliştirecektir.***

Bunun altında yatan mantık haklar/geçim perspektifinin, ayrımcılığın önlenmesi ve devletin tüm vatandaşlara ‘eşit derecede hesap verebilirliği’nin vurgulanması yoluyla toplumsal adaleti geliştirmesidir. Bu durum *toplumsal riski azaltılmasıyla* birlikte toplumsal sürdürülebilirliği artırır, toplumsal sürdürülebilirlik ise uzun vadeli geçim güvenliğini ve ekonomik ve toplumsal hakların sürdürülebilir şekilde gerçekleşmesini güçlendirmektedir. Bu önermeyi destekleyecek kimi kanıtlar olsa da, bu durum haklar yaklaşımının her zaman çatışmaları azaltmayacağı olgusu da dahil olmak üzere çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Sadece olumsuz etkilerine odaklandığı çatışmaların aynı zamanda olumlu etkileri de olabileceğini gözden kaçırmaktadır, zira toplumsal yapılarıdaki dönüşümlerin herhangi bir çatışma şekli veya düzeyi olmaksızın gerçekleşmesi ender rastlanan bir durumdur.

Azami senaryo ise daha geniş bir toplumsal sürdürülebilirlik anlayışı benimser ve insanların şu andaki ve gelecekteki toplumsal, politik ve insani kapasiteleri ve özgürlükleri ile ilgilenir. Bu, devletin hesap verebilirliğinin, şeffaflığının ve diğer demokratik ilkelerin güçlendirilmesini gerektirir. İnsan hakları bu noktada kritik bir rol oynar. Giderek büyük bir 'haklar kültürü' içinde oy karşılığı kayırmacılık ve himaye esasına dayanan devlet ve tebaa ilişkisinden politik, ekonomik, toplumsal, kültürel haklara ve vatandaşlık haklarına dayanan devlet ve *vatandaş* ilişkisine yönelik olan tarihi geçiş, karşılıklı yükümlülükleri düzenleyen ilgili kurallarla birlikte, örtülü biçimde gerçekleşmiştir. Bu durum aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- ***Kamu politikasının insan hakları içeriğinin güçlendirilmesi daha güçlü ve daha adil kamu, vatandaş ve toplum kurumları yaratır, bu kurumlar da şoklara hazırlanma ve şoklarla başa çıkma kapasitesinin artırır.***

Bu önerme, insan hakları perspektifinin yönetişime kazandırdığı kritik önemi ve kamu politikasının oluşturulmasını (özellikle de açıklık ve şeffaflık ile hakkaniyet ve hesap verebilirlik bakımından) vurgulamaktadır. Vatandaşlığa vurgu yapılması, geleneksel sınıf, etnik köken ve kast ayrımının üzerinde ortak hareket kapasitesini geliştirir. Bu 'azami senaryo', toplumsal sürdürülebilirliği sadece olumsuz etkileri önleme kapasitesi şeklinde görmekten ziyade, olumlu değişim gündeminin esasını oluşturur.

Bu çalışmada sunulan kavramsal çerçevenin diğer bileşenleri için geçerli olduğu gibi, toplumsal sürdürülebilirlikle ilgili bu 'senaryo hazırlama' işi, toplumsal kalkınma kavramının netleştirilmesinin önemini altını çizen ilk aşamadan başka bir şey değildir.

Sonuç: Haklar bir farklılık yaratır

Yukarıda altı çizilen kısıtlamalara rağmen, bu kavramsal çerçeveden ve insan hakları, varlık ve geçim güvenliği ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantıların farklı yönlerini göstermek için kullanılan örnek durum çalışmalarından çok sayıda önemli sonuç çıkarılabilir.

Haklar önemlidir ve haklara odaklanan bir çerçeve politika geliştirenlerin kalkınma süreçlerindeki güç boyutlarını anlamalarına yardım eder.

Bu kavramsal çerçeve insan hakları-sürdürülebilir kalkınma ilişkileriyle ilgili her şeyi kapsayan bir kılavuz sağlamak niyetinde değildir. Yoksulluğu azaltma konusundaki son zamanlardaki hibe politikasının başlıca temalarından olan yetkilendirme hedefine daha fazla anlam kazandırmak için kapsamlı bir eylem gündeminin temelini teşkil etmektedir. Kavramsal çerçeve şu hususların altını çizmektedir:

- Etkin şekilde talepte bulunma kapasitesi pek çok insan için önemli bir geçim kapasitesidir.
- Daha üst bir düzeyde kuralların değiştirilmesi mikro düzeyde fırsatlar yaratabilir.

Yoksul insanların etkin şekilde talepte bulunmaları aşağıda sıralanan bir dizi tamamlayıcı stratejiyi ve unsuru gerektirir:

- Bilgiye erişim
- Grup dayanışması
- Beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi (özellikle örgütsel ve iletişimsel beceriler talepte bulunmada yararlı olacaktır)
- Diğer düzeylerde ve uzak kurumsal alanlarda hak savunuculuğu sağlayabilecek müttefiklerin yardımı
- Çatışan hakları, haklar hükümlerine göre ve elit grupların etkisine girmeden değerlendirebilecek bir 'adil düzenleyici'ye erişim

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik geçim hakları yaklaşımının başarısı için sivil toplum kritik önemdedir.

En yoksul ve marjinalleştirilmiş kesimler, dışarıdan yardım almaksızın hakları için etkin biçimde pazarlık yapma kapasitesinden genellikle yoksun kalacaktır. Etkin yoksul-yandaşı savunuculuk kurumları aşağıda belirtilen kilit ortak özellikleri taşıma eğilimindedir:

- Belli toplumsal grupların yetkilendirilmesi hususuna bağlılık ve onların görüşlerinin dinlenerek önceliklerine ve gerçeklerine uyum sağlama kapasitesi.
- Dayanışma ağlarından yararlanarak çeşitli yasal ve kurumsal (yerel, ulusal, bölgesel ve küresel) düzeylerde eş zamanlı olarak çalışma yeteneği.

Devlet, geçimle ilgili insan haklarının sağlayıcısı olarak hareket edebilir.

Devletin insan hakları çerçevesinde kritik bir rolü vardır:

- Burada birincil görev devlete düşmektedir. Bu, devletlerin her zaman ücretsiz hizmetler sağlaması gerektiği anlamına gelmez, ancak devletler piyasa, sivil toplum ve kendisi üzerinden bu haklara erişilmesini sağlayacak politikalar geliştirmek zorundadır.
- Devlet aynı zamanda toplumsal hareketlerle ve sivil ve politik toplumla diyalog halinde hareket ederek hak sağlayıcı olarak kritik bir rol oynayabilir. Ancak devletin kamu kurumlarının normlarını ve değerlerini, ezici baskı ve ayrımcılık biçimlerini ortadan kaldıracak şekilde değiştirme kararlılığı olmaksızın bunların en yoksul insanlara azami derecede faydalı olması muhtemel değildir.
- İyi bir demokratik yönetim haklar perspektifinin verimli bir şekilde uygulanması için gerekli olan bir koşul değildir. Devletin ayrımcılık yaptığı ve şeffaf olmadığı bir durumda uluslararası insan hakları metinleri genellikle vatandaşların hesap verebilirlik taleplerinin yegane çerçevesini oluşturmaktadır.

Hibe kuruluşları bir farklılık yaratabilir

Geçtiğimiz on yıllık dönemde önde gelen birkaç uluslararası kalkınma kuruluşu, hükümet bürokrasileri ve sivil toplum ortaklıkları yoluyla kendi konumlarını bir haklar perspektifi ortaya koymak amacıyla kullanmak şeklinde bir yaklaşım değişikliği gerçekleştirmiştir. Bu amaçla aşağıdaki önlemler söz konusu olmuştur:

- Konumlarının sağladığı gücü ortak kuruluşlarla, yoksul insanların hak taleplerinde bulunmasını kolaylaştıracak girişimler geliştirmek için kullanmak.
- Politik arenalardaki mevcut gücü yasal ve düzenleyici çerçevelerin, örneğin kaynak kullanım hakkının, yoksulluk ve cinsiyet konularıyla ilgili yönlerini güçlendirmek için kullanmak.
- Yoksul insanların ayrımcı uygulamalara tabi tutulması halinde kullanabilecekleri adalete başvuru hakkını ve adalet sistemlerinin erişilebilirliğini artıracak programlar geliştirmek.

Son yorum: cevaplanmamış sorular?

Bu kavramsal çalışma kaleme alınırken ve müteakip tartışma ve görüşmelerde kritik öneme sahip hususlar ve boşluklar gündeme getirilmiştir. Bu çerçevenin daha fazla geliştirilmesi, ayrı ayrı maddeler halinde sıralanmış olsa da birbiriyle oldukça alakalı olan bir dizi konuda ek çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Bu konular şu şekilde sıralanabilir:

Piyasa temelli özgürlükler ve haklar

Piyasa temelli hakların ve yetkilerin araştırılması ile geçim ve yoksulluğun azaltılması konularıyla ilgili politika taleplerinin önemi konularının daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Yoksul insanların geçim haklarının sağlayıcısı olarak devletin potansiyeli

Devletin kendisinin güçsüz bırakılmış ve marjinalleştirilmiş kimselerin haklarını doğrulayan ve güçlendiren süreçlerde aktif bir rol üstlendiği durumlar, devletin hangi şartlar altında sağlayıcı bir rol oynayabileceğini gösterme konusunda faydalı olacaktır.

Kavramsal çerçevenin makro politika açısından önemi

Mikro-ekonomik gerçekler ile makro-ekonomik politikalar arasındaki bağlantıların, farklı toplumsal grupların düzgün ve yeterli geçim haklarının gerçekleşmesine yönelik çeşitli sonuçlarının ortaya konması için daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Toplumsal sürdürülebilirlik

Geçimle ilgili hakların gerçekleşmesi ile ekonomik, toplumsal ve politik kalkınmanın olumlu süreçlerinin sürdürülebilirliği arasındaki ilişkinin ampirik biçimde test edilmesi üzerinde daha fazla çalışılabilecek başka bir potansiyel alandır.

Sürdürülebilir geçim için yeni bir vizyon

Geçim yaklaşımı ve insan hakları arasındaki bağlantılar konusunda daha fazla kavramsal çalışma yapılması isteniyorsa, politik boyutların sürdürülebilir geçim çerçevesine daha iyi bir şekilde dahil edilmesi için çalışılması gerekmektedir.

Dünya Bankası için operasyonel çıkarımlar

Bu çalışmanın yazılması için görevlendirme Dünya Bankası tarafından yapılsa da çalışma bağımsız danışmanlar tarafından yazılmıştır. Sonuç olarak Banka'nın görevlendirmesine veya yapısına yönelik çerçevenin özel çıkarımlarıyla ilgili ayrıntılar bu çalışmanın kapsamının ötesindedir. Bununla birlikte aşağıdaki hususların ifade edilmesi faydalı olabilecektir:

- Banka, uluslararası normatif insan hakları çerçevesi bakımından sahip olduğu resmi yönetim konumu bir yana, giderek daha yoğun bir şekilde bu normlar ve değerler dahilinde faaliyet gösteren uluslararası ve ulusal kuruluşlarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıkların içine çekilmektedir. Ekonomik hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç duyduğu ortaklıkları kurabilmek amacıyla Banka'nın, bu çerçeve dahilinde faaliyet göstermesi ve sonuç olarak da bu çerçevenin içeriği ve anlamı konusunda bilgilendirilmesi gerekecektir.
- Haklar perspektifiyle ilgili konuların bazıları küresel niteliktedir ve bu kurumu bir bütün olarak ele almaktadır; bu nedenle de bu konuların kurumun yönetim yapısı ile belirlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, teknik ve operasyonel personelin bu çalışmada önerilene benzer bir kavramsal çerçeveyi benimsemesi için kat edilecek çok fazla mesafenin olduğu başka düzeyler de mevcuttur.

1 Giriş

1.1 Amaçlar

Bu çalışmanın amacı bir insan hakları perspektifinin yoksul insanların varlık ve geçim güvenliğinin sürdürülebilirliğini pekiştiren politika ve programların geliştirilmesine yapacağı potansiyel katkıyı araştırmaktır. Buna yönelik olarak, bu çalışma insan hakları ile sürdürülebilir kalkınma konusuyla ilgili olan varlık ve geçim güvenliği konuları arasındaki bağlantıları inceleyerek yetkilendirme ve yoksulluğun azaltılması konularını ele almak için kavramsal bir çerçeve çizmektedir.

Bu tür bir çerçeve geliştirmenin ne kadar yerinde olduğu son zamanlarda gerçekleştirilen birkaç girişimin yarattığı fırsattan anlaşılmaktadır. Bu girişimler arasında Dünya Bankası'nın 2002/3 Dünya Kalkınma Raporu'nu sürdürülebilir kalkınma temasına odaklama kararı ve Toplumsal Kalkınma Departmanı'nda hazırlanmakta olan Toplumsal Kalkınma Stratejisi Çalışması sayılabilir. Söz konusu fırsat aynı zamanda 2000/1 Dünya Kalkınma Raporu'nda (Dünya Bankası, 2000) yoksulluğun azaltılmasındaki üç kritik temelden biri olarak ifade edilen yetkilendirme hususunun kalkınma uygulamalarına etkin biçimde entegre edilmesini sağlamak için kullanılacak operasyonel araç ve tekniklere yönelik artan talebi de kapsamaktadır.

Mantıksal açıdan tutarlı olan ve insan hakları, varlık ve geçim güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma olmak üzere birbirinden ayrı üç kalkınma alanını birleştiren kapsamlı bir çerçeve geliştirmek çok büyük güçlükler doğurmaktadır. Dünya Bankası'nın özel kurumsal bağlamının hesaba katılması da bu konuyu daha önemli bir hale getirmiştir. Bu kavramsal çalışma böyle bir çabanın ancak ilk aşaması olabilir. Çalışmanın hazırlanmasında güdülen niyet bir tartışma zemini yaratılması ve güçlü bir toplumsal kalkınma perspektifinin hem 2000/1 Dünya Kalkınma Raporunun devamı niteliğindeki çalışmayı, hem sürdürülebilir kalkınmanın kavramsallaştırılmasını hem de sürdürülebilir kalkınmanın 2003/3 Dünya Kalkınma Raporu'ndaki operasyonel araçlarını şekillendirmesini sağlamak amacıyla daha ileri bir gündem yaratılmasıdır.

1.2 Kavramsal çalışmanın arka planı: Dünya Bankası'nın önündeki zorluklar ve kısıtlamalar

Dünya Bankası için, haklar yaklaşımının kalkınmaya yönelik olarak sunulması, Banka'nın kurucu anlaşmasının maddeleriyle ilgili olan özel zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu maddeler Dünya Bankası'nın 'gereken dikkatle, ekonomi ve verimlilik alanında, politik veya ekonomi dışı etkileri ve unsurları dikkate almaksızın' faaliyet göstermesi gerektiğini belirtmektedir (Dünya Bankası Kurucu Anlaşma, Madde III Kısım 5(b)).

Hem Dünya Bankası'nın hem de Uluslararası Kalkınma Derneği'nin kurucu anlaşmalarının maddeleri 'Banka'nın ve görevlilerinin hiçbir üyenin politik işlerine müdahale etmeyeceğini ve karar alırken üyenin veya ilgili üyelerin politik karakterinden etkilenmeyeceklerini, yalnızca ekonomik hususların dikkate alınacağını' da ortaya koymaktadır (Dünya Bankası Kurucu Anlaşma Madde IV Kısım 10 & Uluslararası Kalkınma Derneği Kurucu Anlaşma Madde V Kısım 6).

Bununla birlikte, söz konusu maddeler 'politik' alandaki hususların karşısı olarak 'ekonomik' alandaki hususların ne olduğunu tam olarak tanımlamamaktadır. Banka'nın emekli Genel Hukuk Danışmanı İbrahim Shihata, bu maddelerle ilgili yorumunda, bir faktörü 'ekonomik' (dolayısıyla Banka'nın çalışma alanına girer nitelikte) olarak tanımlarken bu faktörün Banka'nın çalışmasıyla ilgili 'doğrudan ve belirgin' bir etkisinin olup olmadığına bakmıştır (Shihata 1992a, 1992b)¹. Shihata'nın konuya getirdiği bu

¹ Söz konusu faktörün, bu 'doğrudan ve belirgin' ekonomik etkiye sahip olması için, i) açık ve tek anlamlı olması ; ii) ağırlıklı olması ; ve konunun politik hususlarla veya politik hususlarla ilgili akımlarla ilgisinin olduğu durumlarda iii) 'Banka'nın ilgilenmesi gereken ölçüde büyük etkiye ve yerindeliğe sahip olması' gerekmektedir.

yorumu göre Kurucu Anlaşma maddelerinin Dünya Bankası'nın kalkınma konusunda haklar yaklaşımını benimsemesini önlediğini ortaya koymaktadır²

Shihata'nın yazdıklarının insan haklarını olduğu haliyle eleştirmedeğinin ve büyük ölçüde Banka'nın görev alanı konusuyla ilgilendiğinin vurgulanması gerekmektedir. Shihata, 'Dünya Bankası'nın sivil ve politik nitelikteki insan haklarıyla ilgilenmesinin olası derecesiyle ilgili sınırlar olsa da Banka'nın görev alanı çerçevesinde çeşitli ekonomik ve toplumsal hakların gelişimi için kesinlikle çok önemli bir rol oynayabileceğini ve geçmişte de oynamış olduğunu' özellikle savunmuştur. (1991, 109)

Dünya Bankası da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 50. yılına yaptığı katkı sırasında bu geniş yorumu yeniden teyit etmiştir. Banka, insan hakları konusunda aleni bir konum benimsemenin gereksiz olduğunu, zira Banka'nın insan haklarını çok sayıda cephede ve çok sayıda yöntemle desteklediğini, bunu da insan hakları ilkelerinin bütünlüğüne olan genel bağlılığında aleni olma ihtiyacı duymaksızın yaptığını savunmuştur. (Dünya Bankası, 1998).

- Ekonomik ve toplumsal haklar ekonomik büyüme yoluyla gerçekleştirebildiği için Dünya Bankası insan haklarını dolaylı biçimde desteklemektedir. İnsan hakları olmadan kalkınma olamayacağı gibi bunun tam tersinin de yani kalkınma olmadan insan haklarının olamayacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle de insan hakları araç değil amaç olmalıdır.
- Banka insan haklarını *doğrudan* ancak farklı sektörlerde (örneğin katılımcılık, adli reform, hesap verebilirlik, cinsiyet eşitliği vb. konulardaki çalışmalarıyla) desteklemektedir.

Aynı zamanda Banka'nın eskiden büyüme, temel ihtiyaçların karşılanması yoluyla yoksulluğun giderilmesi, ve toplumsal hizmetler vb. konularının oluşturduğu konuları gibi dar bir çerçevede çalışırken bu çerçevenin artık çevrenin korunması, cinsiyet konuları, ve sivil toplum katılımı gibi konuları da içine alacak şekilde genişlemiş olması neyin 'doğrudan ve belirgin biçimde' ekonomik kabul edileceği konusundaki tanımın kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Bu durum Banka'nın insan hakları konuları ile ilgili kararlarının 'bir defaya mahsus ve gelişigüzel' görünebilmesi olgusunu gündeme getirmektedir. (Bradlow 1996, 79).

2000/1 Dünya Kalkınma Raporu'nda (WDR) 'yetkilendirmenin kolaylaştırılmasının' yoksullukla mücadelenin üç yolundan biri olarak belirtilmesi ve bununla ilgili olarak da *politik süreçlerin* kalkınmadaki öneminin kabul edilmesi de bu kavramsal çalışma için özellikle önemli sayılmaktadır.

Kutucuk 1: Yetkilendirmenin kolaylaştırılması ve politik süreçlerin önemi (WDR 2000/1).

'Yoksul insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek kamusal etkinliklerin seçilmesi ve uygulanması politik, toplumsal ve diğer kurumsal süreçlerin etkileşimine bağlıdır'

'Erişimin, sorumluluğun ve hesap verebilirliğin sağlanması aslında politik niteliktedir ve yoksul insanlar, orta sınıf ve toplumdaki diğer gruplar arasında aktif işbirliği yapılmasını gerektirir'

Dünya Bankası'nın karşılaştığı yasal kısıtlamaların aynısıyla karşılaşmayan diğer kalkınma kurumları da kalkınma politikalarını hazırlarken bir haklar perspektifi benimsemeye başlamıştır. Örneğin DFID, Uluslararası Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasının tek yolunun, yoksul insanların, seçimlerin pasif nesneleri olmak yerine kendi hayatlarını etkileyen kalkınma süreçlerine katılmaları olduğunu savunmaktadır. DFID kalkınmaya yönelik insan hakları yaklaşımının, insanları kendi kararlarını alma konusunda yetkilendirmenin mantıksal gerekçesi olduğunu da ortaya koymaktadır. DFID'nin İnsan Hakları

² Banka dışında çalışan hukuk adamları Shihata'nın 'doğrudan ve belirgin' ekonomik etki testinin kullanılması halinde bile Banka yönetiminin 'hangi konuları "politik", dolayısıyla da kendi yetki alanları dışında olarak değerlendirecekleri konusunda karar vermede' kayda değer ölçüde takdir yetkisine sahip olduğunu düşünmektedir. (Bradlow 1996: 55).

Stratejisi'nin amacı birbirine paralel olan katılımıcılık, müdahil olma ve yükümlülükleri yerine getirme ilkelerine dayanarak insanları hakları, beklentileri ve sorumlulukları olan aktif vatandaşlar haline getirmektir. (DFID, 2000a, 7). UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) İnsani Kalkınma Raporu da, insan özgürlüğünü hem insan haklarının hem de insan kalkınmanın ortak amacı ve sebebi olarak ortaya koyarak bu konuyla ilgili başka bir örnek sunmaktadır. Her iki söylem de birbirinden farklı geleneklere ve stratejilere sahip olsa da, Rapor bu ikisinin insanların kapasitelerini artırmak ve haklarını ve temel özgürlüklerini korumak amacıyla birbirini ne şekilde güçlendirebileceğini vurgulamaktadır (UNDP, 2000, 2).

1.3 Kavramsal çalışmayla ilgili yol gösterici sorular

Bu karmaşık ve zor görev ışığında, aşağıdaki temel sorular, bu kavramsal çalışmanın yapısını ve çalışmanın sunduğu çerçeveyi etkilemiş olan önemli ve yol gösterici ilkeleri oluşturmaktadır:

□ ***Kalkınmaya yönelik bir hak yaklaşımına neden ihtiyaç duyulmaktadır?***

Kalkınma politikaları ve uygulamaları özel bir hak temelli yaklaşım benimsemeksizin çok büyük başarılar elde etmiş olduğu için, bu tür bir yaklaşımın katma değeri ne olacaktır? Bu yaklaşım bilinenlere yeni veya farklı bir şey katmakta mıdır, eğer katmaktaysa bu iddiayı destekleyecek kanıtlar nelerdir?

□ ***Mevcut kalkınma politikalarının ve uygulamalarının büyük bir bölümü, açıkça olmasa da örtülü bir biçimde zaten insan haklarına dayalı değil midir?***

Mevcut kalkınma politikalarının büyük bir bölümü, 'insan hakları' hususunun özellikle altını çizmeksizin, açıkça olmasa da örtülü bir biçimde, odaklandığı ve vurguladığı noktalar ve amaçları göz önüne alındığında bir haklar yaklaşımını benimsemektedir. Bu konuda geniş bir alandaki çok sayıda örnekten yaygın olarak bilinen birkaçı aşağıda sunulmuştur. Yoksulluğun önlenmesi amacıyla yönelik olarak kaydedilen ilerlemelerin ölçülebilmesini sağlayan kilometre taşlarını temin etmek amacıyla tasarlanmış olan ve uluslararası alanda üzerinde görüş birliğine varılmış olan uluslararası kalkınma hedefleri, insan haklarıyla ilgili BM hükümetler arası süreçlerden çıkarılmıştır. Güney hükümetlerinin yoksulluğun azaltılmasıyla ilgili önlemleri, özellikle de Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler, borç azaltma Yoksulluğun Azaltılması Stratejisi Belgeleri kapsamındaki önlemleri onaylaması da ekonomik ve toplumsal hakların gerçekleştirilmesi ilkesine bağlılığın bir yansımasıdır. Dünya Bankası'nın faaliyet portföyündeki politika ve program önceliklerinin alanı da insan hakları ile ilgili kaygıların önemli ölçüde yansıdığını ortaya koymaktadır (bkz. Kutucuk 2).

Kutucuk 2: Dünya Bankası'nın doğrudan veya dolaylı 'insan hakları' gündemleri

Uygunluk

- Tapu konuları
- Yerli halklar
- Kadın-erkek eşitsizlikleri

Politika gündemleri

- Yönetişim
- Yolsuzluk
- Adli reform

Kredi programları

- Ayarlama kredisi operasyonları:örneğin Kenya
- Peru Toplumsal Reform Kredisi

Yayınlar

- *WDR 2000 /1:Sesini duyurma, yetkilendirme, katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularına odaklanma*

Kaynak: Dünya Bankası, çeşitli departmanlar

- *Haklar yaklaşımı, kalkınma sürecinin politik boyutlarının sürecin merkezine yerleşmesini sağlamakta mıdır?*

Kalkınmayla ilgili ekonomik yaklaşımlar öncelikle ‘teknik’ müdahalelere yoğunlaşsa da son zamanlarda hesap verebilirlik, şeffaflık ve yolsuzluk gibi konulara odaklanması politikayla ilgili yönetim süreçlerinin kalkınma girişimlerinin başarısında önemli ölçüde etkili olduğunun altını çizmektedir. Haklar, (bir kişi veya grubun başka kişi, grup veya kurum üzerindeki) toplumsal yapılar ve normlar tarafından meşrulaştırılmış olan hak talepleri olarak anlaşılabilir. Hak taleplerinin dile getirildiği ve meşrulaştırıldığı süreçlere ve farklı toplumsal aktörlerin hak talebinde ve iddiasında bulunmak suretiyle yetkilendirme elde ettiği koşullara odaklanan analitik bir perspektif, kalkınma süreçlerinin güç dinamiklerinin analiz edilmesi için bir bakış açısı sunmaktadır. Çıkar gruplarının güçlerine dayanan politik kararlar çoğu zaman kalkınma girişimlerinin uygulamasında faydalanılan teknik bilgiye dayalı bürokratik kararlardan daha kritik bir niteliğe sahiptir.

1.4 Kavramsal çalışmanın yapısı

Kavramsal çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Öncelikle arka plandan yararlanılarak, varlık ve geçim güvenliği, sürdürülebilir kalkınma ve haklar ve kalkınma olmak üzere üç önemli alanın her biriyle ilgili olan en önemli bağlamsal konuların bazılarının kısa bir özeti sunulmaktadır. Bu bölümde ortak konuların altı çizilmekte ve bu üç alanı bir araya getiren bir kavramsal çerçeve hazırlanmasının mantıksal gerekçesi ortaya konmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde normatif, analitik ve operasyonel düzeyleri birbirinden ayıran bir kavramsal çerçevenin genel hatları ortaya konmaktadır. Üçüncü bölümde, çerçevenin bir sonucu olarak, insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılar ortaya konarak ‘çember kapatılmaktadır’. Dördüncü olarak ise hakların ne ölçüde bir fark yarattığı ve üzerinde çalışılacak potansiyel alanlar sonuç bölümünde özet olarak ifade edilmektedir.

2 Bağlamsal arka plan: yoksulluğun azaltılmasına yönelik yeni yaklaşımlar

Bu bölümde kalkınma teorisinin ve pratiğinin önde gelen üç alanının ‘kabataslak tarifi’ sunulmaktadır. Bu alanların, sermaye varlıklarının kavramsallaştırılması, savunmasızlık, yetkiler ve talepler bakımından sahip olunan analitik odakları ve sürdürülebilir kalkınmayla ilgili genel yoksulluğu azaltma amaçları gibi yönlerden birbirine denk düştüğünün altı çizilmektedir. Her durumda ‘teknik’ süreçlerin karşısında ‘politik’ süreçlerin hangi ölçüde vurgulandığı değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

2.1 Varlıklar ve geçim

Arka plan: yoksulluk, savunmasızlık, riskler ve varlıklar

Geçtiğimiz on yıllık dönemde Dünya Bankası yoksullukla mücadelede emek yoğun büyüme ve insani sermayeye, biraz da güvenlik ağlarına dayalı sözde ‘iki buçuk saç ayaklı’ yaklaşımından vazgeçerek, fırsat, yetkilendirme ve güvenliğe dayalı olan ve her biri de eşit derecede önemli olan ‘üç saç ayaklı’ yaklaşıma yönelmiştir. Geçtiğimiz on yıllık dönemdeki yoksulluk konulu yoğun tartışmalara büyük ölçüde katılan Banka yoksulluğun durağan bir kavram, savunmasızlığın ise dinamik bir kavram olduğu şeklinde yaygın olarak yapılan ayrımı kabul etmektedir.³ Risk konusu yoksulluk odağının tam da merkezinde yer almaktadır; bu bağlamda güvensizlik riske maruz kalma olarak tanımlanır, savunmasızlık ise refah düzeyindeki azalma bakımından maruz kalma durumundan kaynaklanan ihtimal veya sonuç olarak ifade edilir (Dünya Bankası 2001, 135).

Savunmasızlık analizi sadece riskleri (veya tehditleri) değil aynı zamanda da değişen bir ortamın olumsuz etkilerine direnme veya bu etkilerin olumsuz sonuçlarından kurtulma konusundaki esnekliği de kapsamaktadır. Buradaki direncin araçları, bireylerin, hane halkının ve toplumların zorluk karşısında seferber edebilecekleri ve yönetebilecekleri *varlıklar ve yetkiler*dir. Bu nedenle savunmasızlık, varlık mülkiyetiyle yakından ilişkili bir olgudur. İnsanlar ne kadar çok varlığa sahipse o kadar az savunmasız olurlar ve insanların varlıklarındaki erime ne kadar büyük olursa güvensizlikleri de o kadar büyük olur (Moser 1998, 3). Aşağıdaki kısımlarda da görüleceği gibi yetenekler, varlıklar, yetkiler ve gelirler konusundaki yoğun tartışmalar sonucunda, yoksul insanların fiziki, finansal, insani, toplumsal ve doğal olmak üzere (bkz. Kutucuk 3) beş grupta toplanabilecek olan önemli sermaye varlıklarının belirlenmesi konusunda git gide güçlenen bir görüş birliği sağlanmaktadır.

Tanım

Sürdürülebilir Geçim yaklaşımı varlıklar, yetenekler ve yetkiler kavramlarını bu konu etrafında son zamanlarda yapılan analitik çalışmalar kapsamında bir araya getiren bir çerçevedir.⁴ Burada geçim kavramı yaygın olarak, hayat kaynakları için gereken kapasiteyi, varlıkları (hem maddi hem de toplumsal varlıklar) ve faaliyetleri kapsayan bir olgu şeklinde tanımlanmaktadır. Geçimin sürdürülebilir olarak kabul edilmesi gerilimler ve şoklarla başa çıkabilip çıkamadığına ve kapasiteyi ve varlıkları, doğal kaynak temeline zarar vermeksizin hem şimdi hem de gelecekte korumasına ve geliştirmesine bağlıdır (Chambers ve Conway 1992, Carney 1998). Sürdürülebilir Geçim çerçevesi, yoksulluğun azaltılmasıyla ilgili projelerde görevli personele yardımcı olabilecek operasyonel bir araç olarak sahip olduğu güçten dolayı DFID ile CARE ve OXFAM gibi uluslararası STKlar arasında çok büyük popülerlik kazanmıştır.⁵ Bu

³ Örneğin bkz. Baulch (1996), Chambers (1992), Davies (1993), Devereux (1993), Maxwell & Smith (1992) ve Moser (1998).

⁴ Yukarıda anılanlara ek olarak özellikler bakınız: Scoones (1998) ve Carney (1998).

⁵ DFID, CARE, Oxfam ve UNDP arasında, geçim yaklaşımlarının farkı konusundaki karşılaştırma için bkz. Carney ve diğ. (1999).

şekilde çerçevenin önemi, sunduğu operasyonel süreçler kadar aşağıda kısaca özetlenen analitik kavramsallaştırma ile de ilgilidir:

Kutucuk 3: Sermaye varlıklarının tanımı

Fiziki sermaye (üretilmiş veya insan tarafından oluşturulmuş sermaye olarak da bilinir) bireylerin, işletme sektörünün veya ülkenin kendisinin mülkiyetindeki tesis, teçhizat, altyapı, ve diğer üretim kaynaklarından oluşmaktadır.

Finansal sermaye insanların sahip olduğu finansal kaynaklardır (mevduat, kredi stokları) İnsani sermaye bireylerin eğitime, sağlığına ve beslenmesine yapılan yatırımları kapsamaktadır. İşgücü insani sermayeye yapılan yatırımlarla ilgili olan kritik bir varlıktır; sağlık durumu insanların çalışma kapasitesini belirlemektedir, beceriler ve eğitim ise iş gücünün getirisini belirlemektedir.

Toplumsal sermaye toplumsal ilişkilere, yapılara ve toplumların kurumsal düzenlemelerine yerleşmiş olan ve toplumdaki üyelerin bireysel veya toplumsal amaçlarına ulaşmalarını sağlayan kurallar, normlar, yükümlülükler, karşılıklılık ve güven olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal sermaye toplumsal kurumlara mikro-kurumsal düzeyde (topluluklar ve aileler) yerleşmiş olmanın yanı sıra piyasadaki resmileştirilmiş kurumları, politik sistemi ve sivil toplumu düzenleyen kural ve düzenlemelerle de ilgilidir.

Doğal sermaye toprak, hava, ormanlar, madenler, su ve sulak alanlar gibi doğa tarafından sağlanan kaynakları kapsamaktadır. Kırsal topluluklarda kritik üretim varlığı toprak iken kentsel topluluklarda bu varlık barınmak üzere kullanılacak olan alandır.

Kaynaklar: Carney, 1998; Moser 1998; Narayan 1997; Serageldin 1996.

Kilit konular

DFID tarafından hazırlandığı haliyle Sürdürülebilir Geçim programı, sürdürülebilir geçim yaklaşımını destekleyen çok sayıda çekirdek ilke içermektedir. Bu ilkeler arasında halk merkezli yaklaşım, duyarlı ve katılımcı çalışma tarzı, sürdürülebilirlik, çeşitli düzeylerde ve ortaklıklar halinde çalışma ve dinamizm, yani insanların durumlarındaki değişikliklere esnek biçimde cevap verebilme yeteneği ifade edilebilir (Ashley ve Carney 1999, 7).

Geçim yaklaşımı insanların güçlü yönlerinin (varlıklarının veya sermaye yetkilerinin) ve insanların bu güçlü yönleri olumlu geçim neticelerine nasıl dönüştürdüklerinin doğru ve gerçekçi bir biçimde anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, insanların olumlu geçim neticeleri elde etmek için çeşitli varlıklara ihtiyaç duydukları ve hiçbir varlık kategorisinin tek başına insanların aradığı çok ve çeşitli geçim neticelerini doğurmaya yetmeyeceği inancına dayanmaktadır (DFID 2000b, 5). Bu durum özellikle de herhangi bir varlık kategorisine sınırlı erişime sahip olan ve bu nedenle de karmaşık bir varlık portföyünü yönetmek durumunda kalan yoksul insanlar için geçerlidir (Moser 1998).

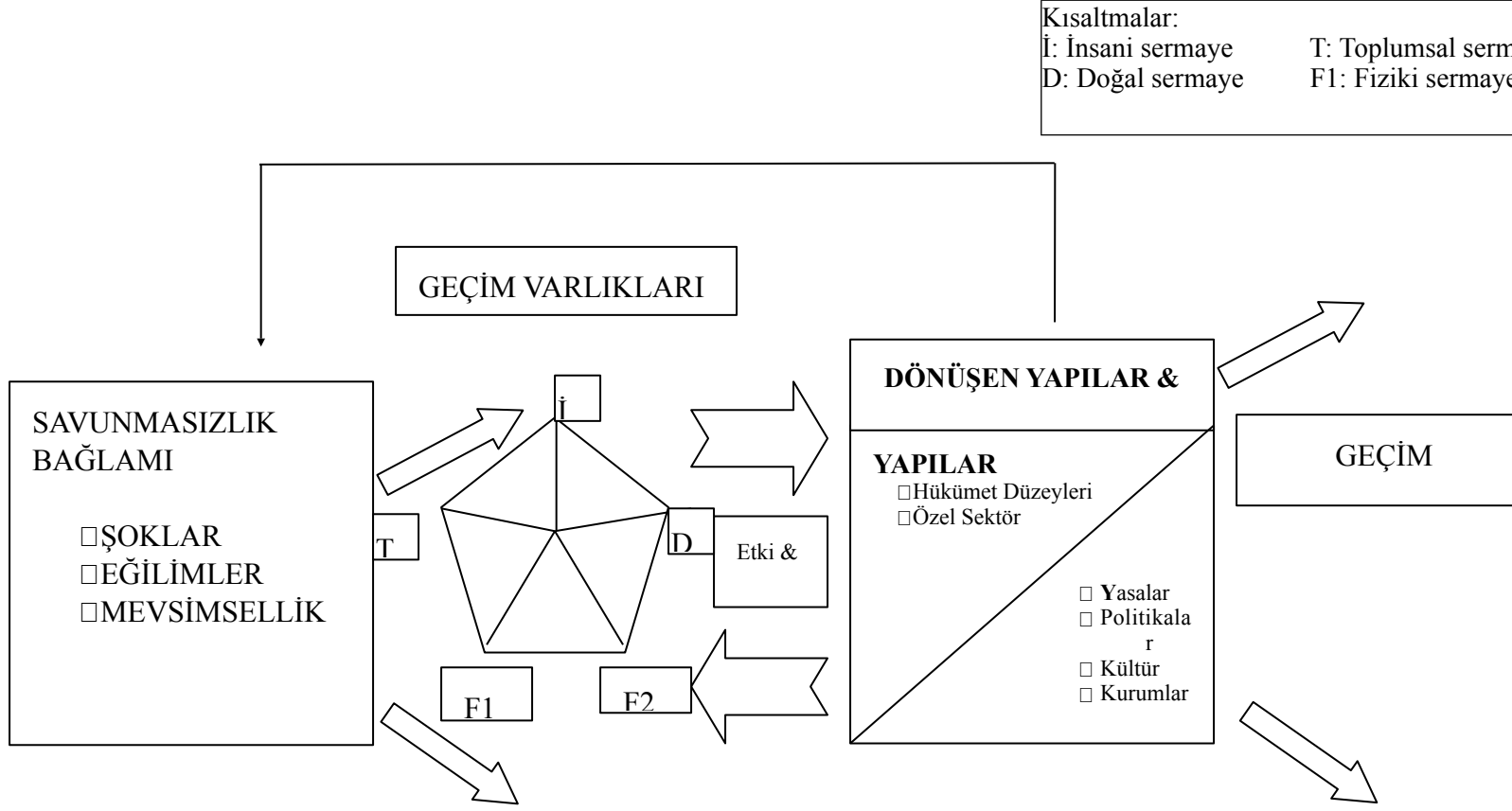
Geçim çerçevesi geçim kavramının üzerinde temellendiği beş adet çekirdek varlık kategorisi ya da sermaye tipi ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 1). Sürdürülebilir geçim çerçevesi içinde bu kategoriler bir beşgen halinde gösterilmektedir – bu beşgen farklı gruplar veya hane halklarının her bir farklı varlık kategorisine erişiminin ifade edildiği beş eksenli bir grafikdir (Carney 1998).⁶ Bu beşgen, uygun giriş noktalarını, bu noktaların farklı toplumsal grupların ihtiyaçlarına nasıl hizmet ettiğini ve farklı varlıklar

⁶ Beşgenin şekli insanların varlıklara erişimindeki farklılıkları şematik olarak göstermek için kullanılabilir. Buradaki düşünce, doğruların birleştiği merkez noktanın varlıklara erişimin sıfır olduğunu göstermesi, öte yandan da dış kenarın varlıklara azami düzeyde erişimi temsil etmesidir.

arasındaki muhtemel kar-zarar dengelerini ele almak için faydalı bir başlangıç noktası olarak kullanılabilir. Bu şekil, kullanıcıları geçimin temeli konusunda sektörel bazlı düşünmek yerine genel kapsamlı düşünmeye ve zayıf yönler yerine güçlü yönlerin analiziyle işe girişmeye zorlar.

Çerçeve sermaye varlıkları etrafında kurulmuş olsa da aynı zamanda başka pek çok alanda analiz ve değerlendirme yapmayı gerektirmektedir (bkz. Şekil 1). Bu alanlar arasında varlıkların var olduğu *savunmasızlık bağlamı* (eğilimler, şoklar ve geçimi etkileyen yerel kültürel uygulamalar), *yapılar* (hükümetten özel sektöre kadar olan örgütlenmeler) ve insanların geçim seçeneklerini belirleyen *süreçler* (polis, yasalar, oyunun kuralları ve teşvikler) gösterilebilir. Yapılar ve süreçler kimin hangi tür varlığa erişebileceğini belirler, örneğin piyasalar ve yasal kısıtlamalar bir varlığın başka bir varlığa ne derecede dönüştürülebileceğini belirleme konusunda derin bir etkiye sahiptir (Carney 1998, 9).

Şekil 1: Sürdürülebilir geçim çerçevesi

Kaynak: Ashley ve Carney 1999, 5.

Yukarıda da tanımlandığı gibi sürdürülebilirlik kavramı, geçim yaklaşımı içinde kilit konumdadır. DFID, hazırladığı *Rehber Belgelerde* geçimin sürdürülebilir olarak nitelendirilmesinin dış şoklara ve gerilimlere karşı esnek olmasına, dış desteğe bağımlı olmamasına (eğer bağılıysa da bu bağımlılığın ekonomik ve kurumsal bakımdan sürdürülebilir olmasına) ve doğal kaynakların geçime zarar vermeyecek şekilde uzun vadeli verimliliğini korumasına bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Güçlü yönler ve kısıtlamalar⁷

Yaklaşımın güçlü yönü insanların geçimlerini sağlamak için bağımlı oldukları karmaşık varlık ve faaliyet çeşitlerini yansıtmayı amaçlamasıdır. Yaklaşım bu haliyle yoksul insanların sadece sağlık ve eğitim hizmetlerine değil aynı zamanda finans, piyasalar ve kişisel güvenlik gibi hususlara erişimi ile ilgili politika konularının tüm kapsamının ele alınmasını sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır. Sürdürülebilirliği, halk merkezli ve katılımcı olan, değişik durumlara uyum sağlayabilen ve ulusal düzeyden yerel düzeye kadar çeşitli düzeylerde, kamu sektörü ve özel sektörle ortaklık içinde işleyen bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yaklaşımın kısıtlaması ise mikro-makro politika bağlantılarından daha çok mikro ayrıntılar üzerinde durma eğiliminde olmasıdır. Bu yaklaşımın politika, güç ve yetki konularını ele almamakla eleştirilmesi bu kavramsal çalışma için özellikle önemlidir. SL çerçevesi ‘yapıları’ ve ‘süreçleri’ belirlese de kalkınmanın teknik niteliğine daha fazla odaklanmak eğilimindedir. Bu durum kapsamlı toplumsal, ekonomik ve politik analizler yapılmasını ve güç ilişkilerinin yoksulluğu nasıl ürettiğinin ve çoğalttığına özellikle vurgulanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu kritik boyutun çerçevede yeteri kadar vurgulu biçimde ele alınmaması çerçevenin (tek başına) genel kapsamlı analitik bir yaklaşım olma iddiasını önemli ölçüde güçsüz bırakmaktadır.

Geçim yaklaşımı sürdürülebilirlik mecrasına dayalı olduğu için bu yaklaşımın sürdürülebilir kalkınma ile ne dereceye kadar eş anlamlı olduğunun kısaca belirtilmesi yerinde olacaktır.

2.2 Sürdürülebilir kalkınma⁸

Tanım

Kalkınma stratejileri sadece kısa bir süre için değil sürekli olarak faydalanabilecek faydalar getirme amacını taşımaya devam ettiği sürece sürdürülebilirlik amacının, bir anlamda tüm kalkınma söylemlerinde örtülü bir biçimde mevcut olduğu ifade edilebilir. Genel bir düzeyde düşünüldüğünde sürdürülebilir kalkınma kavramı gelişmelerin sermaye stoklarını (sermaye ister doğal, ister insani, ister üretilmiş isterse de toplumsa olsun) azaltmak yerine kar payını artırmak suretiyle gerçekleşmesi gerektiğinden daha fazla bir şey ima etmemektedir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik çoğu zaman açık bir biçimde ifade edilmek yerine varsayılan bir şey olmuştur.

Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı düşüncesi, ormancıların sürdürülebilir kereste ürün hedefleri koyma girişimlerinde bulundukları on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ancak hükümetlerin ve vatandaşların doğal kaynakların sürekli mevcudiyeti ve doğal çevrenin endüstriyel kitle tüketimi toplumunun zararlı yan ürünlerini sindirme kapasitesi ile ilgili varsayımlarını yeniden değerlendirmeye başlamaları ancak 1960lı ve 1970li yıllara rastlamaktadır. Geleneksel anlamdaki ekonomi biliminin sınırlı malların veya çevresel dışsallıkların (söz gelimi, kirliliğin maliyetlerinin) fiyatlandırması konusunda

⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Norton ve Foster (2001). Buradaki tartışma büyük ölçüde DFID’in Ashley ve Carney (2000) tarafından sunulmuş olan geçim çerçevesinin kullanıma hazır hale getirilmesiyle ilgili deneyiminin gözden geçilmesi konusuna yoğunlaşmaktadır.

⁸ Bu kısım Wiggins and Farrington (2001) tarafından verilmiş bir genel brifinge dayanmaktadır.

oldukça yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Doğal kaynakların sınırlı olduğunun kabul edilmesi ulusal çevre hareketlerinin ortaya çıkmasına ve kısa bir süre sonra da, daha uluslararası bir niteliğe sahip çevreciliğin ortaya çıkmasına ve sürdürülebilir kalkınmanın daha resmi bir biçimde kavramsallaştırılmasına yol açmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik sorununun tanımı, odak noktanın nüfus artışından ekonomik faaliyet kalıplarına ve kaynak tüketimi düzeylerine doğru kaymasıyla birlikte zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Bu yaklaşım farklılıkları hem çevresel sürdürülebilirliğin entegrasyonu ve toplumsal adalet hem de, daha küçük bir ölçüde de olsa doğal sistemlerin nasıl işlediğiyle ilgili anlayış farkı konuları ile çok daha fazla ilgilenildiğini ortaya koymaktadır.⁹

Bu anlayışın etkileri son zamanlarda yapılmış olan ve kabaca çevrenin sürdürülebilirliğine vurgu yapan tanımlar ve insani sistemlerin de sürdürülebilirliği konusuna eğilen tanımlar olarak iki kısma ayrılabilir. Daha önceki dönemlerle ilgili olarak Uluslararası Doğanın Korunması Birliği tarafından, BM Çevre Programı adına hazırlanan 1980 Dünya Koruma Stratejisi ilk olarak koruma kavramını kaynakları gelecek nesiller için muhafaza etmek biçiminde tanımlamıştır (Mather & Chapman 1995). Bununla birlikte 1987 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland) Raporu, daha sonra çok ünlü olacak olan bu genişletilmiş sürdürülebilir kalkınma tanımını dile getirmiştir. Bu durum, şu andaki ihtiyaçların karşılanmasının gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamasını engellememesi gerektiği biçiminde ifade edilebilecek olan kavram yoluyla, sürdürülebilir kalkınmanın tanımına yoğunlaşmış olan vurgunun alanının hem çevresel hem de ekonomik ve toplumsal boyutları ele alacak şekilde genişlemesine yol açmıştır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987). Daha sonra Pearce *ve diğerleri* (1989) kendi tanımlarını, doğal kaynakların veya ekosistemlerin korunması hususundan açıkça bahsetmeksizin hemen hemen bütünüyle ekonomik ve toplumsal ifadelerle dile getirmiştir. Son olarak da son zamanlarda Sen toplumsal kalkınma kavramını kapasite biçiminde yeniden tanımlamıştır.¹⁰

Bu açık tanımlara ek olarak, küresel düzeyden ulusal ve yerel düzeye kadar geliştirilen politikalarda ve programlarda arzu edilen bir kavram olmuştur. Burada da sürdürülebilirliğin örtülü anlamının kapsamı genişlemiştir. Sürdürülebilir kalkınma ifadesi hala (özellikle de proje düzeyinde) sürdürülebilirliğin çevresel boyutuna odaklanmayı içermekte iken, diğer boyutlar giderek daha fazla önem kazanmaktadır. 1997'den itibaren Asya'da görülen finansal krizler ve yoksulluğun azaltılması yolunda büyüme ile sağlanan kazanımların tersine dönmesi ile birlikte, ulusal kalkınmanın politik, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik yönlerine olan ilgi artmıştır.

⁹Küresel çevrecilik konusundaki ilk çalışmalar sık sık gelişmekte olan dünyada yaşayan insanların, gelişmiş dünyada yaşayan insanlarla eşit bir yaşam standardına ulaşmaya çalışma (zengin bir kişinin yoksulların kendi düzeyine ulaşmalarını engellemeleri biçimindeki mantıksız olmayan bir durum benzetmesi olarak yorumlanabilecek) hakları ile ilgili sert kısıtlamaları ortaya koymuştur. Son zamanlarda ise bilim adamları doğal çevrenin pek çok yönüyle ilgili olarak dengeli istikrar durumu kavramının değerini sorgulama noktasına gelmiştir (bkz. Wiggins ve Farrington 2001).

¹⁰Bütün bu tanımlar hiçbir gelecek neslin şu andakinden daha düşük bir ihtiyaç karşılama standardı ile karşı karşıya kalmaması gerektiğini ima ettikleri için gerçekliğin idealize edilmiş bir görüntüsünü ortaya koymakla eleştirilebilir. Pratikte herhangi bir ülke veya grup için kalkınma, ilerleme dönemleri yoluyla ve yavaşlama veya gerileme dönemleriyle değişmeli olarak gerçekleşmektedir (Markandya 2001). Sürdürülebilirlikle ilgili daha dinamik bir anlayış Chambers ve Conway'ın yukarıda dile getirilen ve ilerlemenin 'monoton' olamayacağı gerçeğini kabul eden sürdürülebilir geçim tanımı ile ortaya konmuştur.

Gerilimlerin ve şokların, yukarıya doğru giden bir eğilimde gerilemelere neden olacağını kabul eden bu sürdürülebilir geçim yaklaşımı, sürdürülebilirliği sadece bu tür şokları önlemek olarak değil aynı zamanda da bu tür şokların yaşattığı etkilerden kurtulmak olarak tanımlamaktadır. Aslında 4. Kutucukta belirtilmiş olan tanımları yapan kimseler (muhtemelen Pearce ve diğ. istisna olmak üzere) ilerlemenin doğrusal olmadığı gerçeğinden hemen hemen kesinlikle haberdardı; 'şu an' ve 'gelecek' arasındaki basitleştirilmiş karşılaştırmanın daha ziyade buluşsal bir plan olarak görülmesi gerektiğini düşünüyordu.

Bu durum kalkınma kuramına, toplumsal dışlama, toplumsal sermaye ve marjinalleştirme gibi kavramların dahil olmasıyla ve eşitsizlik, şiddet ve çatışma arasındaki bağlantılara daha fazla dikkat edilmesi biçiminde yansımıştır (Moser ve Mcilwaine 2000).

Kutucuk 4: Sürdürülebilir Kalkınma tanımları

BM Çevre Programı (1980) Dünya Koruma Stratejisi: ‘biyolojik çevrenin insan tarafından kullanımının, şu anki nesillere en sürdürülebilir faydaları sağlarken gelecek nesillerin ihtiyaç ve isteklerini karşılama potansiyelini de koruyacak biçimde yönetimi’ (Mather ve Chapman 1995’ten alıntı yapılmıştır)

1987 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland) Raporu: sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmaksızın şu anki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. (WCED 1987)

Pearce, Markandya & Barbier: ‘Biz kalkınmayı, unsurları arasında kişi başına düzen reel gelirdeki artış, sağlık ve beslenme durumundaki ilerlemeler, eğitimsel başarı, kaynaklara erişim, gelirin ‘daha adil’ dağıtımı, temel özgürlüklerin çoğalması ... şeklinde ifade edilebilecek olan arzu edilen toplumsal hedeflerin vektörü olarak ele almaktayız. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma kavramı, kalkınma vektörünün zaman içinde monoton bir biçimde arttığı bir durumu ifade etmektedir.’ (1989)

Sen: Şu anda yaşayan insanların kapasitelerini gelecek nesillerin kapasitelerini tehlikeye atmaksızın geliştiren kalkınmadır. (Sen 2001)

Kilit hususlar

Sürdürülebilir kalkınmayla ilgili kilit bir tartışma neyin niçin sürdürüleceği ile ilgilidir. Sürdürülebilirliğin genel nihai amacının gelecek nesiller için bir dizi yaşam standardını korumak ve geliştirmek olduğu hususunda bir görüş birliği vardır. Anand ve Sen’in de ifade ettiği gibi, ‘Prensipte insani kalkınma kavramının kapsamını gelecek nesillerin taleplerini karşılamayı ve çevreyi korumanın aciliyetini kapsayacak biçimde genişletme konusunda hiçbir temel zorluk yoktur’ (2000, 2030).

Bununla birlikte bunun hangi özel araçlarla yapılacağı ve farklı kaynak (veya sermaye) tiplerinin ne dereceye kadar mübadele edilebilir kabul edildiği konusunda farklılıklar gün ışığına çıkmaktadır. Solow gibi iktisatçılar refah yaratma kapasitesini gelecek nesillere bırakmanın önemini ortaya koyarken (Anand ve Sen 2000), başka iktisatçılar şu anda oldukları halleriyle korunması gereken varlıklar (söz gelimi yerküredeki yaşamı ultraviyole ışınlar karşı korumaya yetecek kadar stratosfer ozonu) olabileceğini öne sürerek neyin korunması gerektiğinin yeteri kadar net biçimde belirtilmemesine itiraz etmektedir. Bu özel yönler genellikle ekosistemlerin ve biyolojik çevrenin bir bütün olarak hareket etmesini sağlayan çevresel varlıklar bakımından değerlendirilir, ancak bu yönlerin, söz gelimi bazı kültürel değerler gibi gelecekteki refahın asgari koşullarını oluşturan diğer unsurları da kapsayacak şekilde genişletilmesi mümkündür.

Bu sorunun çözümü yolunda gerçekleştirilen girişim sermaye stoklarının gelecek nesillere bırakılması tartışmasına yol açmıştır. Sermaye varlıklarına sürdürülebilir geçim ile aynı derecede odaklanan sürdürülebilir kalkınma tartışmaları doğal, fiziki, insani ve toplumsal sermayenin önemini kabul etmektedir (Munasinghe 1993, Serageldin 1996, Moser 2001). Eğer bu sermayeler bütünüyle ikame edilebilir nitelikteyse o zaman sermaye stokunun genel toplamının azalmamasını sağlamak yeterli olacaktır. Bu durum şu anki nesillerin, telafi edici fiziki ve insani sermaye yaratma karşılığında bazı sermaye stoklarını, özellikle de yenilenmesi mümkün olmayan doğal kaynakları azaltma ihtimalini sağlayacaktır. Bu olguya ‘zayıf sürdürülebilirlik’ konumu denmiştir.

Bunun tersi olan ‘güçlü sürdürülebilirlik’ konumu, bazı sermaye unsurlarının azaltılması mümkün olmayan kritik düzeylere erişebileceğini ve eğer ekolojik sistemlerin geri dönüşü olmayan bir biçimde

hasar görmemesi isteniyorsa herhangi bir sermaye tipinin spesifik kısımlarının korunması gerektiğini öne sürmektedir (Pearce ve diğ. 1991). Özellikle doğal sermayenin aşırı derecede kullanılması ve bunun sonucunda da geri dönüşü olmayan bir biçimde bitirilmesi muhtemeldir. Bunun aksine fiziki ve finansal sermayenin takviye edilmesi eğilimi varken insani sermaye gereğinden az yatırım yapılma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır (Dünya Bankası 2000). Doğal sermaye stoklarının miktarını ölçme ve değerini saptama ve hem doğal hem de insani sermaye stokları toplamının zamanla ne kadar değiştiğini gösteren ulusal bilançolar çıkarma girişimleri bu türden dengesizlikleri düzeltmek için tasarlanmıştır (Markandya 2001).

Güçlü ve zayıf yönler

Bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınma pek çok hükümetten, özel sektör kuruluşundan ve STKdan hızlı bir biçimde, yaygın destek görmüştür. Sürdürülebilir kalkınma, daha geniş tanımıyla genel bir çerçeve içerisinde ekonomik, toplumsal ve çevresel unsurları birbiriyle entegre etmektedir. Bu tür bir entegrasyon, önceki kısımda da belirtildiği gibi, aynı zamanda sürdürülebilir geçim kavramı için de temel öneme sahiptir. Çok temel bir düzeyde bu kavramın, paydaşları (örneğin 3 yıllık Yoksulluğu Azaltma Strateji Çalışmalarının planlama döneminin ‘orta vadeli’ olarak ifade edildiğinin özellikle belirtilmesi gerektiği bir bağlamda) ‘uzun vadeli’ düşünmeye zorlama konusunda eşsiz değere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma kavramının bütünüyle kapsayıcı olan niteliği, dar kapsamlı olan çevresel tanımının ötesinde, bu kavramın vurgu eksikliği taşıma eğiliminde olduğu anlamına gelmektedir. Bu kavramın tüm insanların yaptığı tüm şeyler anlamına gelmesi yapılan faaliyetlerin sürdürülebilirliğe katkı sağladığının iddia edilmesini kolaylaştırmaktadır (McGoldrick 1996). Yaygın biçimde kullanıldığı haliyle toplumsal veya politik sürdürülebilirlik kavramlarını bu kavramların yokluğuna (hukukun ve kamu düzeninin bozulması, ayaklanmalar, iç savaş) dayanarak tanımlamak bu kavramların varlığına dayanarak tanımlamaktan daha kolaydır. Bu nedenle bu kavramların içini biraz daha doldururken karşılaşılan başlıca güçlük toplumsal sürdürülebilirlik için pozitif bir gündem oluşturma güçlüğüdür. Bu gündemin, çeşitli düzeylerde toplumsal kapasitenin gelişimini kapsamaları için anlaşmazlık ve çatışma olmaması olgusunun ötesine geçmesi gerekir.

Sürdürülebilir geçimin kavramsallaştırılması ile sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal unsurları arasında kayda değer derecede ortak zemin bulunmaktadır. Bununla birlikte son tahlilde bu iki kavram daha fazla birbirinden ayrılmayı gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, birçok sürdürülebilir geçimin toplamında daha fazla bir şeydir. Sen’in sürdürülebilir kalkınmayı kapasitelerin kuşaklar arası eşitliği ile ilgili şekilde kavramsallaştırması bu konu ile insan hakları gündemi arasında güçlü bir bağlantı kurmaktadır. Şu andaki ve gelecekteki nesillerin hakları arasında eşitliği kabul eden ahlaki bir sav, bu bakımdan sürdürülebilir olan bir kalkınma yaklaşımı geliştirmeye yönelik güçlü bir adım olacaktır.

2.3 İnsan hakları ve kalkınma¹¹

Tanım

Haklar kavramı geçtiğimiz on yıllık dönem içerisinde etik, hukuk, politika, ekonomi ve antropoloji gibi disiplinlerde uzun süre boyunca karmaşık teorik tartışmalara neden olurken aynı zamanda da kalkınma tartışmalarına konu olmuştur. Hakların en önemli özelliğinin karşılıklı yükümlülüklerle veya görevlere yol açan meşru talepler olduğu yaygın biçimde dile getirilmektedir.¹² Bu durum bir hakka sahip olmanın bir kişiye, gruba veya kuruluşa (söz gelimi toplumsal veya ekonomik bir kuruma, bir devlete veya uluslararası camiaya) yönelik olarak meşru bir hak talebine sahip olmak anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Öte

¹¹ Bu bölüm büyük ölçüde Vizard (2001) tarafından hazırlanmış çalışmaya dayanmaktadır.

¹² Hakların tanımları Scruton (1983) ve Waldron (1991)’de dile getirilmiştir. Hak temelli kuramlarına faydalı bir genel bakış için bkz. Jones (1994).

yandan, kendisinden hak talep edilen taraf ise hak sahibine hakkını vermek veya verilmesini sağlamakla yükümlü veya görevlidir. Söz konusu durum şu formüle göre ifade edilebilir: ‘A’nın, B’den C konusunda bir hak alacağı vardır; bu formüldeki (A) hak sahibini, (B) görev sahibini, (C) ise hakkın konusunu veya amacını temsil etmektedir.¹³ Bu formülasyonla ilgili kritik nokta talep edilen hakkı meşrulaştırabilecek bir kısım güç veya yetki yapılarının gerekliliğinin örtülü biçimde ifade edilmesidir. Bu nedenle de hakların tanımlanması, yorumlanması ve uygulanması doğası gereği politik nitelikte olan dinamik süreçlerdir.

Hakların kalkınma tartışmalarına nasıl dahil edildiğini ortaya koymak için, meşru bir talep olarak haklar, bir haklar sistemi (veya bir haklar rejimi), bireysel haklar ve evrensel insan hakları kavramlarını birbirinden ayırmakla (Kutucuk 5) işe başlamak gerekmektedir.¹⁴ (Bu konuda daha ayrıntılı açıklama için Ek 1’e bakınız).

Kutucuk 5: Hakların kavramsallaştırılması

Meşru talepler olarak haklar: Hakların en önemli özelliğinin karşılıklı yükümlülükler veya görevlere yol açan meşru talepler olduğu yaygın biçimde dile getirilmektedir.

Haklar rejimi: Haklar rejimi belli bir düzenleyici güçten veya yetki kaynağından ortaya çıkan bir haklar sistemidir. Herhangi bir toplumda bu rejimlerin hepsi de birbirinden ayrı normatif çerçevelere ve formülasyon ve yaptırım yollarına sahip olan birkaç tanesi, söz gelimi örfi hukuk, dini hukuk ve yazılı hukuk bir arada bulunabilir.

Bireysel haklar: Bunlar hak-yükümlülük ilişkileri alt kümesi dahilinde olan ve hak sahibinin bireysel kişi olduğu haklardır; grup hakları bu haklar alt kümesine dahil değildir.

Evrensel insan hakları: Bu haklar uluslararası alana sahip olan bireysel haklar, yani hangi aileye, gruba, dine, topluluğa veya topluma mensup olurlarsa olsunlar tüm insanlar için eşit ölçüde geçerli olan bireysel haklar olarak ifade edilebilir.

Arka plan

Kalkınma bağlamında, Birleşmiş Milletler insan haklarını koruma ve geliştirme sistemi muhtemelen en önemli haklar rejimidir. BM insan haklarını koruma ve geliştirme sisteminin normatif temelini belirleyici özellikleri şu şekilde ifade edilebilir:

- *Uluslararası yasal yükümlülükler:* Bunlar resmi uluslararası hukuk, yani uluslararası antlaşmalar, uluslararası gelenek ve uluslararası hukukun ‘genel ilkeleri’ kapsamında yer alan uluslararası yükümlülükler alt kümesidir.¹⁵
- *Uluslararası etik / politik yükümlülükler:* Bunlar, BM düzeyinde gerçekleştirilmiş olan etik ve politik ifadelerden, beyanlardan ve taahhütlerden çıkarılan daha geniş kapsamlı olan ve ahlaki olarak bağlayıcı uluslararası yükümlülükler bütünüdür.

¹³ Gewirth (1978) bütün hakların aşağıdaki formülün kapsamında yer aldığını ileri sürmüştür: ‘A’nın X’ten B’ye göre, Y konusunda bir hak alacağı vardır’.

¹⁴ Bir ‘haklar rejimi’ fikrinin teorik gelişimi ve farklı niteliklerdeki (resmi/yasal/örfi/gayri resmi vb.) hak sistemlerinin yasal ve antropolojik kriterler kullanılarak çıkarılan tipolojisi Norton tarafından hazırlanan bir çalışmada ortaya konmuş hususlardır. Bu paragraftaki nitelemeler sadece özet niteliği taşımaktadır.

¹⁵ İnsan hakları alanındaki uluslararası yasal yükümlülük, Uluslararası Adalet Divanı Kuruluş Yasası’nın 38(1). maddesinde ortaya konmuş olan üç ana uluslararası hukuk kaynağından alınmış bulunmaktadır. Bu hukuk kaynakları (1) Uluslararası sözleşmeler veya antlaşmalar; (2) Uluslararası gelenek; (3) Uygur uluslar tarafından kabul edilmiş olan genel hukuk ilkeleridir.

Her iki durumda da devletin ve devlet dışı aktörler insan haklarına ve ilgili uygulama ve yaptırım araçlarına saygı göstermek ve bunları korumak ve uygulamaya koymakla yükümlüdür. BM'nin insan hakları konusundaki yasal yetkisinin arka planında uluslararası bir antlaşma olarak, içerdiği hükümlere iyi niyet içinde uyum gösterme zorunluluğu bütün taraf devletler üzerinde yasal olarak bağlayıcılığa sahip olan BM Şartı yer almaktadır.¹⁶ Bu Şart'ın ilkeleri ve amaçları arasında temel insan haklarına olan inanın bir kez daha dile getirilmesi ve ırkı, cinsiyeti, dili ve dini ne olursa olsun temel insan özgürlüklerinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi yer almaktadır.

Ancak BM Şartı'ndaki insan haklarının kapsamı ve içeriğini net bir biçimde ortaya koyan araç 1948 yılında BM Genel Meclisi'nde bir yasa tasarısı olarak kabul edilmiş olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmuştur. Bu belgenin 26 maddesi temel şart ilkeleri olan eşitlik ve ayrımcılık karşıtlığını (Madde 1 - 2), vatandaşlık haklarını ve politik hakları (Madde 3 - 21), ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların (Madde 22 - 26) ayrıntılarını ortaya koymuştur (bkz. Kutucuk 6). Evrensel Bildirge çok önemli ahlaki ve politik değere sahip olsa da devletler üzerinde yasal olarak bağlayıcı olan uluslararası yasal yükümlülükler ortaya koymamıştır.

Kutucuk 6: İnsan Haklarının bir özeti

Hayatta kalabilmek ve onurlu bir yaşam sürebilmek için gerekli olan insan hakları şunlardır:

- ☐ Yaşam ve özgürlük hakkı
- ☐ Bireyin ve ailesinin sağlığı ve refahını sağlamaya yetecek bir yaşam standardı hakkı
- ☐ İhtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere sosyal güvenlik hakkı
- ☐ Mevcut olan erişilebilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardı hakkı
- ☐ Çalışma ve adil ve uygun çalışma koşullarına sahip olma hakkı
- ☐ Gıda ve barınma hakkı
- ☐ Özel hayat ve aile hayatının gizliliği hakkı

İnsan hakları aynı zamanda insan onuru, yaratıcılığı ve insanın entelektüel ve ruhsal gelişimi ile ilgili hakları ve özgürlükleri de kapsar, örneğin:

- ☐ Eğitim alma ve bilgiye erişme hakkı
- ☐ Din, düşünce, konuşma ve ifade özgürlüğü
- ☐ Örgütlenme özgürlüğü
- ☐ Politik sürece katılma özgürlüğü
- ☐ Kültürel hayata katılma özgürlüğü

İnsan hakları ayrıca özgürlük ve fiziki güvenlik için gerekli olan hakları da kapsar, örneğin:

- ☐ Kölelik ve hizmetkarlığın yasak olması
- ☐ Kişi güvenliği hakkı (fiziki güvenlik)
- ☐ Keyfi tutuklama veya hapsedme muamelelerinin yasak olması
- ☐ İşkencenin ve zalimce, insanlık dışı ve alçaltıcı muamele veya cezaların yasak olması

Kaynaklar: ODI 1999; Hausermann 1998, 56.

¹⁶Uluslararası Adalet Divanı Kuruluş Yasası'nın 38(1). Maddesi: Uluslararası antlaşmaların iki veya daha fazla sayıda devletin bazı kurallarla bağlanmak üzere ifade ettikleri rızayı yazılı olarak ortaya koyar ve uluslararası hukukun en temel üç kaynağından birini teşkil eder. Viyana Sözleşmesi'nin Antlaşmalar Hukuku ile ilgili olan 26. maddesine göre yürürlükte olan her antlaşma, tarafları üzerinde bağlayıcılığa sahiptir ve antlaşmanın getirdiği yükümlülükler iyi niyet içinde yerine getirilmelidir (bkz. Brownlie 1995).

Bu insan haklarının yasal olarak bağlayıcı olan uluslararası antlaşmalara dönüştürülmesi ile ilgili müzakere süreci 1948 yılında başlamıştır. 1966 tarihli Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi (Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi dahil olmak üzere) ve yine 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin her ikisinin de 1976 yılında kabul edilmesinden önce çok uzun süre tartışmalar yapılmıştır.¹⁷ Daha sonra insan hakları alanında diğer uluslararası antlaşmalar bunu takip etmiştir (belli başlı uluslararası insan hakları antlaşmalarının onaylanma statüleri için Ek 2'ye bakınız). Bu uluslararası yasal yükümlülüklerin yanı sıra çok sayıda hükümet tarafından uluslararası konferanslarda kabul edilmiş olan hükümler mevcuttur. Bütün bunlar, önemli uluslararası etik / politik taahhütleri ifade etmekte olup son yıllarda da insan hakları standartları oluşturulması konusunda katkılar sağlamıştır. Bu standart oluşturma kavramı 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda kabul edilmiş olan 'bütün insan haklarının evrensel, bölünemez, birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili niteliğe sahip olduğu' ilkesini içermektedir.¹⁸

Bu uluslararası konferansların sonuçları, insan hakları sözleşmelerinin bazılarının ortaya koymuş olduğu hususların kalkınma kuruluşları ve hükümetler tarafından takip edilebilecek bir tür stratejik gündeme dönüştürülmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası Kalkınma Hedefleri, uluslararası kalkınmadaki ilerlemenin ölçülmesine olanak sağlayacak olan bir dizi küresel sonuç göstergeleri geliştirilmesi konusunda konferanslarda görüş birliğine varılması temeline dayanan etkili bir girişimin bu yöndeki güzel bir örneğidir.

Kilit Hususlar

İnsan haklarının normatif yapısının somut ve gerçekleştirilebilir eylem programlarına dönüştürülmesi bir dizi kilit hususu da beraberinde getirmektedir. Bu konuda ortaya çıkan en soruların en önemlilerinden bazıları aşağıda sıralanmıştır.¹⁹

□ Bir haklar hiyerarşisi var mıdır?

Soğuk Savaş dönemi tartışmaları vatandaşlık hakları ve politik hakları ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları daha geri planda tutmuşken, bugün bu ayrışma daha az sorunlu bir nitelik taşımaktadır. Bu iki hak dizisinin birbirinden ayrılmaz özelliği 1993'te, Viyana'da ortaya konmuş, bununla ilgili tamamlayıcı hususlar da danışmanlar tarafından vurgulanmıştır. Bu nedenle bugünkü kilit tartışmalar giriş noktaları ve hangi hakların ilk önce ve hangi dereceye kadar sağlanacağı konusundaki sıralama etrafında yapılmaktadır.

□ Bireysel ve toplu hakların (ve sorumlulukların) nasıl dengelenmesi gerekir?

Haklar büyük ölçüde bireylere verilir, ancak bireyler bu hakları kullanırken başkalarına bunun maliyetlerini dayatabilirler. Bu nedenle de hakların bireysel sorumluluk ile tamamlanması gerekir, hakların kullanımı, başkaları üzerinde maliyetler dayatılması söz konusu olduğu zaman sınırsız olamaz.

□ Hakların kademeli olarak gerçekleşmesi anlamlı mıdır?

¹⁷ Bu tartışma, bütün insan haklarını içine alan tek bir sözleşme mi yoksa biri politik hakları ve vatandaşlık haklarını diğeri ise ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları içine alan iki sözleşme mi olması gerektiği üzerine yapılmış olan, büyük ölçüde ideolojik nitelikli bir tartışmadır. Bu konuda genel bir tartışma için bkz. Steiner ve Alston (1996, 256-275) ve Craven (1995, 16-22).

¹⁸ Bu konuyla ilgili diğer uluslararası konferanslar Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire 1994), Dünya Toplumsal Kalkınma Zirvesi (Kopenhag 1994 ve Kopenhag +5 2000); 4üncü Dünya Kadın Konferansı (1995) ve Pekin +5 (2000); Dünya Gıda Zirvesi (1996); Habitat II (1996); Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve İlgili Hoşgörüsüzlük Karşıtı Dünya Konferansı (2001).

¹⁹ Bu sorularla ilgili daha ayrıntılı açıklama için bkz. ODI (1999).

Haklar evrensel nitelikte olabilir ancak aynı zamanda pahalı olarak kabul edilmektedir. Eğer en büyük görev sahibi olan devletler yoksulsa o durumda hakların evrensel düzeyde gerçekleşmesi sorunlu olur. ‘Kademeli gerçekleşme’ kasti, somut ve uygun adımları atarken bir yanda da ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların büyük ölçüde isteğe bağlı olması riskinin oluşmasını beraberinde getirmektedir. Hakların gerçekleşmesinin ele alınması hususuna yapılan vurgu giderek artan bir biçimde devletin yükümlülüğünün değişik şekillerine yönelmektedir. Artık tüm insan haklarını devlet üzerinde üç tip veya üç düzeyde yükümlülük doğurur nitelikte ifade etmek yaygın bir yaklaşım haline gelmiştir; bu yükümlülükler saygı duyma, koruma ve gerçekleştirme yükümlülükleridir. Buradaki hakları gerçekleştirme yükümlülüğü kolaylaştırma, sağlama ve geliştirme yükümlülüklerine yol açmaktadır. Basit bir ifadeyle söylemek gerekirse bu durum ekonomik ve toplumsal hakların mutlaka kamu bütçesinin belli kalemleri üzerinde doğrudan hak veya yetki talebinde bulunulması gerektiği şekilde yorumlanması gerekmediğini ifade etmektedir. Söz gelimi uygulanan politika, kamu bütçesini bir inşaat programı ile iflasa sürüklemek dışında takip edilecek uygun düzenleyici çerçeveler (kolaylaştırma) yoluyla barınma hakkını daha etkin, eşit ve sürdürülebilir biçimde gerçekleştirebilirse, bu politikanın seçiminin bir haklar çerçevesi ile uyumlu olmasına gerek yoktur.²⁰

□ *Uluslararası ve devlet dışı ‘görev sahipleri’nin rolü nedir?*

Pek çok hak, ulusal düzeyde ve devleti birincil görev sahibi ilan ederek ifade edilmektedir. Peki bir ülkenin aynı zamanda diğer bir ülkenin vatandaşlarına yönelik uluslararası yükümlülükleri yok mudur? STKların, çok uluslu şirketlerin ve uluslararası kuruluşların bu bağlamdaki konumları karmaşık ve tartışmalıdır.

□ *Performans standartları hesap verebilirlik için gerekli midir?*

Standart belirlemek zor bir iştir. Eğer standartlar kötü biçimde belirlenirse gereğinden fazla basit bir hal alabilir ve konunun özüne inilmeden, hedefe ulaşmaya yönelik çabaları sapırtabilir. O halde yapılması gereken bu standartları yerel düzeyde, katılımcı bir şekilde yerel istekleri temsil edecek şekilde formüle etmektir.

□ *Hesap verebilirlik yasal işlemi de kapsar mı?*

Titizlik yanlısı kimseler bu konuda yasal çerçeveler olması gerektiğini savunurken başka kimseler yasalara aşırı derecede güvenmenin ters etkiye neden olabileceğini ileri sürmektedir. Bu konuda uygulanabilecek alternatifler arasında kamu kuruluşlarının belirtilen yükümlülüklerle ve politikalara karşı hesap verebilirliğini başka yöntemler yoluyla artıran çeşitli toplumsal eylem biçimlerini kapsamaktadır. Bu yöntemlere örnek olarak puan tabloları, ifşa etme ve ayıplama, ve insan haklarının uygulanmasını destekleyen politikalar ve bütçe tahsisleri yapılmasına yönelik destek verilmesi dile getirilebilir.

Güçlü yönler ve kısıtlamalar

Bu çalışmanın üçüncü bölümünün çok büyük bir kısmı, bir insan hakları yaklaşımının ve hak temelli bir *analizin* yoksul insanların geçiminin sürdürülebilirliğini ve güvenliğini ele alan operasyonel ve politik çerçeveyi güçlendirmeye yönelik olarak sunabileceği potansiyeli ile ilgilidir. Bunun temelde iki boyutu vardır. Birinci boyut hakların, güç dengesizliklerinin güvenli ve sürdürülebilir bir geçim için gerekli olan varlıklara dışlanmış erişimi engelleme yollarını ele almak için değerli bir stratejik giriş noktası teşkil ettiği yönündeki önermedir. İkinci boyut ise insan haklarının uluslararası normatif çerçevesinin kurumların

²⁰ Bu tipoloji BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin hazırladığı BM E/C 12/2000/4 sayılı belgenin 33. paragrafında, ‘Mevcut Olan Ulaşılabilir En Yüksek Standartlarda Sağlık Hakkı’ isimli bölümün Genel Yorumlar kısmındaki 14. maddedeki tipolojiye ve hazırladığı Birinci Rapor içinde devletlerin tüm insan hakları konusunda üzerine düşen yükümlülüklerinin üç düzeyini ortaya koyan İnsanın Gıda Hakkı konusundaki BM Özel Raportörünün geliştirdiği tipolojiye dayanmaktadır (1987).

(özellikle de devlet kurumlarının) hesap verebilirliğini artırarak vatandaşların geçimiyle ilgili politik ve idari konularla özellikle ve etkin bir biçimde ilgilenmesini sağlayacak değerli bir çerçeve ortaya koyduğu varsayımına dayanmaktadır.

Haklar yaklaşımının önündeki potansiyel kısıtlamalardan biri sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak üzere tasarlanmış faaliyetlerin *önceliklendirilmesi* ile ilgilidir. Bölünmezlik ilkesi insan hakları için temel niteliktedir ve ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ulaşılmadan vatandaşlık haklarının ve politik hakların pek fazla anlamı olmadığını, aynı şeyin tam tersi durum için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eylem ve değişim için öncelikleri belirlemeye çalışan kimselerin perspektifinden bakıldığında haklar ‘hiyerarşisi’ olmadığı şeklindeki bir duruş yararsız görünebilir. Üçüncü bölümde, yoksul insanların fırsatlara ve varlıklara erişim kapasiteleriyle ilgili olarak hak rejimlerinin nasıl işlediğinin anlaşılmasının eyleme yönelik stratejik giriş noktalarının belirlenmesine yardım edeceği ileri sürülmektedir. Ancak bunun tek başına yeterli olması muhtemel değildir. Sürdürülebilir Geçim Yaklaşımı’ndaki olduğu gibi, geçim güvenliğine ulaşmada gerek duyulan kapasiteyi analiz etmek için tamamlayıcı perspektifler de gereklidir.

İnsan hakları perspektifinin politika değişikliğini sağlamasının önündeki başka bir potansiyel kısıtlama, hesap verebilirliğin ve ‘yükümlülüğün’ temeli olarak devlet-vatandaş ilişkilerinin özellikle önemseyerek vurgulanması ile ilgilidir. Söz gelimi son zamanlarda yapılmakta olan tartışmalar küreselleşme süreçlerinin, ulus-devletin politik hesap verebilirlik kavramının dayanak noktası olarak konumunu baltaladığı tezini savunmaktadır.²¹ Özellikle de sözde ‘çöken devletler’ düşünüldüğünde hükümetler arası insan hakları çerçevelerinin yoksul insanların geçimlerini güçlendirme potansiyelinin çok küçük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte küreselleşme tartışması, haklar bakımından çift taraflıdır. Devletler zayıfladığı zaman yeni savunmasızlık şekillerine karşı korunmak ve insanların yeni fırsatlar elde etme kapasitelerini artırmak için uluslararası toplumsal politika normları ve ilkelerine yönelik zorlayıcı tezler ortaya çıkmaktadır.²² Bu bağlamda BM sözleşmelerinin, bildirgelerinin ve dünya konferansları belgelerinin ‘küresel mimarisi’ toplumsal, ekonomik ve politik konularda uluslararası düzeyde meşrulaştırılmış bir dizi anlaşma ortaya koyar (Ferguson 1999).

Yoksulluk, insan hakları ve kalkınma konusundaki yeni perspektifler

İnsan hakları ve kalkınma konusunda son zamanlarda yapılan en etkili vurgu yoksulluk ve insan hakları konusunda çalışma ile yakından ilgilidir. Bu konuda öncü olan Amartya Sen, hazırladığı eserinde yoksullukla mücadele için bir çerçeve ortaya koymakta, bunun yanında da özgürlük ve insan haklarının kalkınma olgusu ile olan ilişkisinin altını çizmektedir. Sen’in yetkiler, yetenekler, fırsatlar, özgürlükler ve bireysel haklar kavramlarını toplumsal seçenek kuramına dahil etmesi ‘post-refahçı’ ekonomiye doğru bir paradigma kayması olmasına katkıda bulunmuştur. Bu durum yoksulluğun temel özgürlükler ve insan haklarının nitelendirilmesiyle alakası olmadığını ileri süren görüşü de tartışmaya açmıştır. Refah kavramı gerçek özgürlüklerle yaşamayı kapsadığı için, insani kalkınma aynı zamanda insanların bir hayat sürerken yapabilecekleri ve olabilecekleri şeylerin bütünü olarak tanımlanan bazı kapasitelerin geliştirilmesiyle ayrılmaz nitelikte bir bağlantıya sahiptir (Sen 2000).

Sen kalkınmaya yönelik hak temelli bir yaklaşımının hak talepleri bakımından sahip olduğu değeri üzerine basa basa ifade etmektedir. İnsani kalkınma ve insan hakları arasındaki ortak ve farklı yönleri inceleyen Sen insani kalkınmanın bir toplumun üyelerinin sahip olduğu kapasitelerin ve özgürlüklerin geliştirilmesine odaklanması halinde, insan haklarının bireylerin bireysel ve toplu etkenlerin yönü ve bu kapasiteleri ve özgürlükleri kolaylaştıracak veya garanti altına alacak toplumsal düzenlemelerin tasarımı ile ilgili olarak sahip olduğu hak taleplerini temsil ettiğini ileri sürmektedir. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bir alıntı aşağıda sunulmuştur:

²¹ Held (1995), Grunberg (1998), Norton ve diğerleri (2000).

²² Brown (1998), Dünya Bankası (1999).

‘Belli bir hakka sahip olmak diğer insanlar veya kurumların özgürlüğe erişim konusunda yardım edebilecekleri veya işbirliğinde bulunabilecekleri konusunda onlardan talep edilecek bir hakka sahip olmaktır. Diğer kişiler üzerinde hak talebinde bulunma konusundaki bu ısrar bizi insani kalkınma düşüncesinin ötesine götürmektedir. Gerçekleştirilmesi arzu edilen amaçlar ile eylem nedenleri arasındaki normatif bağlantı diğer bireyler, topluluklar veya toplumsal kurumlar üzerinde insani kalkınmayı sağlama konusunda özel görevler ortaya çıkarmamaktadır. bu noktada insan hakları yaklaşımı insani kalkınmanın analizine yönelik ilave ve çok yararlı bir perspektif ortaya koyabilir. Bu yaklaşım insani kalkınma ile diğer tarafların insani kalkınmayı kolaylaştırma ve geliştirme konusunda görevleri olduğu düşüncesi arasında bağlantı kurmaktadır.’ (UNDP 2000, 21)

2.4 Operasyonel bir çerçevenin gerekleri

Sürdürülebilirlik, geçim ve insan hakları konularındaki tartışmalar çok çeşitli biçimlerde birbiriyle örtüşmektedir. Bu üç kavram da yoksulluğun kalkınma eylemleri yoluyla azaltılmasına yönelik yaklaşımlarla, yani şu andaki kalkınma desteği ile ilgili ağır basan kaygı ile potansiyel bağlara sahiptir. Bu çalışma boyunca geliştirilen kavramsal çerçevenin karşısındaki zorluk, bu üç yaklaşımın güçlü yönlerinin entegrasyonu ile kalkınma süreçlerinin etkinliğini geliştirme potansiyelini sağlayacak sinerjiyi ve birleşmeyi bulmaktır.

3 Haklar yaklaşımını sürdürülebilir geçime uygulamaya yönelik kavramsal bir çerçeve

3.1 Çerçevenin sunumu

Önceki bölümde de ifade edildiği gibi, bu çalışmada ortaya atılan kavramsal çerçeve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını yoksul insanların geçimlerinin nitelik ve içeriğini ele almada bir temel oluşturması kavramı üzerine kuruludur. Bu durum geçim yaklaşımının herhangi bir özel formülasyonunun üstünlüğünü ortaya koymamakta, ancak genel bir düzeyde bazı temel özellikleri vurgulayan analitik yaklaşımlara atıfta bulunmaktadır. Bu özellikler arasında yoksulluğun ve refahın analiz edilmesinde savunmasızlığın rolü ve hane halkı ve toplulukların çeşitli risk ve mahrumiyet biçimlerine karşı kullandıkları varlıkları analiz etmenin önemi sayılabilir.²³

Sürdürülebilir Geçim yaklaşımı bu bölümde ana hatlarıyla çizilen çerçeve için kritik bir öneme sahiptir, zira bu çerçeve geçimle ilgili bir analiz alanı ortaya koymaktadır. Çerçeve aynı zamanda yoksulluğu azaltmayı ve yoksul insanların geçimlerini güçlendirmeyi amaçlayan politikanın analizi için de güçlü bir desteği potansiyel olarak sunmaktadır.²⁴ Ancak daha önce de belirtildiği gibi sürdürülebilir geçim yaklaşımı güç ilişkilerinin işleyiş şekli ve güç ilişkilerinin yoksulluğun üretilmesine ve çoğaltılmasına nasıl katkıda bulunduğu ile ilgili ayrıntılı analize çok iyi biçimde adapte edilmemiştir.²⁵

Bunun tam tersine, bir haklar perspektifi dikey güç ilişkilerinin ve insanların geçim kapasitelerine şekil veren kurumların bazı kilit yönlerinin incelenmesi için sağlam bir çerçeve sunmaktadır. Toplumsal kuram perspektifinden bakıldığında, güç kavramı insan ilişkilerindeki her türlü asimetriyle özünde bağlantılıdır. Geleneksel biçimiyle politik sosyoloji, devletin yapısal gününü ve zorlayıcı kapasitesini vurgulamıştır.²⁶ Daha yakın zamanlardaki perspektifler, güç ilişkilerinin günlük hayatın pek çok yönünde (dil, bürokratik kültürler ve prosedürler vb.) ne şekilde kılık değiştirdiğini ve kodlandığını vurgulamıştır.²⁷ Bu perspektife göre, güç uygulamasının yönlerinden sadece birisi olan haklar konusunu çok fazla vurgulamamak gerekmektedir. Wilson bu görüşü şu şekilde ortaya koymaktadır:

‘Haklar, gücü sabit, sınırlanabilir ve normatif bir şeymiş gibi çerçevelendirerek güç akışını tıpkı bir darboğaz gibi zorlamaya çalışmaktadır, ancak güç bu darboğazdan sızar ve haklar etrafında akar. Bu olguyu kendi konumuza uygulayacak olursak, insan haklarının uygulanmak için herhangi bir bağlamda güç ilişkilerine bağlı olduğunu ve dolayısıyla da yönetim ve güç uygulaması biçimlerini buna göre değiştirdiğini söyleyebiliriz.’ (1997, 17)

²³ Söz gelimi WDR 2000/01’deki güvenlik konularının analiziyle ilgili kısım, bu temel özellikleri başka kilit metinlerle birlikte (Scoones 1999, DFID 2000b, Ashley ve Carney 2000) paylaşmaktadır.

²⁴ Geçim yaklaşımını Yoksulluğu Azaltma Stratejileri bağlamında politika analizine uygulamanın olanakları ile ilgili tartışma için bkz. Norton ve Foster (2001).

²⁵ Şekil 1’de sunulan DFID formülasyonu ile ilgili olarak, bu hususlar ‘dönüşen yapılar ve süreçler’ kutucuğu içinde yer almaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma söz konusu kutucuğun içeriğinin ‘ortaya dökülmesi’ni sağlayan yaklaşıma katkıda bulunuyor olarak kabul edilebilir.

²⁶ Bu gelenek Max Weber’in (1978) eseriyle ve Radcliffe Brown’ın (1952) sunduğu şekliyle geleneksel ‘politik antropoloji’ çalışması itibarıyla de antropolijiyile bağlantılı bir gelenektir. Güç kavramının, özellikle de siyaset bilimi perspektifinden bakıldığında, literatürdeki ayrıntılı incelemesi, çok kritik bir öneme sahip olsa da, bu çalışmanın kapsamının çok ötesindedir.

²⁷ Bu, büyük ölçüde Foucault’nun (1980) çalışmalarından çıkartılmış bir perspektiftir.

Hak temelli yaklaşım güç dinamiklerinin analiz edilmesi için kapsamlı bir kuramsal temel teşkil etmese de, iki düzeyde çok değerli giriş noktaları sunmaktadır. Birincisi, geçimle ilgili haklar konusunda sürdürülen tartışmaların, güç ve yetki yapılarının işleyişinin açıkça ortaya konduğu mücadele alanları olarak görülebilmektedir. Bu nedenle hak taleplerinin yapılma ve meşruiyet kazanma sürecinin analizi, güç ve yetki yapılarının işleyiş şeklinin ampirik olarak belirlenmesine yardım etmektedir. İkincisi, bu tür bir analizin yoksul insanlar için güvenli ve sürdürülebilir geçimlerin geliştirilmesini desteklemeye kullanılacak stratejik operasyonel giriş noktalarının belirlenmesi konusunda yol gösterici olabilmektedir. Hak temelli analize yönelik olan bu iki gerekçe de aşağıda gösterilmiştir. Bu çalışma, haklar perspektifini kalkınma pratiğine uygularken çeşitli düzeylerde işleyen ve aşağıdaki hususları ele alma kapasitesine sahip olan bir yaklaşım önermektedir:

- Hakların mikro düzeydeki yetki yapılarıyla doğrulanan yerel ve geleneksel haklardan hükümetler arası anlaşmalarla meşru hale getirilmiş olan uluslararası insan haklarına kadar tüm düzeylerdeki işleyişini analiz etmek ve hakların kalkınma neticelerine ulaşılmasındaki önemini tespit etmek;
- Mikro, orta ve makro düzeydeki politik ve yasal yapıların işleyiş arasındaki bağlantıları ve bunların yoksul insanlara yönelik olarak daha iyi geçim neticelerinin lehinde ve aleyhinde nasıl işlediğini anlamak;
- Gücün bir değişken olarak kalkınma süreçlerinde nasıl hareket ettiğini ve özellikle de yoksul insanların müzakere etme kapasitelerinin baskın güç ve yetki yapıları karşısında nasıl güçlendirilebileceğini ortaya koyan bakış açılarını birbiriyle birleştirmek.

Bu kaygılar temel *normatif* insan hakları çerçevesi kapsamında ele alınmaktadır. Bu durum özgürlük, eşitlik ve toplumsal adalet değerleriyle ilgilenilmesini ima etmektedir. Bununla birlikte bu normatif çerçeveye dinamik bir *analitik* çerçevenin de eklenmesi gerekmektedir. Bu şekilde haklar sisteminin evrimini belirleyen politik ve toplumsal mücadele süreçlerinin belirlenmesi de sağlanacaktır. Bu eklemenin yapılması aynı zamanda farklı (uluslararası, ulusal ve yerel) yasa ve haklar rejimlerinin yoksul insanlara yönelik geçim neticelerine dönüşme yollarının *uygulama* süreçlerinin belirlenmesine de yardımcı olmaktadır. Bu nedenle önerilen yaklaşım aşağıda belirtilen üç düzeyde işlemektedir:

Normatif düzey

Bu düzey adalet, şeffaflık, dahil edilme ve katılımcılık değerlerinin altını çizmektedir. Bütün kalkınma örgütleri açık ya da örtülü biçimde normatif çerçeveler dahilinde faaliyet göstermektedir. Söz gelimi, son zamanlardaki Dünya Bankası metinlerinin çoğunun (örneğin WDR 2000/1, *Yoksullukla Mücadele*) altında yatan normatif ilkeler İkinci Bölüm’de ifade edilen insan hakları metinlerinin kilit ilkelerinden çok fazla farklı değildir. Normatif düzeyde insan hakları yaklaşımını operasyonel pratiğin temeli olarak görmenin katma değeri insan haklarının yoğun uluslararası tartışma, müzakere ve anlaşma süreçleri yoluyla kazanmış olduğu uluslararası meşruiyetten kaynaklanmaktadır. Başlangıçta bu süreçler ağırlıklı olarak hükümet düzeyinde devam ederken 1990’lı yıllarda (pek çoğu sürdürülebilir kalkınma ve geçim konularıyla açıkça ilgili olan) BM konferanslarına yoğun şekilde sivil toplum katılımı gerçekleşmesiyle birlikte gözle görülür derecede güçlenmiştir.²⁸

Analitik düzey

Analitik düzey yoksul insanların hak taleplerinin çeşitli düzeylerde işleyen yetki ve kontrol yapıları tarafından neticelere dönüştürülme şekillerinin ayrıntılarını ortaya koymaktadır. Bu olgu yoksul insanların

²⁸ Bu tür süreçler yoluyla ortaya çıkabilecek stratejik konsensüs sağlamanın değeri ile ilgili bir örnek, yoksulluğu ortadan kaldırılmasıyla ilgili küresel süreçleri yargılamak için bir çerçeve oluşturduğu yaygın biçimde değerlendirilen Uluslararası Kalkınma Hedeflerinin tanımıdır. Bu hedefler BM süreci yoluyla ortaya çıkarılmış olan hükümetler arası anlaşmalar üzerine inşa edilmiştir.

hak taleplerinin hakların tanımlanması, yorumlanması ve uygulanmasında yansıtılma olasılığını belirleyen toplumsal ve politik süreçlerin titizlikle analiz edilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda müzakerenin farklı arenalarındaki insanları yetkilendiren veya yetkisizleştiren toplumsal özelliklerin (cinsiyet, vatandaşlık, toplumsal statü, etnik kimlik vb.) tanımlanması ihtiyacını ortaya çıkarır. Gücün yoksulluk ve güvensizliğin üretilmesi ve çoğaltılması üzerinde nasıl etkili olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak metodolojilere ve araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Operasyonel düzey

Bu düzey kalkınmanın ‘haklar boyutunun’, yoksul insanların güvenli ve sürdürülebilir geçime ulaşma kapasitesini geliştirmeye çalışan kalkınma kuruluşlarının, hükümetlerin ve sivil toplum aktörlerinin faaliyetlerine yönelik yeni ve kayda değer giriş noktalarının belirlenmesinde ne şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Normatif ve analitik bileşenlerin bir araya getirilmesi ile haklar yaklaşımı, kalkınma kuruluşlarının yetkilendirme hedeflerinin işlerinin ana akışına dahil etme isteklerinin somutlaştırılması için bir potansiyel sunmaktadır. Bu üç düzeyli ayrıştırmaya dayanan sonraki bölüm insan hakları ile sürdürülebilir geçimi birbirine bağlayan kavramsal bir çerçevenin ana hatlarını ortaya koymaktadır. Normatif, analitik ve operasyonel düzeylerin her biri, Tablo 1’de özetlenmiş olan hedeflerin ve ilgili araçların tanımını içermektedir. Bunun yanında her düzey hem normatif hem de analitik düzeylerden unsurların başarılı sürdürülebilir geçim neticelerine ulaşmak amacıyla operasyonel olarak nasıl kullanıldığı ile ilgili olan ve örnek durum çalışmalarından alınan pratik örnekleri içermektedir (Örnek durum çalışmalarının ayrıntılı açıklamaları için Ek 4’e bakınız).

Tablo 1: İnsan hakları ve sürdürülebilir geçim kavramsal çerçevesi

Düzye	Hedef	Araç
Normatif	Sürdürülebilir geçimle ilgili olan insan hakları ilkelerinin ve hükümlerinin belirlenmesi İnsan hakları bakımından kilit sermaye varlıklarının mevcut uluslararası insan hakları anlaşmalarında yansıtıldığı şekilde kategorize edilmesi.	☐ İnsan hakları & geçim matrisi
Analitik	Yasal yapı Haklar rejimlerinin ve hakların ele alınabileceği ilgili düzeylerin belirlenmesi. Politik süreç: Talep tiplerine ve toplumsal aktörlere göre tartışmalı talep kanalları.	☐ Haklar rejimi analizi ☐ Tartışma kanalları matrisi
Operasyonel	Hükümetler, hibe kuruluşları ve sivil toplum için giriş noktaları: Gruplara sürdürülebilir geçime ulaşmak için gerekli olan kilit hizmetler ve kaynaklarla ilgili talepte bulunmaları konusunda destek sağlamak.	☐ Giriş noktası kontrol listesi

3.2 Normatif düzey: insan hakları ilkelerinin ve sürdürülebilir kalkınma ve geçim güvenliği hükümlerinin belirlenmesi

Normatif düzey iki tane kritik öneme sahip bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi kalkınmaya yönelik insan hakları yaklaşımının altında yatan temel ilkelerdir. Bu ilkeler İkinci Bölümde ana hatları çizilen ve yoksul insanlar için sürdürülebilir geçim sağlayan herhangi bir kuruluş için uygun görülebilecek bir haklar yaklaşımının altı tanımlayıcı ilkesini içeren haklar tartışmasını temel almaktadır. 7. Kutucukta da belirtildiği gibi bu ilkeler arasında insan özgürlüğü, evrensellik ve eşitlik, refah kavramının çok boyutlu karakteri, şeffaflık, katılımcılık ve yetkilendirme, sorumluluk ve hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik yer almaktadır. Normatif düzeydeki ikinci önemli bileşen ise insanlara onurlu bir yaşam sürmek için gerekli olan kabul edilebilir bir yaşam standardı temin etmek için haklara dayalı bir gerekçe ortaya koyan insan hakları metinleridir. İnsan hakları ve geçim matrisi insan hakları ile ilgili çok sayıdaki metin arasından

özellikle sürdürülebilir geçimle ilgili olanları ortaya koymaktadır.²⁹ Dünyadaki bütün ülkeler altı temel insan hakları sözleşmesinden en az birini imzalamış bulunmaktadır.³⁰

Kutucuk 7: İnsan hakları, sürdürülebilir kalkınma ve geçim: kilit normatif ilkeler

İnsan özgürlüğü: İnsan özgürlüğünün genişletilmesi insan bağımsızlığının, fırsatlarının ve kapasitesinin geliştirilmesini de gerektirmektedir. İnsan özgürlüğü ile ilgili mahrumiyetler arasında açlık, yoksulluk, tedavi edilebilir hastalık ve bebek ölümlerinin önlenememesi ve vatandaşlık özgürlükleri ve politik özgürlüklerin yok sayılması yer almaktadır. İnsan hakları perspektifi, bireysel seçimlere saygı duyulması, bunları korunması ve geliştirilmesi yoluyla ve insanların değer verdikleri şeyleri gerçekleştirmelerini sağlayarak insan özgürlüklerini ve kapasitesini genişleten süreçlerin ve politikaların önemini altını çizmektedir.

Evrensellik ve eşitlik: İnsan hakları, özü itibarıyla kapsayıcıdır ve dünyanın her yerindeki tüm insanlara eşit biçimde uygulanır. Bu ilke tüm insanların eşit onurunun ve değerinin kabul edilmesini kapsamaktadır. Bütün insanlara, ayrımcılık karşıtı bir temelde, tutarlı ve/veya eşit bir biçimde adaletle muamele edilmelidir.

Refah kavramının çok boyutlu karakteri: İnsanın yaşaması, hayatta kalması, bütünlüğü ve gelişimi ile ilgili insan hakları özgürlük, güvenlik ve refah hakkını içermektedir. Bu insan hakları, bütün insan haklarının gerçekleşmesine eşit derecede öncelik ve aciliyet verilmesi anlamında birbirine bağlılık ve birbirinden ayrılmazlık ilkelerini yansıtmaktadır.

Şeffaflık, katılımcılık ve yetkilendirme: İnsanların özgürlüklerini ve kapasitelerini genişletmek için insanların haklarına ve yetkilerine saygı gösteren kalkınma süreçlerine ve politikalarına ihtiyaç vardır. Şeffaflık, katılımcılık ve yetkilendirme ilkeleri kalkınma kuruluşlarının sorumlu ve hesap verebilir olmasının sağlanmasına ve insanların tam olarak bilgilendirilmelerinin ve yaşamlarını etkileyen karar alma süreçleri üzerinde etki ve pay sahibi olmalarının sağlanmasına yardımcı olabilir.

Sorumluluk ve hesap verebilirlik: Bireylerin, kuruluşların ve hükümetlerin tüm insanlar için insan haklarına saygı gösterme, bu hakları geliştirme ve gerçekleştirme konusunda sorumlulukları vardır. Hükümetler bu konuda özellikle sorumludur ve insan hakları alanında uluslararası düzeyde kabul edilmiş olan yükümlülüklerine saygı göstermek ve bu yükümlülükleri geliştirmek ve gerçekleştirmek konusunda hesap vermek durumundadır.

Sürdürülebilirlik: Kalkınma süreçleri şu anki nesillerin haklarına olduğu kadar gelecek nesillerin haklarına da saygı göstermek zorundadır. Sen'in de belirttiği gibi sürdürülebilirlik 'gelecek nesillerin kapasitesini tehlikeye atmaksızın şu anki insanların kapasitesini geliştiren kalkınma' demektir' (2001).

İkinci Bölüm'de de ana hatlarıyla ortaya konulduğu üzere, sürdürülebilir geçim, sürdürülebilir kalkınma ve insan hakları alanlarının her üçü de yoksul ve savunmasız insanların insani, fiziki, finansal, toplumsal

²⁹ Geçim haklarına yapılan atıflar uluslararası insan hakları çerçevesini oluşturan temel BM anlaşmalarından alınmıştır. Bu anlaşmalar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi, Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Konulu Uluslararası Sözleşme, İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı ve Alçaltıcı Muamele ve Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi'dir. Ayrıca Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından yapılan çalışmalarda belirlenen kilit standartlara da atıfta bulunulmuştur.

³⁰ Ek 2'de, her sözleşmenin devletler tarafından onaylanmasına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ek 3'te, temel BM sözleşmelerinde ortaya konmuş olan devletin insan haklarına saygı göstermek ve bu hakları korumak ve geliştirmek konularındaki yükümlülüklerine genel bir bakışa yer verilmiştir.

ve doğal varlıklar olmak üzere beş sermaye varlığı şeklinde kategorize edilen varlıkları ve yetkileri ile ortak olarak ilgilenmektedir. Bu kavramsal çalışmada geliştirilen çerçeve bu üç farklı alandaki sinerjileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Sonuç olarak bu çerçeve İnsan Hakları ve Geçim Matrisini geliştirirken, ilgili hakları yukarıda dile getirilen farklı sermaye varlıkları bakımından kategorize etmektedir. Bunun yanında politik sermaye olarak nitelendirilen başka bir sermaye varlığını da içermektedir. Bu varlıklar kendilerine kaynak teşkil eden anlaşmaların ayrıntılarıyla birlikte Tablo 2’de belirtilmektedir. İnsan hakları perspektifinden bakıldığında sürdürülebilir geçim varlığı tipolojisinin kullanımı ile ilgili iki kısıtlamayı kabul etmek gerekmektedir. Bu kısıtlamalardan biri, yukarıda da belirtildiği gibi, politik sermayenin diğer sermaye türleri arasında dahil edilmesidir. İnsan Hakları ve Geçim Matrisinde de belirtildiği gibi, politik sermayeyle ilgili hakların bir çoğu, söz gelimi politik katılım hakkı, örgütlenme adaleti ve özgürlüğü gibi haklar, diğer varlıklarla ilgili tartışmalı hak taleplerinin ön koşullarıdır. İkinci kısıtlama ise Amartya Sen’in bu alandaki önemli çalışmasında da dile getirilen sermaye kavramının (özellikle de toplumsal sermaye kavramının) son derece tartışmalı olan niteliği dolayısıyla, insani, toplumsal ve politik kapasiteleri sermaye olarak kategorize etmemenin kayda değer avantajları olabileceğidir (Sen 1997a).³¹ Bu konuların her ikisi de oldukça karmaşıktır. Bu konuların bu kavramsal çalışmada yeteri kadar ele alınmadığı ve üzerinde daha fazla analitik çalışma yapılması gereken kritik öneme sahip konular olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 2: İnsan Hakları ve Geçim Matrisi

<i>Sermaye Varlıkları</i>	<i>İlgili Haklar</i>	<i>İnsan Hakları Sözleşmelerindeki Temel Referanslar</i>
Doğal sermaye	Sağlıklı çevre hakkı Güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı Çocukların sağlıklı çevre hakkı Arazi ve başka mülk edinme hakkı Yerli hakların ve kabile haklarının toprak hakları Bütün insanların, gelişimlerini sağlamaya uygun genel tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkı	ICESCR 12b ICESCR 7b CRC 24 UDHR 17; CEDAW 16.1h; ICERD 5d,v ILO sözleşmesi (no. 169) Afrika Şartı 24 (Ayrıca bkz. 1972 Stockholm Bildirgesi & Rio Bildirgesi (1992))
Fiziki sermaye	Gıda hakkı Mülk edinme hakkı Yeterli barınma hakkı Kadınların mülk edinme hakkı Kadınların toprak reformu ve yeniden yerleşimde eşit muamele hakkı Su ve tıbbi korunma hakkı	ICESCR 11; CRC 24.2c UDHR 17 UDHR 25; ICESCR 11 CEDAW 15 CEDAW 14 CRC 24; CEDAW 14
İnsani sermaye	Eğitim hakkı Sağlık hakkı Üreme sağlığı hizmetleri hakkı Sosyal güvenlik hakkı Özgürce seçilmiş istihdam ve iş standartları hakkı Örgütlenme özgürlüğü Zorla çalıştırmanın engellenmesi İstihdamda ayrımcılığın önlenmesi hakları Asgari istihdam yaşı En kötü çocuk işçiliği biçimlerinin önlenmesi Evde çalışan işçilerin hakları	UDHR 26; ICESCR 13,14; CEDAW 10; ICERD 5 CRC 28 ICESCR 12; CEDAW 12; CRC 24 ICESCR 12.2a; CEDAW 12.2; CRC 24.1d,f UDHR 22; ICESCR 9; CEDAW 11; ICERD 5; CRC 26 UDHR 23.1; ICESCR 6; CEDAW 11a; ICERD 5e.iv ILO 87,98 ILO 29, 105 ILO 100, 111 ILO 138 ILO 182 ILO 177

³¹ Toplumsal sermaye kavramının son zamanlarda yapılmış kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Fine (2001).

Finansal sermaye	Kadınların banka kredisi, ipotek ve diğer finansal kredilerden yararlanma hakkı Kadınların tarımsal kredilerden ve pazarlama imkanlarından yararlanma hakkı	CEDAW 13b CEDAW 14.2g
Toplumsal sermaye	Ayrımcılık karşıtlığı hakkı Kişi güvenliği hakkı Evlenme ve evlilikte eşit olma hakkı Örgütlenme özgürlüğü Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü Kültürel yaşam hakkı	UDHR 2; ICCPR 2.1; ICESCR 2.2; CRC 2; CEDAW 1,2,3; ICERD 1,2,3 UDHR 3; ICCPR 2.1; ICESCR 2.2; CRC 2, DEVAW 3a,c UDHR 16; ICCPR 23; ICESCR 10.1; CEDAW 16.1a,b,c; ICERD 5d,iv UDHR 20; ICCPR 21, 22; ICERD 5d, ix; CRC 15 UDHR 18; ICCPR 18; ICERD 5d, vii; CRC 14 UDHR 27; ICCPR 27; ICESCR 15; CEDAW 13c; ICERD 5e,vi; CRC 30, 31
Politik sermaye	Politik katılım hakkı Bilgilenme hakkı ve ifade özgürlüğü Örgütlenme özgürlüğü Kanun önünde kişi olarak tanınma hakkı Kanun önünde eşit muamele görme hakkı	UDHR 21; ICCPR 25; CEDAW 7; ICERD 5c UDHR 19; ICCPR 19; ICERD 5d,viii; CRC 12,13,17 UDHR 20; ICCPR 21, 22; ICERD 5d, ix; CRC 15 UDHR 6; ICCPR; 16; CEDAW 15.2,3 UDHR 7; ICCPR 14.1; CEDAW 2c; ICERD 5a

3.3 Analitik düzey: Haklar rejimleri, kurumsal yapılar ve güç mücadelesinin kanalları

Bu bölümde hak sistemlerinin işleyişinin kapsamlı bir analizinin, yoksul insanların güvenli ve sürdürülebilir bir geçime etkin biçimde erişebildiği koşulları ile ilgili anlayışımızı nasıl güçlendirebileceği ortaya konmaktadır. Bu, insanların geçim kapasitesine şekil veren dikey güç ilişkilerinin ve kurumların analizini de kapsamaktadır. Bu analiz yoksul insanlar için sürdürülebilir geçim geliştirme kilit boyutlarını analiz etmeye ve belirlemeye çalışan diğer yaklaşımları, söz gelimi 2.1. bölümde ana hatlarıyla ortaya konan sürdürülebilir geçim çerçevesini tamamlar nitelikte bir analizdir. Ortaya konan yaklaşım, genel fotoğrafın sadece bir unsurunu, yani güç ve yetki yapılarının işleyişini ve bu yapıların yoksul insanların geçim kapasitesi üzerindeki etkilerini vurgulamak için tasarlanmış bulunmaktadır.

3.3.1 Yasal yapı: Toplumsal ve hukuki otoritenin çeşitli düzeyleri

Haklara ve taleplere odaklanmak, insanların ‘sesleri’ ile onların önceliklerinin, görüşlerinin ve algılamalarının gerçek neticelere dönüşmesini sağlayacak olan kurumsal yapılar atasındaki etkileşimleri analiz etmek anlamına gelmektedir. Bu, öncelikli ve en önemli biçimde ‘hukuk’ ile ilgili kavramsal tanımların netleştirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada ‘yasal’ anlayışı toplumsal kuramdan çıkarılmış bir anlayıştır, öte yandan diğer yorumların diğer disiplinler için çok yerinde olabileceği de kabul edilmektedir. Toplumsal kuram, hukuk kavramını, yalnızca metinler veya resmi yasal yapılar yerine ‘toplumsal bir süreç’ olarak ele almaktadır.³² 8. Kutucukta da gösterildiği gibi, hukuk aslında güç ve yetkinin işleyişi ile ilgili bir kavramdır. Bu bağlamda hukuk gayri resmi kuralların yanı sıra resmi kuralları da kapsayacak, hem resmi hem de gayri resmi anlaşmazlık çözümü mekanizmalarını içine alacak ve farklı

³² Bkz. Harris (1996, 4).

yetki yapılarının çoğulculuğunun işleyişine atıfta bulunacak şekilde anlaşılmaktadır. Antropologlar, bu durumu ‘yasal çoğulculuk’ biçiminde ifade etmiştir.³³

Kutucuk 8: Farklı hukuk kavramları

‘En geniş anlamda hukuk, anlaşmazlıkların çözümünden daha fazla bir şeydir ve ister devlet ister devlet dışı kurumlara yerleşmiş olsun, toplumsal ilişkilerle ilgili yaptırım ve düzenleme gücüne sahip olduğu sürece günlük hayata dahil olur. Klasik antropoloji tanımlarından birisi hukuku ‘kamunun kabul ettiği otoritenin’ uygulanabilir yaptırım gücünün kapsamına giren ‘rol ilişkileri ve yükümlülükler’ ile ilgili kurallar olarak ele almaktadır’ (Radcliffe Brown 1952; Popisil 1971)

‘Hukuk güç ve yetkiyi, bu yüzden de eşit olmayan ilişkileri kapsar. ‘Hukuk’un niteliği devlet dışı düzenleyici yapılara ister atfedilsin ister atfedilmesin, ampirik anlamda modern devletin en baskın düzenleyici yapının birincil kaynağı olduğu açıktır, zira çağdaş toplumların çok büyük bir çoğunluğu devletin ortaya koymuş olduğu bir politika dahilinde var olmaktadır.’ (Crook 2001, 3)

Bu durum en iyi biçimde yerel bir örneklerle gösterilebilir. Afrika’nın pek çok kesiminde, her şeyden önce toplumsal normları, uygulamaları ve süreçleri ortaya koyan akrabalık mekanizmaları da dahil olmak üzere yerel düzeyli gayri resmi anlaşmazlık çözümü yolları vardır. Resmi hukuk sistemi bu yolları yasal olarak kabul etmemektedir. Aynı zamanda devlet tarafından sözde ‘yerel otoritelere’ verilmiş olan ikincil önemdeki haklara dayalı olan ve genellikle de ‘örfi hukuk’ olarak ifade edilen yerel düzeyli mekanizmalar da var olabilmektedir. Merkezi devlet tarafından kabul edilmekte olan bu yapılara belli toplum kesimlerini içine alan ve geleneğin ‘sembolik sermaye’sine dayalı olan sınırlı yetki alanları verilmektedir. Bunun yanından hem hem yasalara dayalı hukuk hem de içtihadı hukuk unsurlarını içeren resmileştirilmiş yasal kurallar da vardır.³⁴ Ulusal ve ulus altı düzeydeki bu yasal çoğulculuğa küresel ve bölgesel düzeylerde işleyen yasal rejimler de eklenebilir. Söz gelimi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, belli başlı insan hakları sözleşmelerinin küresel düzeyde yaratılmış olan anlaşmalarından çıkarılmış olan hukuki standartları yetki alanına giren ülkelerde giderek artan bir biçimde kabul ettirmektedir.³⁵

a. Haklar, normlar ve talepler

Yerel düzeydeki çalışmalar yasal çoğulculuğun, çeşitli yasal forumlar arasında kesin sınırların olmadığı ve farklı meşruiyet ilkelerinin ve hak talebi temelleri görüşlerinin uygulandığı ‘karışık’ bir gerçeklik olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanında, farklı katmanlardaki yasal normların ve otoritenin karşılıklı bir reform ve uyarılama sürecinde etkileşim içine girdiği ve evrimleştiği de ortaya konmalıdır. Her katmanda, açıkça yasal olan bir görünüme veya mantığa sahip olmayabilen ilgili toplumsal ve politik yetki yapıları (akraba büyükleri, yerel elitler, siyasi liderler vb.) yer almaktadır. Her durumda da sosyo-hukuki rejimin farklı işleyiş katmanları, aynı zamanda farklı haklarla, bu hakların belirlenmesi ve yorumlanmasına yönelik sistemlerle ve hak talebinde bulunma ve anlaşmazlıkları çözme sistemleriyle alakalıdır.

Bu yaklaşıma göre hukuki yetki alanı sadece ‘haklar’ı değil aynı zamanda da davranışları düzenleyen açık ya da örtülü toplum kuralları olarak tanımlanan normları kapsamaktadır. Bir düzeyde tanımlanmış bulunan haklar başka bir düzeyde geçerli olan kurallar ve normlar yüzünden yok sayılabilir. Söz gelimi uluslararası

³³ Hukukun ve hukuki yetkinin niteliğiyle ilgili tartışmadaki birbirinden farklı duruşları görmek için Crook (2001) ve bu koleksiyondaki diğer çalışmalara bakınız.

³⁴ Bkz. Ferguson (2001), Whitehead (2001).

³⁵ Amerika İnsan Hakları Mahkemesi ve Afrika İnsan Hakları mekanizmalarının işleyişi ile ilgili bir tartışma için bkz. *Interights* Bülteni sayı: 13 (2000).

insan hakları hukuku ve ulusal hukuk kuralları teorik olarak kadınlara aile içi şiddetten korunma hakkı verebilir, ancak kurumsal ve toplumsal normların ve kuralların işleyişi pratikte kadınların bu hakkını yok sayabilmektedir.

Hakları belirleme, hak talebinde bulunma ve hakların uygulanmasını sağlama kanalları resmi yasal sistemlerle sınırlı değildir. İlgili sözleşmelerle açıkça ortaya konan ekonomik ve toplumsal haklar bunu göstermektedir. Söz gelimi eğitim hakkının uygulanması, öncelikle devletin kaynak tahsisi yapma ve hizmet sunma süreci gibi idari işlevleri yoluyla gerçekleşmektedir. Aynı şekilde devletin yükümlülüklerinin bir bölümü insanların kendileri için barınma ve geçim gibi ekonomik ve toplumsal haklarına ulaşmaları için kolaylaştırıcı bir ortam yaratan politika araçlarını içermektedir. Etkin resmi yasal mekanizmalara başvurmak hakların gerçekleşmesini sağlamak için önemli olabilirken, yoksul ve nispeten güçsüz bırakılmış insanların kendi hak taleplerinin daha yüksek düzeylerde tutunmasını sağlama kapasiteleri her zaman zayıf kalabilir. Bu insanlar için ekonomik ve toplumsal hakların gerçekleşmesi muhtemelen büyük ölçüde devletin vatandaşlarına karşı değişen yükümlülük anlayışını hesaba katan politika araçlarının evrimi yoluyla mümkün olacaktır.

b. Hak rejimlerinin kategorize edilmesi

Farklı normlar ve taleplerle ilgili farklı hakların bu karmaşık tabakalaşması farklı hak rejimleri bakımından kategorize edilebilir. Bu kategorizasyon farklı düzeylerdeki hak rejimlerini ve ilgili alanları ve operasyonel ve yetkisel yapıları ortaya koyan Tablo 3'te ifade edilmiştir.

Tablo 3 hak rejimleriyle ilgili bir dizi kilit noktayı şematik olarak göstermektedir. Söz gelimi, hak rejimleri farklı düzeylerde işlerken, bu düzeyler birbirleriyle iki önemli biçimde etkileşime girmektedir. Birincisi, hakların içeriğinin bir düzeyden diğer bir düzeye geçebilecek olması, ikincisi ise farklı yetki düzeylerinin diğer düzeylere güç verebilecek olmasıdır, bu noktada ulus devlet var olan en güçlü boğumlanma noktasıdır ve hem yukarıya doğru (bölgesel, küresel ve hükümetler arası anlaşmalar yoluyla) hem de aşağıya doğru (söz gelimi örfi hukuk sistemlerine) yetki vermektedir. Her hak rejimi mikro düzeydeki sonuçlar üzerinde doğrudan etki sahibi olabilir (söz gelimi, uluslararası düzeyde ortaya konmuş olan eğitim hakkı, yerel hizmetlerin uygulamasındaki değişikliklere direkt olarak neden olabilir).

Tablo 3: Hak rejimleri analizi

Toplumsal ve Politik Mücadele Sürdürülebilir geçime yönelik araçlarla ilgili hak talebinde bulunmaya çalışan geçim grupları ve toplumsal gruplar. Hak talebinde bulunma ve hak rejimlerini etkileme kapasitesi, toplumsal kimliğe ve bu kimliğin sağladığı yetki ve güce, söz gelimi cinsiyete, kasta, sınıfa bağlıdır.	Hak rejimleri	Hak şekilleri ve alanları	Uygulama düzeyi/ kurumsal çerçeve ve yetki yapıları	Yasal ve İdari Uygulama
	Uluslararası insan hakları hukuku	İnsan Haklarının (ekonomik, toplumsal, politik, yasal, vatandaşlık ve işgücü standartları) Evrensel düzeyde uygulaması	Uluslararası, Küresel düzey. hükümetler arası BM süreçleri yoluyla uygulanmakta ve izlenmektedir.	Yasal sistemin işleyişi ve kaynakların tahsisi ile hizmetlerin yönetimi yoluyla uygulanan hak rejimleri
	Bölgesel hukuk	İnsan Hakları (yukarıda belirtildiği gibi). Bölgesel nüfusa uygulanmaktadır.	Uluslararası, Bölgesel düzey. Giderek daha fazla yasal yaptırım güçleri, söz gelimi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yoluyla uygulanmaktadır.	
	Anayasa hukuku	Ulusal Anayasal haklar (çoğunlukla vatandaşlık hakları ve politik haklar; Güney Afrika'da olduğu gibi insan haklarının etkisiyle ekonomik ve toplumsal hakları da kapsamaya başlamıştır)	Ulusal düzey. Anayasa mahkemeleri, ulusal hukuki mekanizmalar yoluyla uygulanmaktadır.	
	Yasaya bağlı hukuk	Yasaya bağlı haklar (ulusal düzeydeki ceza, ticaret hukuku ve diğer hukuk çerçevesi ile verilmiştir)	Ulusal ve yerel düzey. (yerel düzeyde yasalar çıkaran ve birbirinin yerine geçen yerel hükümetler yoluyla). Resmi yasal sistem yoluyla uygulanmaktadır.	
	Dini hukuk	Dini haklar ve normlar (çoğunlukla evsel çerçevede ve kayda değer derecede genişletilmiş bazı koşullarda geçerli olmaktadır)	Dini hukuk sistemleri küresel, bölgesel, ulusal ve yerel olmak üzere çeşitli düzeylerde faaliyet gösterebilir. Yetki ve yaptırım biçimleri devletle olan ilişkiye bağlıdır.	
	Örfi Hukuk	Örfi Hak (çoğunlukla akrabalık ve kaynak hakları ile ilişkilidir) Yörelere ve Toplumsal/etnik gruplara özeldir	Yerel düzey (genellikle yalnızca sömürge ve post-sömürge devletlerde). Örfi otorite yapıları (söz gelimi şefler) yoluyla uygulanmaktadır.	
	Canlı Hukuk	Gayri resmi hak (çoğunlukla akrabalık ve kaynak hakları) ve davranış biçimleri. Çeşitli kültürler (kurumsal kültürler de dahil) yoluyla yörelere için geçerli olmaktadır	Mikro düzey. Ulusal hukuki sistemlere resmi olarak dahil edilmez. Bununla birlikte, yerel elitler canlı hukukun unsurlarının uygulanmasına yardım etmek için devletin unsurlarını bünyesine katabilmektedir. Canlı hukuk aynı zamanda bürokrasiler (hükümetler, hibe kuruluşları) içinde geçerli olan davranış normlarını tarif eden kurallar olarak da kabul edilebilir.	

Uluslararası insan hakları çerçevesi eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri üzerine kurulu olduğu için, birbirinden farklı ulusal ve yerel düzeyli yasal sistemlere yönelik karşılaştırma için normatif bir referans noktası ortaya koymaktadır. Söz gelimi, kimi kalkınma kuruluşları, örfi hukuk kurumlarının yerel düzeyde açık şekilde tanınması ve kabul edilmesi dolayısıyla örfi hukuku adalete erişimi artıran bir araç olarak görmektedir. Bununla birlikte örfi hukukun içeriği bağlama göre değişir ve bu içeriğin kapsayıcı kalkınmayı tamamlayan değerleri de içine aldığı öne sürülemez. Bir çok Sahara-Altı Afrika ülkesinde, örfü hukukun kanun halinde düzenlenmesi sömürge hükümetlerinin kırsal Afrikalı halklar üzerinde sahip oldukları denetimi sürdürmeye çalışırken kullandıkları araç olan dolaylı hukuk araçlarından biriydi, bu durumda örfi hukuk farklı statüye ve kimliğe dayanan katı eşitsizlikleri kurumsallaştırmış da olabilir.³⁶ Örfi hukuk yüzünden dezavantajlı duruma düşmüş olan insanlar (genellikle kırsaldaki kadınlar) ellerinden geldiği ölçüde kendi taleplerini yerel sistemler dahilinde güçlendirmek ve azami düzeye çıkarmak için farklı hukuk düzeylerindeki değerlere, normlara ve kurumlara başvurmaktadır.³⁷

İnsanlar bir dizi değer ve kurum tarafından düzenlenmek ve bu değer ve kurumlarla özdeşleşmek yerine, kendi çıkarları için en fazla erişilebilir olan ve en az ideolojik direnci yaratan mekanizmaları kullanacaktır. Farklı hukuk düzeylerinden yararlanma stratejileri yeni taleplerde bulunmaya çalışan ve mevcut yetkileri için mücadele eden kuruluşların yanı sıra aynı nitelikteki bireyler tarafından da izlenmektedir. Hindistan'daki Serbest Çalışan Kadınlar Derneği (SEWA)'nın evden çalışanlar için yürüttüğü hak savunuculuğu yerel deneyimlerin küresel düzeydeki hak anlaşmalarına nasıl katkıda bulunabileceğini, bu anlaşmaların ise hakları yerel düzeyde güçlendirmeye yaradığını göstermektedir.

Kutucuk 9: SEWA'nın evden çalışanlara yönelik tarihi politik mücadelesi

SEWA, Hindistan'ın en eski, Gandi'den esinlenmiş sendikası olan Tekstil İşçileri Birliği'nin Kadınlar Kolu'nun içinden çıkmıştır. Gujrat'ta faaliyetlerine başlayan SEWA kayıt dışı sektörde, özellikle de giyim sektöründe, *bidi* (el yapımı sigara) ve *agarbatti* (tütsü çubukları) üretiminde çalışan kadın işçilerin belli ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Bu kadınların en belirleyici özelliği hiçbir istihdam hakkına sahip olmaksızın, parça başı ücret esasına dayalı evden çalışmadır.

Bidi işçilerinin durumunda, mevcut mevzuat bu sanayi kolundaki işçilere asgari ücret hakkı, işçilerin çocuklarının eğitimi için burs hakkı ve emeklilik hakkı sağlamaktaydı. Bununla birlikte işverenler evden çalışanların işçi olmadığını ileri sürerek onlara işçi kimlik kartı vermeyi reddetmiş, bu durum ise işçileri temel haklarını talep edemez duruma getirmiştir. Bu nedenle, yürütülen ilk mücadele evden çalışan bidi işçilerini işçi statüsünde kabul ettirmek ve onlara kimlik kartları çıkarılmasını sağlamak üzerine yapılmıştır.

Diğer sanayi kollarında gereken ilk şey ise düzenleyici çerçeveyi kurmak için *sanayi kolunun* kayda değer bir işveren olarak kabul edilmesini sağlamaktır. Hindistan kanunlarına göre, yasal asgari ücret düzenlemeleri otomatik olarak tüm işçilere uygulanmamaktadır: Her eyaletin düzenleme kapsamına alınacak işçiler için bir program hazırlaması ve belirlenmiş olan asgari ücretle ilgili bir bildirim yapması gerekmektedir. SEWA, Asgari Ücret Yasasının tekstil işçilerini de kapsamına alması ve bu işçiler için de uygulanması için gösteriler düzenlemiş, lobi faaliyetleri yürütmüş ve Çalışma Bakanlığı ile evden çalışma sektöründe yaşanan denetim sorunları için pratik çözümler geliştirmek için çalışmıştır. SEWA aktivistlerinin işten atılmasıyla doruk noktaya varan işverenlerin direnişi SEWA Yüksek Mahkemesi'nde kazanılan bir zaferle dengelenmiş, müzakereler yeniden başlamış ve sonunda da ücret artışı konusunda bir anlaşma yapılmıştır.

³⁶ Bkz. Mamdani (1996), Chanock (1985).

³⁷ Bkz. Stewart (1996).

Hindistan’ın federal yapısından dolayı, bu mücadeleler çeşitli düzeylerde yürütülmüştür. Bu nedenle de emeklilik hakları ile ilgili olarak açılan dava Gujrat mahkemelerinde kaybedilmesine rağmen karar ulusal mahkemede temyiz edilmiş ve dava kazanılmıştır. SEWA’nın tarihi sadece devlet-altı, devlet ve uluslararası düzeylerde eş zamanlı olarak kampanya yürütmenin değerini değil aynı zamanda da yasal, politik ve kolektif kendi kendine yardım yaklaşımlarını içine alan, çok kollu bir stratejinin önemini ortaya koymaktadır.

SEWA, yirmi yıldan fazla bir süredir evden çalışan işçilerin hakları için mücadele yürütmekteydi (bkz. Kutucuk 9). Nihayetinde, bu dernek dağınık halde bulunan STKların, toplumsal grupların, aynı yönde düşünen sendika ve hükümetlerin sıkı bir küresel koalisyon oluşturarak 1996 yılında Evden Çalışma ile ilgili Sözleşme’nin çıkarılması için ILO nezdinde başarılı bir şekilde lobi faaliyeti yürütmelerinde lider rol oynamıştır. Bu sözleşme, evden çalışan işçilerin hukuken işçi olarak tanınmaması ve bu işçilerin asgari ücret, çalışma koşullarının düzenlenmesi ve sosyal güvence gibi hakların çoğundan mahrum bırakılması gibi bir dizi dışlayıcı uygulamaların düzeltilmesini de sağlamıştır. Şu ana kadar yalnızca iki ülke bu sözleşmeyi imzalamış olsa da, diğer ülkeler bu sözleşmede yer alan evden çalışma konusunda ulusal bir politika oluşturulmasıyla ilgili tavsiye kararını kabul etmiştir. Küresel düzeydeki yeni normatif çerçevenin ulusal hukukta henüz düzenlenmediği yerlerde bile, bu sözleşme daha önceden marjinalleştirilmiş olan bir grubun geçimiyle ilgili söylemin ve politikanın şekillendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum, söz konusu gruplara yoksulluğun azaltılması ve güvenlik konularında temel bir destek sağlamış, bu yolla da küresel düzeydeki kural koyucu kuruluşlar üzerinde baskı oluşturmak için uluslararası ağların ve koalisyonların nasıl kurulabileceğini ortaya koymuştur. Günlük hayatta hak talepleri ve tartışmaları genellikle ev içi, akrabalık grupları ve cemaat içi gibi gayri resmi mekanizmalar yoluyla yapılır ve çözülür. Resmi mekanizmalarla ilgili stratejiler konusunda olduğu gibi, gayri resmi görüşmelerde insanlar biz dizi değeri, normu ve farklı hukuk düzeylerinin yerel yorumlarını dayanak olarak kabul edebilmektedir. İşte ‘Yaşayan hukuk’ terimi yerel düzeyde işlemekte olan bu tür gayri resmi süreçleri tarif etmek için kullanılmıştır.³⁸ Bu terim aynı zamanda normların ve değerlerin toplumun her düzeyindeki kurumlarda ne şekilde işlediğini ortaya koyan faydalı bir çerçeve sunmaktadır, söz gelimi bazı normlar ve değerler ulusal hukuk ve politikalar için yetki ve yaptırım yapıları sağlamıştır (bkz. kutucuk 10).

Kutucuk 10: Üreme hakları ve yaşayan hukuk – Zimbabwe

Uluslararası kadın sağlığı hareketinin 1990’lı yıllardaki eylemleri, Pekin ve Kahire’deki BM konferanslarının nüfus gündemini doğum kontrolünden üreme hakları ve üreme sağlığı konularına kaydırmasını sağlamıştır. Bu yeni gündem, insanların belli sağlık standartlarına ulaşma haklarını ortaya koyan bir haklar belgesinin hazırlanmasıyla Zimbabwe’nin üreme sağlığı hizmetleri sistemine de yansımıştır. Zimbabwe’nin kırsal kesimindeki bir köyde yürütülen antropolojik saha çalışması, feminizmden esinlenmiş olan kadınların üreme haklarının, damadın ailesinin evlilik sırasında başlık parası ödenmesi yoluyla devralınan kadının üreme, cinsellik ve işgücü ile ilgili babalık haklarına dayalı olan Shona’nın ‘yaşayan hukuku’ ile çeliştiğini göstermiştir. Shona normlarıyla doğrudan mücadele etme yolunu seçmek yerine kadınlar, kendi doğumlarıyla ilgili daha fazla kontrole sahip olmak için üreme sağlığı sisteminin sağladığı hakları kullanma imkanı bulmuştur. Öte yandan bu durum kadınların hane halkı içindeki toplumsal ve ekonomik destek konusundaki taleplerini güçlendirmiştir. Bununla birlikte sadece bir grup kadın üreme sağlığı hizmetleriyle ilgili haklara kavuşabilmiştir. Bunun nedenlerinden biri Toplum Temelli Dağıtıcıların henüz çocuk doğurmamış (yani Shona normlarına göre evlenmemiş) kadınlara doğum kontrol ilaçları vermemesidir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin üreme haklarına yönelik olan odağının etkisi, hizmet alan kişi haklarıyla ilgili yorumları Shona’nın babalık haklarının ve

³⁸ Güney Afrika hanehalkı bağlamında uygulandığı haliyle ‘yaşayan hukuk’ konusundaki tartışma için bkz. Armstrong (1997).

normlarının yerel yorumuna dayanan arz sağlayıcıların eylemleriyle şekillenmiştir. Kadın haklarıyla ilgili ‘yaşayan hukuk’ yorumları hem kurumsal uygulamaları hem de hane halkı görüşmelerini etkilemiştir.
Kaynak: Ferguson (1999)

3.3.2 Kurumsal yapı: hakların tanımının ve uygulamasının belirlenmesi

Tablo 3’te hakların genel görünüşü tarif edilen sürecin karmaşıklığını tam olarak yakalayamayan şematik bir biçimde sunulmaktadır. Okların olduğu iki sütunun daha fazla netleştirilmesi ve detaylandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda gerekli olan ilk netleştirme hakların ve yetkilerin yapılanma sistemlerine katılan ve hakların hem tanımlanmasını hem de uygulanmasını belirleyen kurumsal yapıların ve bürokratik aktörlerin belirlenmesidir.

İnsanlar hak taleplerini farklı kuruluşlar ve alanlar (aile içi, politik ve hukuki sistemler, bürokrasiler ve sivil toplum kuruluşları) yoluyla sürdürebilmektedir. Bir alanda müzakere yapma gücünün diğer alanlarda güç veya statüye sahip olmaya bağlı olması gerekmez. Söz gelimi, kadınlar politik alanlarda bürokratlara oranla, ev içinde kocalarına göre sahip oldukları müzakere gücünden çok daha fazla müzakere gücüne sahiptir. Bununla birlikte kadınların hak ve sorumluluklarını tanımlayan kurumlar (söz gelimi ulusal hukuk) herhangi bir toplumda, onların başka alanlarda müzakere etme gücünü kimi zaman şekillendirebilmektedir.

Yasal sistemler bazı hakları tanımlar ve bunların yaptırımını sağlarken, idari yapılar ve hizmet sağlayıcılar çoğu zaman hakların verildiği veya engellendiği birincil kurumlar olmaktadır. Zimbabwe örnek durum çalışmasının da gösterdiği gibi (Kutucuk 10), vatandaşlar ve ‘sokak düzeyindeki bürokratlar’ arasındaki etkileşimler soyut hakların somut gerçekliğe dönüştürülmesinde kilit rol oynamaktadır.³⁹ İnsanların hak ettiği hizmetlerin düzeylerini ve standartlarını net olarak ortaya koymak, hesap verebilirliği artırmak ve vatandaşları kamu kuruluşlarıyla ilgili olarak güçlendirmek için farklı mekanizmalar kullanılmıştır. Bu mekanizmalar arasında hizmet standartlarını belirlemek ve bunların uygulanmasını izlemek için referans noktaları, davranış kuralları veya vatandaş anlaşmaları ve rapor kartları kullanılması yer almaktadır.⁴⁰ İzleme ve düzeltme mekanizmalarının ‘daha yüksek’ düzeydeki kurumlara yerleşmesi durumunda bu tür yaklaşımlar daha etkili olabilir.⁴¹

Hem bilgiye erişim hem de şeffaflık, hizmetlerin sunulmasını ve standartların karşılanmasını sağlamada kritik faktörlerdir.⁴² Hizmet sağlayıcılar ve vatandaşlar arasındaki bireysel ilişkilerde, insanların haklarını talep edebilmek için bu haklarının ne olduğunu bilmesi gerekir. Aynı şekilde hizmet sağlayıcıların haklarla ilgili bilginin yaygın şekilde mevcut olduğunu görmesi durumunda da, üzerinde anlaşılmış hak sağlama standartlarına uyma konusunda kendilerini toplumsal ve ahlaki olarak bağlanmış hissetmeleri daha muhtemeldir. İnsanların hizmetlerin performansını ölçmelerini sağlamak için, kamusal hesap verebilirlik, izleme sistemlerinden gelen bilginin yaygın şekilde erişilebilir olmasını sağlamayı gerektirmektedir. Söz

³⁹ Lipsky (1980).

⁴⁰ Hazırlanmakta olan bir IDS çalışması, bu mekanizmaların etkinliğinin, sivil toplumun organizasyon ve harekete geçme kapasitesi ve kamu kurumlarının içindeki adanmışlık ve kapasite gibi çok sayıda koşula bağlı olduğunu ileri sürmektedir (bkz. hazırlanmakta olan IDS çalışması). UNRISD’in Afrika’daki hesap verebilirlik mekanizmaları ile ilgili son zamanlardaki bir çalışması kamu hizmetinin sağlanmasının etkinliği ve hesap verebilirliğini artıracak yaklaşımları bir araya getirmenin önemini vurgulamaktadır (bkz. Therkildsen 2001).

⁴¹ Plant (1998), bu örneği İngiltere vatandaş şartı girişimi ile alakalıdır.

⁴² Bilgi hakkı ile ilgili konularda yapılan tartışma için bkz. DFID (2000).

gelimi, bilgi hakları hizmetler konusundaki kamu harcamalarını etkilemeyi ve izlemeyi amaçlayan vatandaşların bütçe konusundaki inisiyatifleri için önemli bir konumdadır (bkz. Kutucuk 11).⁴³

Kutucuk 11: Referans noktaları ve ekonomik ve kültürel haklar – Güney Afrika deneyimi

Güney Afrika anayasasının 27. bölümü yeterli miktarda suya erişim hakkını ortaya koymaktadır, bu durum aynı zamanda devletin hak sağlayıcı olarak rolünü de göstermektedir. Su İdaresi insanların hakları konusunda daha ayrıntılı bir tanım getirerek bu hakkı tanıyan mevzuatı ortaya koymuştur. İdare, bu konuyla ilgili olarak, kişi başına günlük asgari arz miktarı 25 litre olan, ikamet edilen yerin 200 metrelik sınırları dahilinde mevcut olan, çıkış yerinden akış hızı dakikada 10 litreden az olmayan, ve toplum için güvenli olan su şeklinde ortaya koymuştur. Sağlık Bakanlığı ile ortaklaşa biçimde hazırlanan bir kılavuz, su kalitesinin değerlendirilmesi ile ilgili sağlık konusundaki asgari standartları içermektedir.

Su mevzuatı aynı zamanda su kaynaklarının adaletli ve sürdürülebilir kullanımı, yönetimi ve korunması için bir çerçeve sunmaktadır. İdare kendi kendine kişi başına günlük 50 – 60 litre su arzı sağlama hedefini orta vadeli bir hedef olarak belirlemiştir. Somut referans noktaları oluşturmak suretiyle, Güney Afrika hükümeti, Güney Afrika İnsan Hakları Komisyonu ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla su hakkının hayata geçirilmesini kolaylaştırmayı ümit etmektedir.

Kaynak: IHRIP

Devletin hak sağlayıcı olarak rolünü temsil eden bürokratik aktörler, hak ve yetki sistemlerinin oluşturulmasına katılmaktadır. Bununla birlikte bunlar aynı zamanda hakların uygulanmasını da engelleyebilmektedir. Vatandaşların hak talebinde bulunmalarını sağlamanın en etkili mekanizmalarından biri haklar konusunda bilgi kısıtlaması veya eksikliği yaratmak yoluyla gerçekleşmektedir.

Yoksul insanların yeterli bilgiye sahip olmaması ve seslerini duyuramaması nedeniyle tartışmalı hak talepleri konusundaki sınırlamaların ve kısıtlamaların bir örneği Hindistan’da Andhra Pradesh’te yaşayan çok yoksul kadınlarla ilgili örnek durum incelemesidir. Bu durumda kadınlar güvenli bir geçim, açıkça belirtmek gerekirse keçi besleme, haklarını gerçekleştirmek için potansiyel olarak güçlü bir stratejiye erişim hakkından mahrum bırakılmıştır.⁴⁴ Anayasaya göre devlet hak sağlayıcı olarak her Hint kadınına geçim hakkı sağlamaktadır, bu hak keçi besleme hakkını da kapsar – aslında, Mahatma Gandhi keçiyi küçük çiftçi aileleri için sağlık veren süt sağlayan, yoksul insanların ineği olarak nitelendirmiştir.

Bununla birlikte daralan bir kaynak temeli bağlamında keçi besicilerinin hakları geçimini otlaktan sağlayan geleneksel ve yeni toplulukların haklarıyla çeliştiği için, son zamanlardaki hükümetler keçiyi doğa düşmanı bir hayvan olarak nitelendirmiş ve ülkenin ormanlarını ve otlaklarını tahrip etmekle suçlamıştır. Bunun sonucunda, bu yoksul kadın grubu *fiili* ayrımcılıkla karşı karşıya kalmıştır, şöyle ki devletin yayım faaliyetleri çok düşük düzeylerde kalmış ve mera alanlarına erişim kendilerini olumsuz bir biçimde hedef alan ‘keçi karşıtı’ politika ile ortadan kalkmıştır (Kutucuk 12). Bu politikanın çevresel dayanağı çok sağlam temellere oturtulmamışsa da⁴⁵ buradaki kadınlar günlük gerçeklere ve hayatlarının zorluklarına iyi şekilde adapte olan tek canlı hayvan türü olan keçilere yönelik olarak devletin daha destekleyici bir politika izlemesi konusundaki davalarında seslerini (ne kendi başlarına ne de sivil toplumdaki hak savunucuları vasıtasıyla) yeteri kadar duyuramadılar.

⁴³ Sivil toplumun bütçe, kamusal hesap verebilirlik ve izleme sistemleri vb. süreçlerine dahil olması konularıyla ilgili son zamanlardaki çalışmaları örnekler için bkz. UNDP (2000).

⁴⁴ Priya Deshingkar tarafından yapılan bir durum çalışmasına dayanmaktadır (bkz. Ek 4).

⁴⁵ Bu konuyla ilgili tartışmaların özeti için bkz. Acharya ve Singh (1992). Bu tartışmalar aşırı sayıda olmadıkça keçilerin çevreyi tahrip edici olarak nitelenemeyeceği ve çevreye bazı faydalar (keçilerin otlanması sürgün vermeyi ve rejenerasyonu kolaylaştırıcı niteliktedir) sağladığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Kutucuk 12: Hindistan, Andhra Pradesh'teki yoksul kadınların keçi beslemek için gerekli olan kaynaklarla ilgili hak taleplerinin önündeki kısıtlamalar

- Üç yıl önce, üst düzey politikacılar tarafından, keçilerin tahrip edici hayvanlar olarak tecrit edilmesine neden olan beyanatlar

- Bir yörede, Orman Dairesi, Ulusal Tarım ve Kırsal Kalkınma Bankası (NABARD) ile özel bir üst düzey toplantı yaparak bankayı keçi satın almak ve beslemek isteyen insanlara kredi verme konusunda vazgeçirmeye çalışmıştır.

Andhra Pradesh'te en az üç bölgede, hükümetin finanse ettiği kanallar yoluyla keçi arzı tamamen durdurulmuştur ve bu sayının artması muhtemeldir.

Bu durum çalışmasının da gösterdiği gibi, ulusal düzeyde (söz gelimi Hindistan anayasasının geçimle ilgili hükümlerinde) net bir biçimde belirtilmiş olan haklar, aracı yapılarla desteklenmedikleri sürece çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bu aracı yapılar yoksul insanların aracı kurumlarla bu kurumların (bu örnekte bu kurum Orman Dairesi'dir) yükümlülüklerinin yorumlanmasıyla ilgili tartışmalara anlamlı bir biçimde dahil olmalarını sağlamaktadır. Dışarıdan yardım olmaksızın en yoksul ve en marjinalleştirilmiş insanlar genellikle hakları için etkili bir biçimde müzakere etme kapasitesinden yoksundur. Yerel kurumsal kaynaklarla birlikte bilgiler bu tür insanlara taleplerini daha etkili şekilde dile getirme konusunda yardım edebilir – ancak bu insanların konumu, onlara karşı ortaya atılan savların teknik boyutlarını da içeren ortodoks düşünceyi sorgulama kapasitesine sahip kuruluşların sürece dahil olmasıyla daha fazla güçlenecektir.

3.3.3 Politik süreç: tartışmalı halklarla ilgili kanallar

Tablo 3'te de tek bir ok şeklinde gösterilen insanların, hakları konusunda mücadele etme yollarının daha ayrıntılı olarak ortaya konması gerekmektedir. Bu yollar çok çeşitli olabilmektedir. Öte yandan pek çok hukuki şekil (özellikle de ulus-devlet) resmi ses duyurma ve sonuç alma mekanizmalarına (söz gelimi yasama yapacakları seçmek için oy kullanmak ve siyasi partilere katılmak) olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte toplumsal gruplar için, bunlar çok net olmayan araçlardır, bu nedenle de çeşitli aracı yapılar hak savunuculuğu işlevlerini yerine getirmektedir. Ulusal ve ulus-altı düzeyde bu gruplaşmalar genel olarak yoksul veya toplumsal olarak dezavantajlı insanlar yerine güçlü insanların yararına işleme eğilimi göstermektedir. 'Terazinin kefesini' daha az güçlü olanlar lehine değiştirme gayretiyle yola çıkmış olan pek çok hareketin uluslararası insan hakları platformunun hak talebinde bulunmak ve tezleri haklı çıkarmak için önemli bir alan olduğunu anlamaları özellikle ifade edilmesi gereken bir husustur.

Tablo 5 bu sürecin politikalarını incelemek için bir tipoloji sunmaktadır. Tablo hak taleplerinin dile getirilebileceği kurumsal kanalları (politik, yasal, idari, toplumsal kanallar ve özel sektör kanalları), her bir kurumsal alanla ilgili olan talep tiplerini ve bu talepleri dile getirmede kullanılabilecek vatandaş eylemlerinin yöntemlerini ortaya koymaktadır.

90'lı yıllarda yapılan önde gelen bir dizi konferans (Pekin, Kahire vb.) etrafında gelişen kadın hareketlerinin uluslararası ağlarının seferber edilmesi uluslararası insan hakları hukukunun eşitlikçi ve dahil edici değerlerin sunabileceği fırsatların güçlü bir örneğini sağlamaktadır. Ülke düzeyinde, yasal çerçeveler dahilinde cinsiyet eşitliğine yönelik olarak kaydedilen ilerlemeler genellikle uluslararası insan hakları yasalarıyla daha da ileriye götürülmüştür. Kadın hareketi, özellikle de kültürel açıdan muhafazakar olan hükümetler ve rejimler karşısında hükümetler arası düzeyin güçlü bir değişim dayanağı olduğunu görmüştür.

Hakların 'aşağıdan yukarıya doğru' talep edilebileceği farklı politik süreçleri belirlemek için bu konu aşağıdaki sorular bakımından faydalı bir biçimde incelenebilir.

Hak talebinde nasıl bulunulur?

Bir hakkın mücadelesi, hakların tanımlanma, yorumlanma ve uygulanma olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmesine etki edilmesi yoluyla yürütülebilir. Yapılacak işle ilgili en iyi giriş noktası içinde bulunulan bağlama bağlıdır. Söz gelimi Uganda'daki kadınların toprak hakları konusundaki araştırmalar, mevcut mevzuatın uygulanması ve yönetilmesi sürecinde kadınların seslerini güçlendirmenin, mevzuat reformu yoluyla kadınların toprak haklarının tanımını yeniden yapmaya çalışarak işe başlamaktan daha etkin bir yol olabileceğini ortaya koymaktadır.⁴⁶

Hindistan'daki Maharashtra İstihdam Garantisi Programı (MEGS) geçim haklarını kazanmak için sosyo-hukuki kanalların başarılı şekilde kullanımının ilginç bir örneğini sunmaktadır, bu örnekte ele alınan hak, kamusal bir program yoluyla çalışma hakkıdır. 1970'li yılların başındaki kuraklık sırasında hak temelli bir iyileştirme programından (Drèze 1995) ortaya çıkan MEGS, 1978 yılında kanun haline dönüştürülmüş ve 18 yaşından büyük olan ve isteyen herkese vasıfsız kırsal istihdam garantisi getirmiştir. Bu programın geçim üzerindeki etkisi dönüştürücü olmaktan ziyade iyileştirici olmuştur, bununla birlikte bu bile pek çok insan için kritik bir önem taşımıştır (Herring ve Edwards 1983; UNDP 1993; Ravallion ve diğerleri 1993; Dev 1996).

MEGS ile ilgili ayırt edici olan şey bu programın yasal konumunun resmi istihdam hakları ile desteklenmiş olmasıdır. Kıtık zamanlarında geçimi korumak amacıyla sağlanan kamu hizmetleri asırlardan beri Hindistan'da devlet geleneğinin bir parçası olagelmıştır. Devletin iş sağlama yoluyla geçimi destekleme yeteneği çoğu zaman meşruluğunu ortaya koymada önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında 1947 Anayasasının 41. maddesi, (gerçekte Bağımsızlık kazanıldığından bu yana işsizlik ve eksik istihdam kırsal ekonomide sürekli olarak varlığını hissettirmiş olan özellikler olsa da) Hint vatandaşlarına çalışma hakkı garantisi verilmesi gerektiği ile ilgili bir Direktif İlkesi içermektedir. Analistler bu programın dikkat çekici derecede uzun süreden beri (70'li yılların ortalarından bu yana) uygulanıyor olmasının haklara dayalı bir yasal çerçeve içinde kurulmuş olmasına bağlı olduğunu savunmaktadır; gerekten de, kusursuz bir başarı örneği olmasa da, MEGS karşılaştırılabilir ölçekteki pek çok programdan çok daha başarılı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda MEGS hak mücadelesinin içine yerleşmiş olan politik süreçleri (bkz. Kutucuk 13) ve özellikle de devletin bir haklar kültürü geliştirilmesi konusunda lider rol üstlenme potansiyelini çok iyi bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Kutucuk 13: Maharashtra İstihdam Garantisi Programındaki hak mücadelesinin politik süreçleri

Hak temelli ilerici (ve pahalı) mevzuatın kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi, her şeyden önce Maharashtra'daki çıkar yapılarıyla ve demokratik politik mücadeleyle açıklanabilmektedir. 1960'lı yılların ortalarında yeniden çizilen eyalet sınırları eyaletin iktidardaki Kongre Partisi içindeki gücü Mumbai merkezli sanayici ve tüccar sınıflardan Marathi dilini konuşan kırsal burjuvaziye kaydırmış, öte yandan da Marksist kuruluşların ve hareketlerin kırsal ve kentsel koalisyonunun ajitasyonları politik elitler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu nedenle MEGS'yi kuran yasaların kabul edilmesi kısmen, kırsaldaki yoksul insanlarla politik olarak güçlü olan kırsaldaki zengin insanların çıkarlarının talihli şekilde aynı noktada buluşmasıyla açıklanabilir. EGS bir yandan yoksul insanlar için gelir sağlarken diğer yandan da, kentsel sektörden alınan vergiler yoluyla, öncelikli olarak kırsal zenginlere faydalı olan kamu mallarını sağlamıştır.

⁴⁶ Whitehead, A., yüz yüze görüşme 2001.

Tablo 5: Mücadele kanalları matrisi: Hakların tanımlanması, yorumlanması ve uygulanması

Kurumsal kanal	Talep tipi	Vatandaş eyleminin yöntemi
Politik sistem	Resmi olarak tanınmış olan hak ve yetkilere yeni haklar ekleme ve değişiklikleri güvence altına alma süreçleri, söz gelimi kadın hareketinin üreme haklarının kabul edilmesi talebi Hak ve yetkilerin nasıl yorumlanması ve kabul edilmesi gerektiği ile ilgili müzakereler Yetkilerin nasıl (söz gelimi özel veya kamu sektörü hükümleri yoluyla) uygulanması gerektiği ile ilgili müzakereler	☐ Resmi (ulusal ve yerel) seçimlerde ve referandumlarda oy kullanma ☐ Temsil sistemi yoluyla değişim için lobi yapmak ☐ Açık mücadele ☐ Medyaya raporlama ve bilgi sağlama ☐ Kamuya açık oturumlar yapma – söz gelimi Güney Afrika, Yoksulluk Açık Oturumları ☐ Açık hak savunuculuğu – insanlar adına hak talebinde bulunmaya çalışarak hareket eden aracı gruplar – medyanın kullanımı ve kampanya yapma ☐ Temaslar yoluyla gayri resmi ve görünmez hak savunuculuğu, söz gelimi anlayışlı görevlilerle etkileşim
Yasal sistem	Yasal olarak kabul edilmiş olan, genellikle hem toprak gibi fiziki, doğal ve finansal varlıklarla, hem ayrımcılık gibi toplumsal varlıklarla hem de eğitim ve sağlık konusundaki talepler gibi evlilik ilişkileri ve insani varlıklarla ilişkili olan hakların yorumlanması ve uygulanması süreci	☐ Yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde yasal eylem ve mücadele, söz gelimi toprak haklarıyla ilgili talepler, zorla yaptırılan tahliyeler konusundaki tartışmalar, aile içi tartışmalar ve şiddetle ilgili davalar ve iflas davaları. ☐ Kanun uygulayıcı kuruluşlara başvurma – anlaşmazlıklar mahkemelerden ziyade yerel polis yoluyla çözülebilir. ☐ Tahkime ve izleme kuruluşlarına başvurma – (söz gelimi kamu hizmetlerini ve özel sektör standartlarını izleyen ve düzene koyan insan hakları komisyonları, ombudsmanlar (kamu denetçileri), sanayi mahkemeleri ve tahkim kuruluşları) ☐ Resmi insan hakları sözleşme süreçlerine dahil olmak – yani devletin Anlaşma İzleme Kuruluşlarına rapor vermesi.

Politika kanalları	Yetkilerle kamusal olarak sağlanması ile ilgili yorumların müzakereleri – bunlar çoğu zaman insani varlıklarla, söz gelimi kamu hizmetlerinin sağlanmasıyla doğrudan ilgilidir	☐ Uluslararası politika süreçlerine, söz gelimi Rio, Pekin konferanslarına katılma ☐ Ulusal ve yerel düzeydeki politika ve planlama süreçlerine söz gelimi Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri, Sektör Tabanlı Yaklaşımlar ve genellikle sağlık ve eğitim hizmetlerinin düzeyleri ve kalitesi gibi kamu hizmetlerinin öncelikleriyle ilgili olan yerel yönetim planlamalarına katılma ☐ Bütçe süreçlerinin belirlenmesine ve izlenmesine katılım – politika öncelikleri için kaynak tahsisi, yani katılımcı bütçeleme
İdari kanallar	Genellikle insani ve toplumsal varlıklarla ilgili olan hakların yorumlanması ve uygulanması konusundaki müzakereler	☐ Kaynaklar ve hizmetlerle ilgili bireysel talepler – söz gelimi sağlık işçileri ile günlük etkileşim ☐ Kamu hizmetlerinin ve varlıklarının ortak izlenmesi – söz gelimi rapor kartları, vatandaş hizmeti grupları, referans noktalarının, davranış kurallarının izlenmesi, toplumsal denetim
Toplumsal kanallar	Doğal kaynaklara (örn. Toprak) ve toplumsal kaynaklara (örn. işgücü) erişim konusundaki müzakereler	☐ Kaynak hakları konusundaki gayrı resmi müzakereler ☐ Evlilik akdinin koşullarının geliştirilmesi de dahil olmak üzere cinsiyet rolleri ve sorumlulukları konusundaki gayrı resmi tartışmalar
Özel sektör kanalları	Özel sektörle ilgili hakların yorumlanması ve uygulanması konusundaki müzakereler – bu haklar (söz gelimi işgücü hakları ve finansal varlıklara erişim) genellikle insani varlıklarla ilgilidir	☐ Çalışma standartları ve işverenle toplu ücret pazarlığı konusundaki sendika ve sivil toplum eylemleri ☐ Kredi elde etmek için bankalara ve diğer kuruluşlara başvuruda bulunma ☐ İhtiyari davranış kurallarının belirlenmesi ve izlenmesi sürecine dahil olma ☐ Tüketici eylemleri – söz gelimi ürünlerin boykot edilmesi veya hizmetlerin kalitesinin izlenmesi ☐ Hissedar eylemleri

Hak talebinde kim bulunuyor ?

Yoksul insanlar kendi konumları ve toplumsal konumlarının sağladığı müzakere gücü bakımından ne gibi güçlü yönleri dayanak olarak kullanabilir? Bu noktada toplumsal kimliğin klasik boyutları (cinsiyet, yaş, tabiyet, etnik köken, toplumsal statü, kast, sınıf vb.), her ne kadar farklı düzeylerdeki müzakerelerde farklı düzeylerde güç sağlasa da konuyla çok alakalıdır.

Ne talep ediyor ?

Talepler, geçim refahı ile ilgili olan ve Tablo 2’de ifade edilen çok çeşitli haklar konusunda yapılabilir. Bu haklar arasında çeşitli türden doğal kaynaklar (toprak, ortak mülkiyet, orman kaynakları, su, balık vb.), krediye erişim, daha iyi çalışma koşulları ve kadınların kendi üremelerini kendilerinin kontrol etmesi gibi haklar yer almaktadır. Bazı durumlarda daha çabuk ve somut bir talebi güçlendirmek için, çeşitli başarı derecelerine sahip olan daha yüksek bir haklar düzeni ortaya çıkar.

Hak kimden talep ediyor ve yükümlülüğün niteliği nedir ?

Hak talebi gerektirebilecek olan temel geçim unsurları arasında, söz gelimi, pazarda bir tezgaha sahip olma, ortak mülkiyet kaynaklarını kullanma ve yönetme hakkı veya bir gecekondu mahallesini küçük bir işletme açmak için kullanma izni yer alabilir. Yoksul insanların hak taleplerinde bulunma yolları bu talebin hangi tip bir kuruma yöneltildiğine göre değişecektir. Bu yollar aynı zamanda söz konusu kurumun istenen kaynaklara veya hizmetlere erişimi kolaylaştırmadaki potansiyel rolüne de bağlı olacaktır. Uzlaşması olmayan bir güç yapısı ile karşı karşıya bulunuluyorsa kullanılabilir çok az sayıda seçenek olabilir. Hak taleplerinin başarılı bir biçimde dile getirildiği pek çok durumda STKlar güç düzeylerini birbirine eşitlemede ve yoksul insanlara müzakere konusunda yardımcı olmada kritik bir öneme sahip olmuştur.

Bangladeş’in kırsal kesiminde, tabandan gelen bir üyelik kuruluşu olan Nijera Kori (‘Kendimiz yapıyoruz’) tarafından yapılan çalışmalar bu noktaları açıkça göstermektedir. Örnek durum çalışmasından uyarlanmış olan Kutucuk 14, bu kuruluşun kendi üyelerinin geçiminin güvenliğini ve kalitesini artırmak için girişmiş olduğu çok çeşitli faaliyetleri göstermekte ve sermaye varlıklarına göre sınıflandırmaktadır.⁴⁷ Bu kutucukta aynı zamanda kullanılan mücadele kanallarının sadece talep edilen sermaye varlıklarına göre değil aynı zamanda da talebin yöneltildiği kurum bakımından ne şekilde değişiklik gösterdiğinin altı çizilmektedir. Bu iki bölüm normatif ve analitik düzeylerde hak temelli bir geçim yaklaşımının kavramsal çerçevesiyle ilgili en çok göze çarpan hususların bir kısmını özet olarak sunmuştur. Normatif düzey, yoksul insanlara yönelik sürdürülebilir geçim geliştirilmesiyle ilgili olan ve uluslararası düzeyde kabul edilmiş insan haklarını ve standartlarını ortaya koymaktadır. Öte yandan analitik düzey yoksul insanların, kendi yarattıkları yetki yapılarının ve normatif rejimlerinin analizi çerçevesinde kaynaklar, haklar ve yetkiler konularında en iyi ne şekilde hak talebinde bulunabilecekleriyle ilgili kilit soruları ifade etmektedir. Bu çerçeveyi tamamlayan son bölüm ise operasyonel düzeye odaklanmakta ve geçim hakları yaklaşımının hayata geçirilmesi için kılavuzluk sağlamaktadır.

Kutucuk 14: Talep edilen sermaye varlıkları ve mücadele kanalları bakımından sınıflandırılmış olan Nijera Kori (NK) çalışmalarının özeti

<i>Talep edilen sermaye varlığı</i>	<i>Mücadele kanalı</i>	<i>Sonuç</i>
<i>A) İnsani sermaye</i>		

⁴⁷ Bu tablodaki materyal Montgomery (2001) ve Kabeer (2001) tarafından hazırlanan çalışmalardan alınmıştır, ancak bunun sermaye varlıkları tipolojisi açısından sunumu yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kamu hizmetlerindeki ücretler	Çalışma programları ve ödenekleri elde etmek ve politikacılar ve Union Parishad (Yerel Yönetim) nezdinde lobi yapmak suretiyle, yetkililere kamu hizmetinde çalışanlar için tam ücret ve gıda haklarının sağlanması için baskı yapma	Düzeltilen maaşlar nedeniyle doğrudan bireysel yararlar elde edilmiştir. Yetkililerin NK alanlarındaki rant arama teşviklerinin azaldığı zamanda başka yoksul insanlar için dışsallıklar yaratılmıştır.
Yerel ekonomideki ücretler	Bağımsız işverenler tarafından sunulan günlük ücret miktarları konusunda NK tarafından toplu pazarlık yapılması.	Sınırlı başarı örneğidir – şöyle ki sadece (bölgesel ve mevsimsel anlamda) çok sıkı işgücü piyasaları koşullarında elde edilmiştir
Hükümet hizmetlerinin performansının iyileştirilmesi & suya erişim	Belli hizmetler (söz gelimi, sağlık hizmetinin sunumu, bayındırlık hizmetlerinin işleyişi, okul, klinik vb. hizmetlerin yerleri) etrafında seferber olunması	Öğretmenlerin okula sürekli olarak gitmesi daha muhtemel olmuştur; NK üyelerinin benzer toplumsal gruplarda yer alan NK üyesi olmayan kişilere oranla çocuklarını okula göndermesi ve sağlık hizmetlerini kullanması daha muhtemel olmuştur. Yerel komitelerin, yoksul insanların sesini duyma ve onların çıkarlarını göz önünde bulundurması daha muhtemel olmuştur.

B) Fiziki sermaye

Kamu arazisine (khas) erişim	Kamu arazisinin dağıtımı ve su kaynaklarının kiralanması konusunda toplu pazarlık yapılması; yerel yetkililer ve politikacılar nezdinde kampanyalar düzenlenmesi ve lobi yapılması; hakları korumaya yönelik hukuk davaları.	NK üyeleri daha fazla <i>hukuki</i> statü kazanmıştır ve yerel elitlerin kamu arazilerine ve su kaynaklarına yönelik ele geçirme girişimleri karşısında üye NK üyesi olmayanlara oranla daha güçlü durabilmekte ve arazilerini koruyabilmektedir
------------------------------	--	--

C) Toplumsal sermaye

Köy bazında anlaşmazlık çözme mekanizmalarının (shalishes) işleyişinde reform	NK grupları tarafından organize edilen mekanizmalar oluşturulması ya da NK üyelerinin temsilcilerinin köy çapındaki mekanizmalarda yer alması. Özellikle de eşit biçimde muamele edilmeyen kadınlar için faydalar olacaktır.	Yoksul insanların bu mekanizmalarda daha çok temsil edilmesi daha az keyfi ve daha adaletli kararlar alınmasına sebep olunca ve böylelikle de elitlerin bu mekanizmaları bir toplumsal kontrol biçimi olarak kullanma yeteneği azaltılınca üye olmayanlar için dışsallıklar yaratılmıştır.
---	--	--

D) Politik sermaye

Aile içi şiddetin ve kadının güvensizliğinin azaltılması	NK personeli ve liderleri aracılığı ile kadınların şiddete ve sözlü boşamaya maruz bırakan erkeklerin toplumdan dışlanması ve kınanması.	NK üyesi olan ve olmayan ailelerde aile içi şiddet, çok eşliliğe rastlanması ve boşanma sayısı konularındaki karşılaştırmada NK üyesi aileler lehine ikna edici veriler elde edilmiştir.
Resmi yolsuzluğun yerel biçimlerinin azaltılması	Belli hizmetler (söz gelimi, sağlık hizmetinin sunumu, bayındırlık hizmetlerinin işleyişi, okul, klinik vb. hizmetlerin yerleri) etrafında seferber olunması; bütçeyle ilgili bilgilere erişim sağlanması.	Hizmetlere (sağlık merkezlerinde tedavi, ilaç) erişim için verilen rüşvet düzeylerinde azalma meydana gelmiştir. Yetkililer tarafından, gıda istihkakı ve bayındırlık işlerinde yapılan ödemeler üzerinde yapılan yasa dışı kesintilerde azalma meydana gelmiştir.

E) Finansal sermaye		
Grup mevduatı kapasitesinin geliştirilmesi	Resmi finansal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması	Geçim faaliyetleri için finansman sağlanması NK üyelerinin gelirlerinde artış olmasını sağlamıştır.
F) Doğal sermaye		
Uygun olmayan kalkınma programlarının ve politikalarının yoksul insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması	Kaynak yönetimi ve tahsisi konularında değişiklik yaratacak ulusal ve bölgesel hak savunuculuğu kampanyaları	Tangail'deki Sel Eylem Planı durdurulmuştur. Sundarban ormanının biyolojik çeşitliliğine yönelik tahrip azalmıştır. Geliştirilmiş ulusal çevre planının (NEMAP) çok büyük etkiler yaratma potansiyel ortaya çıkmıştır. İhracat kısılcısındaki üretimin tahrip edici toplumsal ve çevresel boyutlarında azalma meydana gelmiştir.

3.4 Operasyonel düzey: Sürdürülebilir geçim geliştirmek için hak yaklaşımının giriş noktalarının belirlenmesi

Geçim hakları gündemini işler hale getirmek isteyen kalkınma aktörlerine yol göstermek kayda değer güçlükler doğurmaktadır. Farklı politik ve idari durumlar ve kısıtlamalar nedeniyle, giriş noktaları, ya da başka bir deyişle eylem alanları sadece aktörlere göre değil aynı zamanda da içinde bulunulan bağlamlara göre de çok büyük değişiklikler göstermektedir. Sonuç olarak 'herkese uyacak tek bir beden' yaklaşımının hükümetler, iki taraflı ortaklıklar, BM kuruluşları, uluslararası finans kuruluşları ve sivil toplum örgütleri için uygulanabilir olması muhtemel değildir.

Aynı zamanda, yoksul insanların geçimlerini güçlendirmeye yönelik etkin eylemleri desteklemeye çalışan tüm kuruluşların en iyi fırsatların, ortakların ve stratejilerin belirlenmesini sağlamak için farklı bağlamları yeteri kadar vurgulu biçimde analiz etmeleri gerekmektedir. Tablo 6'da geçim hakları yaklaşımına giriş yapmaya veya bu yaklaşımı desteklemeye yönelik giriş noktalarının bir kontrol listesi ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu giriş noktaları küresel, hükümetler arası düzeyden ulusal ve ulus altı düzeye kadar çeşitli düzeylerdeki müdahalelere göre sınıflandırılmaktadır. Her bir düzeyde ilgili araçlarla birlikte çeşitli giriş noktaları mevcuttur. Bunun sonucunda da her giriş noktası ile bağlantılı olan çok sayıda eylem alanı vardır.

Hükümetler, kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının farklı stratejiler izleme konusunda karşılaştırmalı avantajlara sahip olduğu çok açık bir biçimde görülmektedir. Söz gelimi iki taraflı bir yardım kuruluşu, başka bakanlıklarla bağlantılar kurarak ticaret müzakerelerinde etkili olmaya çalışabilir. Ulusal hükümetler hükümetlerin hak anlaşmaları imzalamalarını sağlayacak şekilde hak dostu yaklaşımlara yönelik fırsatlar sağlayan Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri süreçlerinden ve sivil toplumun görüşünü almaktan sorumludur.

Dünya Bankası, yukarıda ifade edilen düzeylerin tamamında etki yapabilmek için önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak tabii ki bazı seçenekler uluslararası bir kuruluş olan Dünya Bankası'na kapalıdır. Söz gelimi Dünya Bankası'nın uluslararası sivil toplum ağlarına doğrudan finansman sağlaması çok zordur. Aynı zamanda Banka'nın önemli derecedeki küresel etkisi, tüm düzeylerdeki süreçlerin sonuçlarının Banka'nın bu konumundan etkilenmesinin mümkün olduğu anlamına gelmektedir. Banka, an azından matrisin bazı düzeyleri düşünüldüğünde çok az resmi güce sahip olsa da politikaları, söz gelimi ticaret, kaynak dağıtımı ve göç gibi konulardaki uluslararası tartışmaları etkileyebilmekte ve küresel düzeyde daha adaletli uygulamalar yapılmasına çağrıda bulunma konusunda özellikle önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir.

Tablo 6: Giriş noktaları kontrol listesi; geçim hakları için operasyonel giriş noktaları

Düzey	Operasyonel Giriş Noktaları ve Araçlar	Eylem alanları
Küresel, hükümetler arası	BM süreçleri, küresel ticaret anlaşmaları (DTÖ vb.), küresel çevre anlaşmaları, uluslararası finansal mimarı	☐ Yoksul insanların geçim haklarının küresel düzeydeki çevresel, ekonomik ve toplumsal yönetim konularındaki anlaşmalarda onaylanması ☐ Geçim hakları için izleme sistemleri
Bölgesel, hükümetler arası	Bölgesel insan hakları süreçleri (İnterAmerikan İnsan Hakları Mahkemesi vb.), bölgesel ticari ve ekonomik anlaşmalar, bölgesel anlaşmazlık çözme ve önleme mekanizmaları.	☐ Bölgesel insan hakları izleme süreçleri ve yasal süreçler ☐ Haklar ve geçimle ilgili kaygıların bölgesel düzeydeki politik, toplumsal, çevresel ve ekonomik yönetim süreçlerine dahil edilmesi
Küresel ve bölgesel sivil toplum	Yoksul insanların ve toplumsal grupların geçim hakları konusunda çalışan uluslararası ağlara doğrudan destek sağlama	☐ Belli konularda (söz gelimi evden çalışan işçilerin hakları) ülke çapındaki örgütlenme kapasitesinin geliştirilmesi
Ulusal politika diyalogu	Ekonomik, toplumsal, politik ve çevresel alanlarda makro politika diyalogu. ☐ Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri ☐ BM Kalkınma Yardımı Çerçevesi/Ortak Ülke Çerçevesi ☐ Ulusal Çevre Eylem Planları	☐ Ulusal politika öncelikleri & sektör içi bütçe tahsisleri ☐ Geçimin kilit alanları (toprak, kayıt dışı sektör, işgücü standartları vb.) için düzenleyici çerçeveler ☐ Ulusal yönetim: kamu sektörü reformu, desantralizasyon vb., sivil toplum örgütlenmesinin düzenlenmesi ve toplumsal seferberlik, bütçenin ve politik süreçlerin ifşası, açıklığı ve şeffaflığı
	Sektör politikaları diyalogu ☐ Sektör tabanlı yaklaşımlar	☐ Sektör politikalarının öncelikleri ve sektör içi bütçe tahsisleri ☐ Hizmet sunma standartları ve yetkileri ve bunların gerçekleşip gerçekleşmediğinin izlenmesi ☐ Sektör düzeyinde düzenleyici süreç (söz gelimi orman müdürlüklerinin rezervlere erişimi düzenlemesi) ☐ Sektör yönetimi: politika sürecinin açıklığı ve şeffaflığı, politika sürecine birincil paydaşların dahil olması

Ulusal ve ulus altı proje veya program desteği	Kamu sektörü	☐ Kilit faaliyetler ve sektörlere yönelik olarak kapasite oluşturma ve doğrudan proje desteği ☐ Politika geliştirme ve değişime yön verme (söz gelimi, arazi düzenlemesi) ☐ Geçim haklarının uygulanıp uygulanmadığının izlenmesi ☐ Erişilebilir adalet ☐ Haklar ve yetkilerle ilgili bilgilerin yayılması
	Sivil toplum	Yoksul insanların geçim haklarına destek sağlayan kuruluşların ☐ Hak savunuculuğu ☐ Kapasite oluşturma ☐ Toplumsal seferberlik ☐ Doğrudan destek (söz gelimi mikro kredi) vasıtasıyla desteklenmesi.

Tablo 6’da verilmiş olan kontrol listesi pek çok bakımdan bir ‘yoksulluğu azaltma’ kontrol listesine benzemektedir. Bununla birlikte hem genel perspektif bakımından hem de bir haklar perspektifinin farklı müdahale düzeyleri arasındaki ilişkileri aydınlatma biçimi bakımından farklılıklar vardır. Söz gelimi, bir Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgesi bütçe tahsisi, politika öncelikleri ve hukuk sisteminin kilit varlıkların sahiplik haklarına erişimi kolaylaştırma konusundaki rolü gibi konularda yoksul insanların adalete erişimi ile ilgili konuların incelenmesine yönelik giriş noktasını sağlayabilir. Haklar perspektifinin özgünlüğü, farklı alanlar arasındaki ilişkileri aydınlatabilmesinden kaynaklanmaktadır. Kalkınma aktörleri yukarıda sunulmuş olan zengin ve çeşitli eylem seçeneklerini ele alırken çabalarını hangi noktaya yoğunlaştıracakları, kimin taleplerine destek sağlayacakları ve bu desteği ne şekilde sağlayacakları konusunda çeşitli seçimler yapmak durumunda kalacaktır. Bu seçimleri yaparken de bir hak analizi yapmak faydalı olacaktır, bununla birlikte Tablo 6’da ortaya konmuş olan giriş noktası kontrol listesi tek başına tam bir cevap sağlamayacaktır. Hangi toplumsal grupların en savunmasız durumda olduğu ve geçim güvenliğiyle ilgili şartlardan yoksun olduğu sorusuna cevap bulmak için, çeşitli (niteliksel ve niceliksel) yoksulluk analizi teknikleri önem kazanacaktır. İnsanların tatmin edici ve güvenli bir geçime erişme konusundaki uzun vadeli kapasitelerini güçlendirmek için hangi hak taleplerinin en önemli olduğu hususunda ise, çeşitli araştırma biçimlerine ihtiyaç duyulacaktır. Kapsayıcı (sürdürülebilir geçim yaklaşımının ortaya koyduğu türden) bir geçim bağlamı analizi yapılması hususu önem kazanacaktır. İnsanların kendilerini ifade ettikleri kamusal eylemin önceliklerine dayanan katılımcı incelemeler bu tür bir çalışmanın değerli bir bileşenidir.⁴⁸ Öte yandan bu incelemeler insanların kendi savunmasızlıkları ve yoksulluklarının altında yatan nedensel süreçleri ile ilgili kendilerinin yaptıkları analizleri yansıtmaktadır.

⁴⁸ Yoksulluğu azaltma politikaları ve öncelikleri geliştirme konusunda katılımcı analiz ile ilgili çok sayıda kapsamlı çalışma yapılmıştır – söz gelimi bkz. Narayan ve diğ. 2000, Norton ve diğ. 2001, Booth ve diğ. 1998.

Kutucuk 15: Giriş noktalarını seçmek için sürdürülebilir geçim yaklaşımının kullanılması

Sürdürülebilir Balıkçılık Geçim Programı (SFLP) Batı Afrika bölgesinde 25 ülkede uygulanmakta ve FAO tarafından, DFID'nin desteğiyle yürütülmektedir. Bu program ulusal hükümetlere 1995 yılında düzenlenen FAO konferansında oy birliği ile kabul edilen uluslararası Balıkçılık Kurallarını işler hale getirmek için politikalar ve planlar geliştirme ve uygulama konusunda yardım etmeye yönelik bir girişim olarak tasarlanmıştır. Bu kurallar ulusal ve yerel düzeylere bakarak ve tüketicilerin haklarını göz önünde bulundurarak, balıkçılık kaynaklarına erişim hakları ve çevresel sürdürülebilirliği vurgulama yoluyla gelecek nesillerin haklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu kuralların içinde yer alan kilit bir paragraf geçimini balıkçılıkla sağlayan yoksul insanların hak taleplerine destek sağlamaktadır:

Balıkçılık Kuralları Madde 6.18: Esnaf düzeyinde balıkçılığın ve küçük ölçekli balıkçılığın istihdam, gelir ve gıda güvenliğine yaptığı önemli katkıları kabul eden devletler, balıkçıların ve bu iş kolundaki işçilerin, özellikle de zor geçinen, küçük ölçekli balıkçılık ve esnaf balıkçılığı yapanların güvenli ve adil geçim haklarını korumalı ve bu insanlar için uygun durumlarda kendi yetki alanlarındaki sularda bulunan geleneksel avlanma alanlarına ve kaynaklarına tercihli erişim sağlamalıdır.

1999 yılının sonlarına doğru makro politika ve mikro düzeylerde çalışmayla başlatılan Sürdürülebilir Balıkçılık Geçim Programı, geçimini balıktan ve su ürünlerinden sağlayan ve kıyılarda ve iç kesimlerde yaşayan insanların geçimlerini geliştirerek yoksulluklarını azaltmaya çalışmaktadır. Hükümet personeli, çoğunluğu erkek olan esnaf balıkçılığı yapanlarla, balık tüccarlarıyla ve çoğu kadın olan balık işleyicileriyle, birlikte çalışabilecekleri bir giriş noktası bulmak amacıyla katılımcı geçim analizleri yapma konusunda desteklenmiştir.

Şimdiye kadar üç ülkede (Gana, Gine ve Senegal'de), her iki grubun karşısına bir geçim kısıtlaması olarak çıkan anahtar husus endüstriyel balıkçıların kıyı balıkçılığı alanı olarak belirlenen alanlara yasa dışı olarak girmesi ve bu suretle de esnaf balıkçılığı yapan kişilerin ve işçilerin balık kaynağı haklarını ihlal etmesidir. Tayland'daki başarılı deneyimlerin ardından bu ülkelerde, balıkçıları yasayı ihlal eden gemileri belirlemek için kullanarak toplum temelli İzleme, Kontrol ve Gözetim sisteminin pilot uygulamasının yapılması düşünülmüştür. Toplum temelli izleme, insan kaynağı olmaması nedeniyle çoğu zaman etkisiz hale gelen pahalı kontrol ekipmanlarının yerini alabilecektir. Bununla birlikte hükümet içinde tutuklama yetkisi olanlardan, özellikle de donanmadan bu konuda yeteri kadar çabuk bir cevap alma konusunda sıkıntılar yaşanmaya devam etmektedir.

15. Kutucuk, bir sürdürülebilir geçim analizinin sağlayabileceği katkıyı ortaya koymaktadır. Bu örnekte, sürdürülebilir geçim analizi Batı Afrika'daki balıkçı toplumların, saldırgan uluslararası rekabet karşısında balık stokları konusunda hak talebinde bulunma kapasitelerinin güçlendirilmesi bakımından sahip oldukları ihtiyaçların belirlenmesine yardım etmektedir. Müdahaleye yönelik potansiyel giriş noktaları ile bağlantılı olan, bilinç uyandırmak için gerekli mekanizmalar vardır. Kalkınma yaklaşımındaki bütün temel değişimler konusunda olduğu gibi, son tahlilde insanların yapılmak istenen şeyin önemi konusunda ideoloji veya ekonomik etkinlik bakımından ikna edilmesi gerekmektedir. Burada sivil toplum kuruluşları müdahaleye yönelik farklı giriş noktaları ile ilgili farklı teknikleri eş zamanlı olarak kullanmanın önemini kabul etme hususunda muhtemelen çok ilerleme göstermiştir. 'Nijera Kori' örneği bunun karmaşık ve zaman alıcı olduğunu ve çok boyutlu stratejiler gerektirdiğini ortaya koymaktadır (bkz. Kutucuk 16).

Kutucuk 16:Hak bilinci yaratma: Nijera Kori ('Kendimiz yapıyoruz') örneği, Bangladeş

Nijera Kori hem üyelerin hem de çalışanların sıralı demokratik yapılarından oluşan, üyelik temelli bir toplum kuruluşudur. Bu kuruluşun yaklaşık % 50'si kadın olan 190.000 üyesi vardır. Nijera Kori ülkenin kırsal *thanalar*ının (bölgelerinin) % 10'luk bir kesiminde, kanıtlanmış toplumsal seferberlik örnekleriyle faal durumdadır. Eğitim ve farkındalık yaratmanın ötesinde hiçbir hizmet sunmasa da grup mevcuatı yapılmasını teşvik etmektedir. Bu kuruluşun yaklaşımı özetle:

- ☐ Köy, Birlik ve *thana* düzeyinde gruplar ve federe yapılar oluşturmak,
- ☐ Üyelerin insan hakları, yasal haklar ve hükümet programları konularındaki bilinç düzeylerini yükseltmek,
- ☐ Yoksul kadınlar ve erkekler için önem teşkil eden çeşitli konularda yerel ve bölgesel düzeylerde ortak eylem yapılmasına destek sunmak,
- ☐ İdari ve politik kararlar üzerinde etki yapmak için çeşitli düzeylerde zemin mücadelesi vermek ve
- ☐ Kilit öneme sahip ulusal politika konularıyla ilgili koalisyon oluşturma ve hak savunuculuğu misyonlarını üstlenmek şeklinde ifade edilebilecektir.

Kaynak: Örnek Durum Çalışması 1, Ek 4, Montgomery 2001, Kabeer 2001 (hazırlanmaktadır) .

Uluslararası kalkınma kuruluşları aynı zamanda yoksul insanların geçim haklarının güçlendirilmesini kolaylaştırmak için çok sayıda yaklaşım geliştirmiştir. Örnek durum çalışmalarında ortaya konan önlemler arasında aşağıdakiler yer almaktadır:

- ☐ Yoksul insanların politika diyalogu yoluyla hak talebinde bulunma kapasitelerini güçlendirmek (söz gelimi şeffaflığı ve yetkiler ve bütçe konusundaki bilgilerin yayılmasını daha etkin kılmak, sektörlerde veya makro politika alanındaki hakların, söz gelimi evrensel düzeyde tanınmış olan ilk öğrenim görme hakkının sağlanmasını desteklemek)
- ☐ Yoksul insanların geçim haklarının uluslararası, ulusal ve yerel düzeylerde savunuculuğunu yapmak için doğrudan müdahalede bulunmak
- ☐ Yoksul insanların sesini duyurmasını ve etkili olmasını sağlamak, söz gelimi ağlar oluşturmak ve (PRSP süreçlerinde olduğu gibi) 'masada yer elde etmek' için mücadele etmek
- ☐ Örgütsel becerileri ve yoksul insanların kendilerinin toplumsal seferberlik yeteneğini geliştirme amacıyla kapasite oluşturmak
- ☐ Yoksul insanların geçim haklarını desteklemek için etkin bir biçimde müdahalede bulunan aracı aktörlere kapasite oluşturma, finansman, hak savunuculuğu vb. yoluyla destek olmak

4 Çemberin kapanışı – insan hakları, geçim ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantılar

Bu çalışma kalkınma kuramının aşağıda sıralanan üç büyük alanı veya bölümü arasındaki bağlantıları incelemek amacıyla istekli bir biçimde yola çıkmıştır :

- Savunmasızlık, varlıklar ve geçim güvenliği ('sürdürülebilir kalkınma' terminolojisi kapsamında bilinen çeşitli yaklaşımlar dahil)
- Sürdürülebilir kalkınma
- İnsan hakları ve kalkınma.

Bununla birlikte bu çalışma şimdiye kadar birincil olarak insan hakları perspektifinin, güçsüz bırakılmış veya marjinalleştirilmiş gruplara yönelik sürdürülebilir geçimi destekleme konusundaki eylemleri nasıl güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Bu tema etrafında geliştirilmiş olan kavramsal çerçeve üç operasyonel düzeyi ve bu düzeylerin, bu yaklaşımı işler hale getirmeye yardımcı olmak üzere tasarlanmış ilgili araçlarını genel hatlarıyla ortaya koymuştur.

Dünya Bankası'nın 2002/3 Dünya Kalkınma Raporu'nu sürdürülebilir kalkınma konusuna odaklama kararı, alanlardan ikisini, yani haklar ve sürdürülebilir geçim alanlarını bir araya getiren bu kavramsal çerçeve ile üçüncü alan, yani sürdürülebilir kalkınma alanı arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koyarak 'çemberi kapatmak' için önemli bir fırsat sunmaktadır.

Nesiller arası eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sen sürdürülebilir kalkınmayı 'şu anki insanların kapasitelerini, gelecekteki nesillerin kapasitelerini tehlikeye atmaksızın geliştiren kalkınma' olarak tanımlamaktadır. Sen'in tanımında da ima edildiği gibi, nesiller arası toplumsal eşitlik, insan hakları gündemine faydalı bir bağlantı sunan sürdürülebilir kalkınmanın temeli olarak kabul edilebilir. Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için mevcut hakları, yaklaşımları ve kurumları gelecek nesillerin haklarını ve geçimlerini daha iyi bir biçimde ele alacak şekilde güçlendirmenin kritik öneme sahip olduğu ileri sürülebilir. Şayet sürdürülebilir kalkınma temel olarak gelecek nesillerin hakları ile ilgili bir konuya o halde insan hakları gündemiyle olan bağlantıları güçlendirmek için çalışma konusunda bir fırsat olduğu açıkça görülmektedir.⁴⁹

- Pek çok durumda şu andaki hakların gerçekleşmesi konusunda daha fazla eşitlik olması aslında gelecek nesillerin haklarının gerçekleşmesi ihtimalini de artırmaktadır. Söz gelimi, sağlık hakkının gerçekleşmesi gelecek nesillere daha iyi bir sağlık bırakılmasına yol açmaktadır.
- Şu anki nesiller ile gelecekteki nesiller arasındaki potansiyel çıkar çatışmaları büyük ölçüde doğal sermayenin tüketilmesi ile ilgili olacaktır. Bu, enerji ve su kaynaklarının aşırı kullanımını ve iklim değişikliği ve kirlilik yoluyla meydana getirilen hasarı kapsamaktadır. Bu tür nesiller arası çatışmalarla başa çıkmak mevcut eşitsizliklerin üzerine gidilmesini gerektirmektedir. Zengin ve yoksul insanlar arasındaki eşitsizliklerin üzerine bugün gidilmezse, nesiller arası eşitsizliklerin üzerine gitme girişimlerinin bu farklılıkları abartması daha muhtemeldir, zira seslerini en fazla duyurabilenler en zengin ve en güçlü olanlardır.
- Kuşak içi çatışmaların üzerine gidilmezse yoksul ve güçsüz insanların kendi eylemleri üzerindeki (doğal sermayenin tüketilmesi ile ilgili) kısıtlamaları kabul etmesi muhtemel değildir. Haklar perspektifi, nesiller arası çatışmalar ve gelecek nesillerin hakları konusunda gerçekleştirilecek yapıcı bir tartışmanın koşullarını yaratmaya yardım edecektir.

⁴⁹ Bu konuda bazı çalışmalar yapılmıştır, söz gelimi 1994 Cenevre İnsan Hakları ve Çevre Taslak Bildirgesi.

Nesiller arası sürdürülebilirlik ve gelecek nesillerin hakları konusundaki kaygının pratik bir anlamı kalkınma camiasının planlama çerçeveleri için ‘zaman dilimini yaymak’ durumunda kalacağıdır. Dikkat öncelikli olarak yıldan yıla gerçekleşen ekonomik büyüme hedeflerine yoğunlaştırıldığı ve kişi başına düşen GSYH politik başarının yargılanması için birincil gösterge veya referans noktası olarak kabul edildiği sürece, toplumsal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için gerekli olan uzun vadeli bir perspektifin gerçekleştirilmesi muhtemel değildir.

Senaryo oluşturma: İnsan hakları / geçim çerçevesi ile sürdürülebilir kalkınmayı bir araya getiren bağlantı

Gözden geçirilen kanıtlara dayanarak, hakları ve sürdürülebilir kalkınmayı bir araya getiren bağın özellikleri iki farklı senaryo veya öneri bakımından ortaya konabilecektir.⁵⁰ Bu senaryolar farklı toplumsal sürdürülebilirlik algılamalarına (ve ilgili savunmasızlık ve risk boyutlarına) dayanmakta ve bununla bağlantılı olarak da hak / geçim çerçevesinin uygulanmasının kalkınma süreçlerinin sürdürülebilirliğini etkileyebileceği farklı kanalları ortaya koymaktadır.

‘Asgari’ senaryo olumsuz olayların olmamasına ve kalkınma süreçlerinin, istikrarı bozucu düzeyde çatışmayı, can güvensizliğini veya suçu tahrik etmedikçe veya ortaya çıkarmadıkça toplumsal açıdan sürdürülebilir olarak kabul edilmesine odaklanmaktadır. Bu senaryoda ekonomik ve toplumsal kaygılar, yalnızca olumsuz olayların (ister şiddetle çatışma, ister mevsim değişikliği isterse de doğal afet olsun) sürdürülebilir büyümeye yönelik potansiyel ‘tehdit’ olarak görüldüğü zaman hesaba katılmaktadır. Bu senaryo toplumsal sürdürülebilirliği sonuca, söz gelimi ekonomik büyümeye ulaşmada bir araç olarak kabul etmektedir.

Azami senaryoda ise toplumsal sürdürülebilirlik, insanların toplumsal, politik ve insani kapasiteleri ve özgürlüklerinin uzun vadeli gelişimi ile ilgilendiği ve *politikaların* ve *toplumların* yönetişi ile çok yakından bağlantılı olduğu ortaya konmaktadır. Bu, devlet için işlevsel olan hesap verebilirliğinin, şeffaflığın ve diğer demokratik ilkelerin güçlendirilmesini gerektirir. İnsan hakları bu noktada kritik bir rol oynar. Giderek büyüyen bir ‘haklar kültürü’ içinde oy karşılığı kayırmacılık ve himaye esasına dayanan devlet ve tebaa ilişkisinden politik, ekonomik, toplumsal, kültürel haklara ve vatandaşlık haklarına dayanan devlet ve *vatandaş* ilişkisine yönelik olan tarihi geçiş, karşılıklı yükümlülükleri düzenleyen ilgili kurallarla birlikte, örtülü biçimde gerçekleşmiştir.

Her iki senaryo da risk yönetimi ile ilgilidir. Bu durum aynı zamanda bu iki senaryonun Holzmann ve Jorgensen’in (2000) kısa süre önce geliştirmiş olduğu risk yönetimi stratejisi ve bu stratejinin riski önleme, azaltma ve riskle başa çıkma stratejilerinden oluşan önemli üç kollu tipolojisi bakımından birbirinden ne kadar uzak olduğunun ortaya konmasını da yararlı hale getirmektedir.⁵¹

‘Asgari’ senaryo :

Şekil 1’de gösterilmiş olan ‘asgari’ senaryo aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

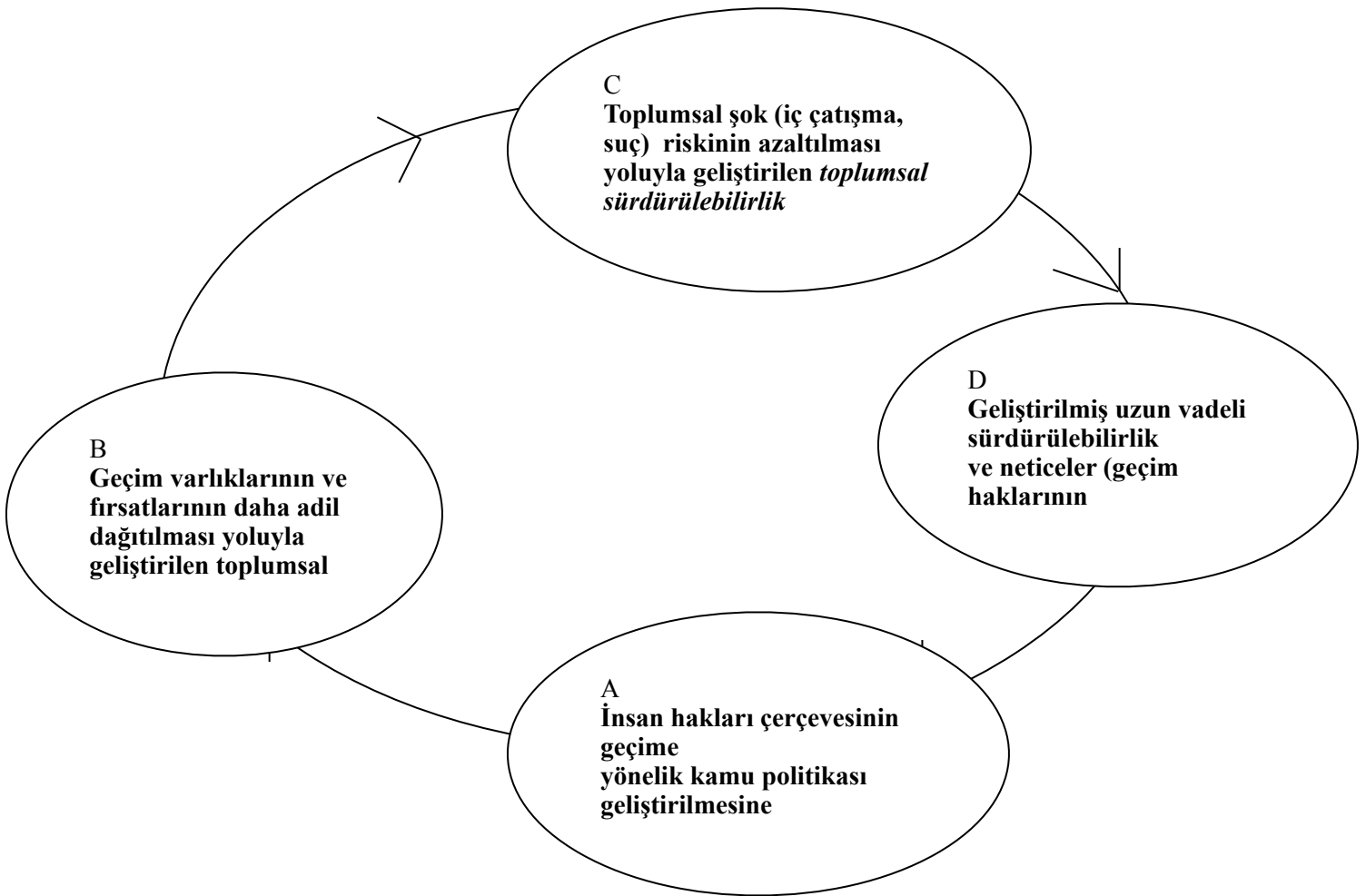
⁵⁰ Bu aşamada her iki senaryo da varsayıma dayalıdır ve doğruluğunun ve sürdürülebilir kalkınmayı geliştirecek politikalara ve programlara yönelik sonuçlarının test edilmesi için ampirik araştırma yapılması gerekmektedir.

⁵¹ Riski önleme stratejileri bir zarar riski oluşması ihtimalini azaltmayı amaçlamaktadır (söz gelimi sel kontrolü, anlaşmazlıkların önlenmesi, sermaye akışları yatırımlarının dikkatli şekilde yönetilmesi), riski azaltma stratejileri gelecekteki bir zarar riskinin potansiyel etkisini azaltmaya yönelik *ex-ante* çalışmalar (söz gelimi portföy sigortası, gelirin çeşitlendirilmesi vb.), riskle başa çıkma stratejileri ise riskin oluştuktan sonraki etkilerini hafifletmeyi amaçlamaktadır (buna örnek olarak, aileler için göç etme veya kısıtlamalar getirme, kamu politikası için ise acil durum yardımı gösterilebilir) (Holzmann ve Jorgensen 2000).

- *Geçim güvenliği için kamusal eylem konusuna yönelik insan hakları yaklaşımı, toplumsal ve politik riski azaltarak sürdürülebilir kalkınmayı geliştirecektir.*

Bunun altında yatan mantık haklar/geçim perspektifinin, ayrımcılığın önlenmesi ve devletin tüm vatandaşlara ‘eşit derecede hesap verebilirliği’nin vurgulanması yoluyla toplumsal adaleti geliştirmesidir. Bu durum *toplumsal riski azaltılması* (yani politik ve toplumsal risklerin ve şokların, özellikle de çatışmaların daha az görülmesi) ile birlikte toplumsal sürdürülebilirliği artırır, toplumsal sürdürülebilirlik ise (özellikle de iç çatışmaların etkilerinden kaçınma ve bu etkilerle başa çıkma konusunda daha az güce sahip olan yoksul insanların) uzun vadeli geçim güvenliğini ve ekonomik ve toplumsal hakların sürdürülebilir şekilde gerçekleşmesini güçlendirmektedir.

Şekil 2: İnsan hakları, sürdürülebilir geçim ve toplumsal riskin azaltılması

Bu önermeyi destekleyecek kimi kanıtlar olsa da,⁵² önerme aynı zamanda aşağıda örneklenen önemli sorunları da beraberinde getirmektedir:

- Haklar yaklaşımının her durumda, özellikle de kısa vadede çatışmaları azaltacağı iddiası her zaman doğru olmayabilir.

Sadece olumsuz etkilerine odaklandığı çatışmaların aynı zamanda olumlu etkileri de olabileceğini gözden kaçırmaktadır, zira toplumsal yapılarıdaki dönüşümlerin herhangi bir çatışma şekli veya düzeyi olmaksızın gerçekleşmesi tarihte ender rastlanan bir durumdur. Aynı zamanda, 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yılların başında şehrsel gelişme politikasında belirleyici olan 'gecekonduları devrimci şer odakları olarak' görme histerisini tekrarlamamak da önemli bir husustur.⁵³

Bu toplumsal sürdürülebilirlik ifadesi, bu kavramı olumsuz olayların gerçekleşme ihtimalini azaltan politikalara dayanarak kurgulamaktadır. Bu noktaya vurgu yapan bu ifade Holzmann ve Jorgensen (2000) tarafından ortaya atılan üç ayaklı tipolojinin 'riskin önlenmesi' bileşeninin altını çizmektedir.

ii) 'Asgari' senaryo

Şekil 2'de ortaya konmuş olan azami senaryo ise daha geniş bir toplumsal sürdürülebilirlik anlayışı benimsemektedir. Bu senaryo şu andaki ve gelecekteki nesillerin toplumsal ve insani kapasiteleri ile ilgilenmekte ve farklı risk düzeylerine (doğal, ekonomik, toplumsal ve politik şoklar) ve çeşitli risk yönetimi stratejilerine (sadece riski önleme değil aynı zamanda riski azaltma ve riskle başa çıkma) yönelmektedir. Bu önerme aşağıdaki hususu ortaya koymaktadır:

- Kamu politikasının insan hakları içeriğinin güçlendirilmesi daha güçlü ve daha adil kamu, vatandaş ve toplum kurumları yaratır, bu kurumlar da şoklara hazırlanma ve şoklarla başa çıkma kapasitesinin artırır.

Bu önerme, insan hakları perspektifinin yönetişime kazandırdığı kritik önemi ve kamu politikasının oluşturulmasını vurgulamaktadır. Bu durum aşağıdaki hususlar bakımından özel öneme sahiptir:

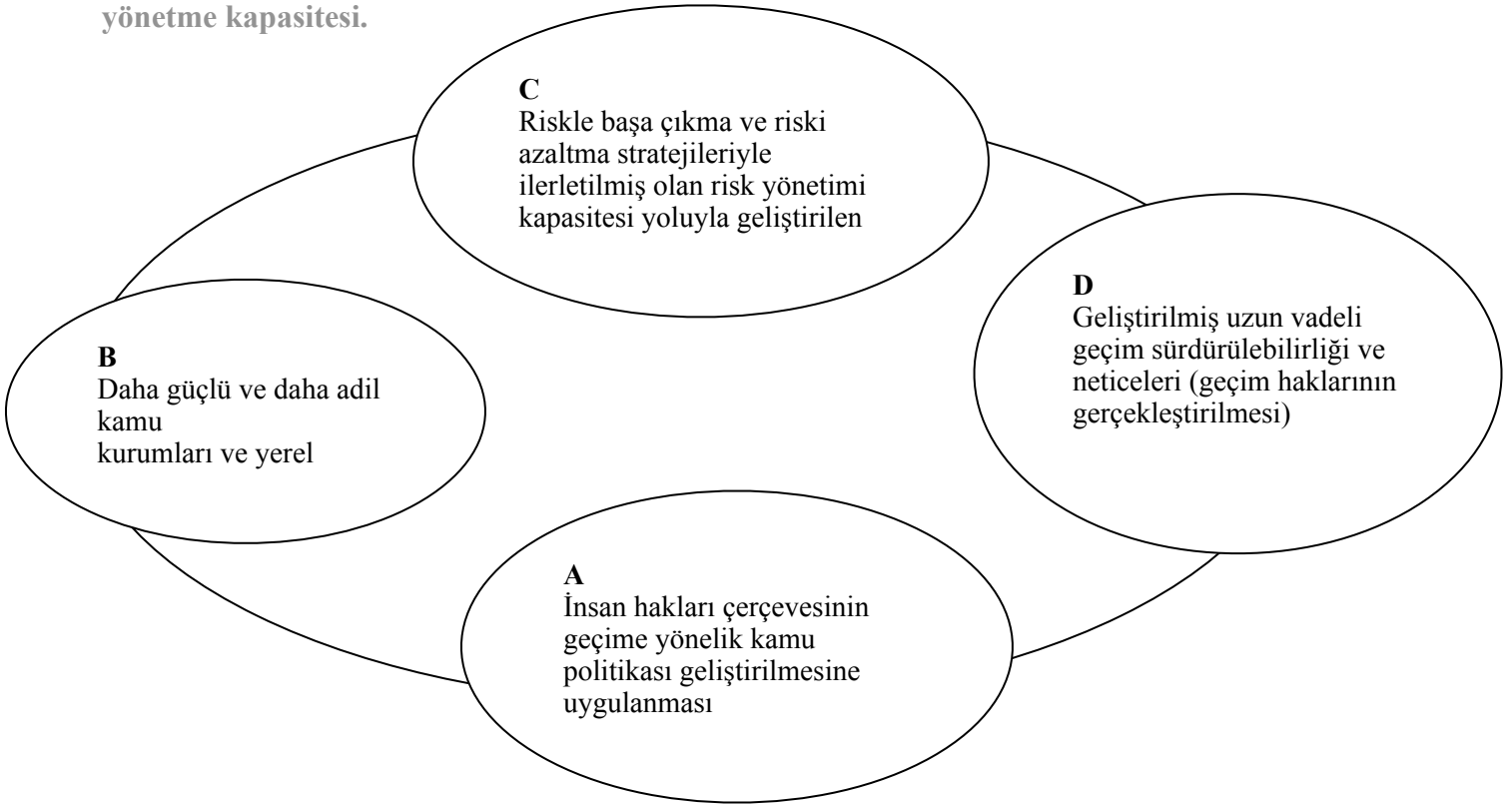
- *Açıklık ve şeffaflık* : Amartya Sen'in ünlü gözlemine göre, kıtlıklar sivil ve politik hakların güçlü bir biçimde gözetildiği demokratik yönetim sistemlerine sahip olan ülkelerde meydana gelmemektedir.⁵⁴ Bu, açık bilgi akışı ve politik tartışmalar yoluyla elde edilen gelişmiş hesap verebilirliğin bir işlevidir.
- *Hakkaniyet ve hesap verebilirlik* : Giderek büyüyen bir haklar kültürü, bireylerin devlet yapılarına daha güçlü bir biçimde hakları ve sorumlulukları olan vatandaşlar olarak yaklaşmasını sağlamaktadır. Buna karşın bu durum insanların oy karşılığı kayırmacılık ve tebaa ilişkilerinden ek faydalar sağlama beklentisini de zayıflatmaktadır. Vatandaşlık modeli geleneksel sınıf, etnik köken ve kast ayrımının üzerinde, ortak hareket kapasitesini geliştirmekte ve marjinalleştirilmiş insanların lehine (ya da en azından onları da içine alacak şekilde) toplumsal seferberlik kapasitesini artırmaktadır. Hukuki hesap verebilirlik mekanizmalarını işler hale getirmek de kamu politikasının hakkaniyet boyutunu güçlendirebilecektir.

⁵² Stewart (1999) ülkeler arası karşılaştırmalara dayanarak bazı eşitsizlik biçimlerinin (özellikle de bölgeler ve toplumsal gruplar arasındakilerin) daha fazla toplumsal çatışma yaşanması ile oldukça bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir.

⁵³ Bu durum en iyi şekilde, çok fazla tartışılan ve 1970'li yıllarda, Latin Amerika'da gündemde kalan marjinalite – marjinalizasyon konusu ile gösterilebilir (bu konuya kısa ve öz bir bakış için bkz. Roberts 1978) .

⁵⁴ Sen (1989) .

Şekil 3: ‘Haklar kültürü’, adaletli kalkınma için kurumsal kalkınma ve çeşitli riskleri yönetme kapasitesi.

Bu ‘azami senaryo’, toplumsal sürdürülebilirliği sadece olumsuz etkileri önleme kapasitesi şeklinde görmekten ziyade, olumlu değişim gündeminin esasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda da çatışmanın olumsuz niteliği ile ilgili varsayımlardan kaçınılmaktadır.

Bu çalışmada sunulan kavramsal çerçevenin diğer bileşenleri için geçerli olduğu gibi, toplumsal sürdürülebilirlikle ilgili bu ‘senaryo hazırlama’ işi, giriş niteliğindeki bir aşamadan başka bir şey değildir. Hiçbir işe yaramasa bile en azından toplumsal sürdürülebilirlik tanımının netleştirilmesinin önemini altını çizmektedir. Hem ortaya konan analitik ve operasyonel unsurları güçlendirmek hem de bir haklar perspektifinin daha geniş kapsamlı sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması amaçlarına ne şekilde bir katma değer sunduğunu ortaya koyan yoğun örnek durum çalışmalarını konuya daha ayrıntılı şekilde dahil etmek için bu konuda yapılması gereken daha çok çalışma vardır.

5 Sonuç: Haklar bir farklılık yaratır

Yukarıda altı çizilen kısıtlamalara rağmen, bir insan hakları perspektifinin yoksul insanların varlık ve geçim güvenliğinin sürdürülebilirliğini güçlendiren politikaların ve programların geliştirilmesine yapacağı katkıyla ilgili olarak çok sayıda önemli sonuç çıkarılabilecektir. Bu sonuçlar sunulan kavramsal çerçeveden ve insan hakları, varlık ve geçim güvenliği ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantıların farklı yönlerini göstermek için kullanılan örnek durum çalışmalarından çıkarılmaktadır. Buradaki bilgiler öncelikli olarak niteliksel çalışmalardan alınmış olsa da, bu çalışma yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir geçim ve yoksulların yetkilendirilmesi konularına yönelik hak temelli müdahalelerin katma değerini ortaya koyan önemli bir kanıt sunmaktadır.

Haklar önemlidir ve haklara odaklanan bir çerçeve, kalkınma süreçlerindeki güç boyutlarının anlaşılmasına yardım eder.

Bu kavramsal çerçeve insan hakları-sürdürülebilir kalkınma ilişkileriyle ilgili her şeyi kapsayan bir kılavuz sağlamak niyetinde değildir. Yoksulluğu azaltma konusundaki son zamanlardaki hibe politikasının başlıca temalarından olan yetkilendirme hedefine daha fazla anlam kazandırmak için kapsamlı bir eylem gündeminin temelini teşkil etmektedir. Bu haliyle de, yetkilendirme unsurunu yoksul insanların sürdürülebilir geçimini güçlendirmek için tasarlanmış olan girişimlere operasyonel olarak dahil etmek isteyen insanlar veya kuruluşlar için bir dizi uygun araç veya alet sunmak niyetini taşımaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, yoksul insanların ‘sesini’ duyurmak ve onlara danışmak yerine onların sonuç alan ve aktif rol üstlenen konumlarını vurgulamak suretiyle katılımcı kalkınma spektrumunun güçlü ucunda işleyen yaklaşımları ‘sağlamlaştırma’ ve somutlaştırma potansiyeli sunmaktadır.

Etkin şekilde hak talebinde bulunma kapasitesi pek çok insan için önemli bir geçim kapasitesidir. Bu talepler doğal kaynaklarla (Andhra Pradesh’teki kadınların besledikleri hayvanlarıyla ilgili otlatma hakkı örneğinde olduğu gibi) veya hizmetlerle (Zimbabve’deki üreme hakları örneğinde olduğu gibi) veya istihdamla (Maharashtra ‘daki bayındırlık işleri örneğinde olduğu gibi) ilgili olabilmektedir. Hakları analiz etmek de güç ilişkilerinin işleyişinin ve bu ilişkilerin yoksul insanların geçimine olan etkisinin altının çizilmesi için yararlı bir araçtır. Haklar analizi güç süreçlerinin işleyişinin bütün yönlerini ortaya koymasa da güç ve otorite konularıyla ilgili çok kapsamlı hususların ele alınması için kullanılabilecek olan stratejik giriş noktalarının altını çizen bir mercek sağlamaktadır.

Daha üst bir düzeyde kuralların değiştirilmesi mikro düzeyde fırsatlar yaratabilir. Marjinalleştirilmiş insanlar, asırlık normlar, kurallar ve kendilerine karşı ayrımcılık yapan elitlerin ayrıcalıkları ile ilgili yerel düzeydeki yıldırıcı engellerle yüz yüze gelebilecektir. Daha üst bir haklar rejimi düzeyindeki müdahaleler, Zimbabve’deki aile içi cinsiyet ilişkilerindeki değişiklikler ve geliştirilmiş üreme hakları örneğinde olduğu gibi, toplumsal değişimin uzun vadeli süreçlerine önayak olabilmektedir. Benzer şekilde, Maharashtra İstihdam Garantisi Programı’nın yoksul insanlar arasındaki toplumsal seferberlik kapasitesinin gelişimini teşvik ettiği görülebilmektedir. Toplumsal korumaya yönelik haklar yaklaşımının sağladığı fırsatlar yerel düzeyde örgütlenme için itici bir güç olmuştur.

Yoksul insanların etkin şekilde talepte bulunmaları bir dizi tamamlayıcı stratejiyi ve unsuru gerektirir.

Bu stratejiler ve unsurlar aşağıda sıralanmıştır:

- Bilgiye erişim – Andhra Pradesh’teki kadın keçi besicilerin, etkin bir biçimde hak talebinde bulunmalarını sağlayacak bilgiden yoksun olmaları bu hususu ortaya koyan bir örnektir.
- Grup dayanışması – Bangladeş’teki Nijera Kori örneğinde de görüldüğü gibi bir mücadele konusunda yapılan işbirliği başka alanlarda seferberlik sağlanması için bir platform oluşturması söz konusu olmaktadır.

- Beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi – özellikle de örgütsel ve iletişimsel beceriler hak talebinde bulunmada yararlı olacaktır.
- Diğer düzeylerde ve uzak kurumsal alanlarda hak savunuculuğu sağlayabilecek müttefiklerin yardımı, başarı elde edilmesi için kritik öneme sahip olabilir. SEWA'nın, evden çalışan işçilerin haklarını geliştirme konusunda gerçekleştirdiği çeşitli düzeylerdeki eylemler bunun bir örneğidir.
- Çatışan hakları, haklar hükümlerine göre ve elit grupların etkisine girmeden değerlendirebilecek bir 'adil düzenleyici'ye erişim sağlamak bu süreci kolaylaştırabilecektir – SEWA, Gujrat Mahkemeleri'nde açtığı davayı kaybetmiş, ancak ulusal mahkemelerde karar temyiz edilmiştir. Bu durumun aksine, Anhra Pradesh Ormancılık Dairesi ile anlaşmazlık yaşayan kadın keçi besicileri etkin bir yasal başvuru yapabilecek araçlara sahip değildi.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik geçim hakları yaklaşımının başarısı için sivil toplum kritik önemdedir

Deneyimler, en yoksul ve marjinalleştirilmiş kesimlerin, dışarıdan yardım almaksızın hakları için etkin biçimde pazarlık yapma kapasitesinden genellikle yoksun kalacağını ortaya koymaktadır. Bu zamana kadar hak temelli bir yaklaşımın sürdürülebilir geçime uygulanması, hakları konfor sağlayan bir araç olarak görmeyen hibe kuruluşları ve hükümet kuruluşlarının politika teknokratlarından çok sivil toplum tarafından desteklenmiştir. Etkin yoksul-yandaşı savunuculuk kurumları aşağıda belirtilen kilit ortak özellikleri taşıma eğilimindedir:

- Belli toplumsal grupların yetkilendirilmesi hususuna bağlılık ve onların görüşlerinin dinlenerek önceliklerine ve gerçeklerine uyum sağlama kapasitesi
- Dayanışma ağlarından yararlanarak çeşitli yasal ve kurumsal (yerel, ulusal, bölgesel ve küresel) düzeylerde eş zamanlı olarak çalışma yeteneği (SEWA örneğinde, evden çalışan işçilerinin taleplerinin veya Kahire süreci yoluyla, kadınların üreme haklarının geliştirilmesi için yapılan işlerin desteklenmesi bu konuda verilebilecek örneklerdir).
- Geniş biçimde iletişim kurma, öğrenme ve uyarılma, bilgi toplama ve ağ kurma yeteneği.

Devlet, geçimle ilgili insan haklarının sağlayıcısı olarak hareket edebilir

Devletin birincil görev sahibi olarak insan hakları çerçevesinde kritik bir rolü vardır. İnsan hakları anlaşmaları ile belirlenmiş olan hükümler devletin her zaman ücretsiz hizmetler sunmak zorunda olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak hükümetler piyasa, sivil toplum ve devlet üzerinden bu haklara erişilmesini sağlayacak toplumsal düzenlemeler ve politikalar geliştirmek zorundadır.

Devlet aynı zamanda hak sağlayıcı olarak kritik bir rol oynayabilir. Geçimle ilgili hakların gerçekleştirilmesiyle ilgili en uygun bağlam, devletin, Ek 4'te ifade edilen Maharashtra İstihdam Garantisi Programı örnek durum çalışmasında olduğu gibi, toplumsal hareketlerle ve sivil toplumla diyalog halinde hareket ederek hak sağlayıcı niteliğine sahip olması sonucu oluşmaktadır. Sağlam bir demokratik yönetişimin temel unsurları tabii ki son derece önemlidir. Bu unsurlar arasında şeffaflık, vatandaşları bilgilendirme taahhüdüne sahip olma, ve hukukun ve düzenleyici sistemlerin uygulanmasında tarafsız davranma yer almaktadır.

Bununla birlikte devletin kamu kurumlarının normlarını ve değerlerini, ezici baskı ve ayrımcılık biçimlerini ortadan kaldıracak şekilde değiştirme kararlılığı olmaksızın, bu unsurların en yoksul insanlara azami derecede faydalı olması muhtemel değildir. Söz konusu baskı ve ayrımcılık bağlama özeldir ve toplumsal sınıf, cinsiyet ya da toplumsal farklılıkların başka kırılma noktaları hususunda ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanına, ampirik örnek durum çalışmaları, iyi bir demokratik yönetim haklar perspektifinin verimli bir şekilde uygulanması için gerekli olan bir koşul olmadığını ortaya koymaktadır. Devletin karanlık olduğu, ayrımcılık yaptığı ve şeffaf olmadığı bir durumda uluslararası insan hakları

metinleri genellikle vatandaşların hesap verebilirlikle ilgili artan taleplerinin yegane çerçevesini oluşturmaktadır.

Hibe kuruluşları bir farklılık yaratabilir

Geçtiğimiz on yıllık dönemde önde gelen birkaç uluslararası kalkınma kuruluşu, hükümet bürokrasileri ve sivil toplum ortaklıkları yoluyla kendi konumlarını bir haklar perspektifi ortaya koymak amacıyla kullanmak şeklinde bir yaklaşım değişikliği gerçekleştirmiştir. Bu amaçla aşağıdaki önlemler söz konusu olmuştur:

- Konumlarının sağladığı gücü ortak kuruluşlarla, yoksul insanların hak taleplerinde bulunmasını kolaylaştıracak girişimler geliştirmek için kullanmak. Dünya Bankası'nın Rusya'daki kömür sektörüne sağladığı kredi (bkz. Kutucuk 17), Banka'nın haklarla ilgili bilgilerin işten çıkarılan işçilere ulaşmasını ne şekilde sağladığını ortaya koymaktadır.
- Politik arenalardaki mevcut gücü yasal ve düzenleyici çerçevelerin, örneğin kaynak kullanım hakkının, yoksulluk ve cinsiyet konularıyla ilgili yönlerini güçlendirmek için kullanmak.
- Yoksul insanların ayrımcı uygulamalara tabi tutulması halinde kullanabilecekleri adalete başvuru hakkını ve adalet sistemlerinin erişilebilirliğini artıracak programlar geliştirmek.
- Hükümet dışı kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının hibe kuruluşlarına karşı hesap verebilirliğini sağlamak yerine, STKların kendi amaçlarına ulaşmalarını ve hükümetlerin sivil topluma karşı hesap verebilirliğini artırmaya yönelik olarak çalışmalarını sağlayacak yeni hesap verebilirlik biçimleri geliştirmek. Bu tür hesap verebilirlik biçimleri, hibe kuruluşlarının belirlediği çıktıların sağlanmasından ziyade asgari düzeyde finansal hesap verebilirliğe ve STKların belirlemiş olduğu süreç ve sonuç göstergelerine yoğunlaşmaktadır.

Politik mücadeleler sonucu ortaya çıkmış olan kilit kurumların faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki gündemlerini esnek bir biçimde desteklemek (bu duruma örnek olarak DFID'nin Bangladeş'teki Nijera Kori'ye sağladığı destek gösterilebilir). Bu desteği sağlayabilmek için, bu kurumların çalışmalarının yoksul ve marjinalleştirilmiş insanların hak taleplerine kılavuzluk edecek normatif bir çerçeveye ve sağlayacakları destek için en güçlü giriş noktalarını belirlemelerini sağlayacak analitik bir kapasiteye dayanması gerekmektedir.

Kutucuk 17: Dünya Bankası'nın Rusya kömür sektörüne sağladığı destek

Rusya'daki kömür sektörü, 1991 yılından itibaren ülkeye acılar çektiren geçişlerden çok kötü etkilenmiştir. Ödeme sistemi çökmüş ve ücretler 8 ile 16 ay gecikmiş, çoğunlukla da nakdi değil aynı olarak ödenmiştir. Malul veya engeli işçilere yönelik faydalar etkin bir biçimde dağıtılmamıştır (1996 yılında sosyal güvenlikten yararlanan madencilerin oranı sadece % 35 idi). Madenler gerekli yasal süre. İşletilmeden kapatılmış ve madenciler ve aileleri sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirilmemiştir. Hükümet, özelleştirilmeye hazırlanan bu sektörde reform yapma kararlılığı göstermiştir. Bu kararlılık pek çok uygulamanın yanında, işletilmesi akılcı olmayan madenleri sistemli bir biçimde kapatmak ve faydaların ödenmesini sağlamak yer almıştır. Dünya Bankası öncelikle bir süreç haritası çıkararak (para, bilgi ve politikalarla ilgili akışları ve darboğazları ortaya koyarak) ve örgütsel paydaş haritası çıkararak bu reform sürecine yardım etmiştir.

İşçilerin sosyal güvenlik haklarının gerçekleştirilmesi, bir hedef olarak kömür sektörünün reformu için merkezi bir öneme sahipti. İşçileri bireyler, topluluklar ve birlikler olarak bu sürece dahil etme konusunda yoğun çabalar sarf edilmiştir. Bu sektördeki iki birliğin her birine 400 000 \$ para verilmiş ve işçileri hakları konusunda bilinçlendirmeleri ve izleme programlarına dahil etmeleri konusunda bu birliklerle sözleşme yapılmıştır. İşçi anketleri yoluyla toplumsal etki değerlendirmesinin izlenmesi çeşitli kilit ilgi

alanları konusunda, özellikle de faydaların işçilere dağıtılmasıyla ilgili doğrudan bilgi edinmek için kullanılmıştır. İşten çıkarılma öncesinde yapılan ve işçileri hakları ve yetkileri konusunda bilgilendiren görüşmeler hesap verebilirliği artırmış, çeşitli kesimlerden paydaşları içeren yerel gözetim komitelerine ise yerel kalkınmaya yönelik fon tahsisi konusunda kararlar verme hakkı tanınmıştır.

6 Son yorum: Cevaplanmamış sorular ?

Bu kavramsal çalışma kaleme alınırken ve müteakip tartışma ve görüşmelerde kritik öneme sahip hususlar ve boşluklar gündeme getirilmiştir. Zaman ve mekanla ilgili kısıtlamalar bu nihai taslakta pek çok hususun ele alınamadığı anlamına gelmektedir. Bu çerçevenin daha fazla geliştirilmesi bir dizi önemli konuda daha fazla çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Aşağıda belirtilen bu konular ayrı ayrı maddeler halinde sıralanmış olsa da bunlar arasındaki ilişkiler eşit derecede önemlidir :

Piyasa temelli özgürlükler ve haklar

Sen, aracılığın ve hakların kilit boyutunun, insanların hakların ve aracılığın ifade edilebileceği bir forum olarak piyasaya erişim talepleriyle ilgili olduğunu ikna edici biçimde ileri sürmüştür.

‘Son zamanlardaki tartışmalarda, piyasa mekanizmasını değerlendirilirken üzerinde yoğunlaşılan husus git gide bu mekanizmanın ortaya çıkardığı *sonuçlara*, söz gelimi piyasanın yarattığı gelirlere veya yararlaraya yoğunlaşma eğilimi göstermektedir... Ancak piyasa işlemlerinin serbestliğiyle ilgili olan daha acil bir husus bu serbestliğin kendisinin öneminden kaynaklanmaktadır. Hepimizin bir şeyler satın almak, satmak veya değiştirmek ve piyasa işlemlerine dayanarak gelişebilecek hayatlara ulaşmak istememiz için geçerli nedenlerimiz vardır. Bu özgürlüğün kullanımının gerçekleşmemesi tek başına genel anlamda bir toplumun büyük bir başarısızlığı olarak kabul edilebilir. Piyasaların sonuçlarının doruk noktasının gelirler, faydalar vb. açısından ne olduğunun gösterilmesi göz önünde tutulduğunda, bu temel hakkın tanınması, onaylayacağımız veya reddedeceğimiz tüm teoremlerden önce gelen bir husustur.’ (1999, s. 112) .

Piyasalara erişim özgürlüğü köleliğin ve zorla çalıştırmanın yasaklanması gibi ekonomik hakların pek çok boyutu için temel bir niteliğe sahiptir ve ayrımcılığın önlenmesi ilkesinin uygulanması tüm piyasalar açısından önemlidir. Piyasa temelli hakların ve yetkilerin araştırılması ile geçim ve yoksulluğun azaltılması konularıyla ilgili politika taleplerinin önemi konularının daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Yoksul insanların geçim haklarının savunucusu olarak devletin potansiyeli

Bu çalışmada incelenen durum çalışmalarının bir çoğu toplumsal hareketler, aracı sivil toplum kuruluşları, politik toplum, devlet, hükümetler arası kuruluşlar ve hibe kuruluşları arasındaki karmaşık etkileşimleri ortaya koymaktadır. Bu durum çalışmaları, sivil toplumun ve toplumsal hareketlerin yoksul insanların haklarını geliştiren süreçlere girişilmesinde katalizör görevi oynayabileceğinin altını çizmektedir. Bununla birlikte devletin kendisinin güçsüz bırakılmış ve marjinalleştirilmiş kimselerin haklarını doğrulayan ve güçlendiren süreçlerde aktif bir rol üstlendiği durumlar da vardır. Bu tür durumlarla ilgili ilave bilgiler, devletin hangi şartlar altında sağlayıcı bir rol oynayabileceğini gösterme konusunda son derece faydalı olacaktır.

Kavramsal çerçevenin makro politika açısından önemi

Bu çalışma, örnek durum çalışmalarında da çok güzel bir biçimde gösterilmiş olan makro-mikro politika bağlantılarının altını çizmiştir. Söz gelimi, SEWA’nın evden çalışan işçilerin haklarının savunuculuğu faaliyeti (Hindistan’da eyalet düzeyinde ve federal düzeydeki karşılaştırılabilir eylemlerle birlikte) köy düzeyinden yeni bir hükümetler arası sözleşme düzeyine ulaşmıştır. Bununla birlikte ekonomik politika ile ilgili makro-mikro bağlantıların incelenmesi bu çalışmanın sınırları kapsamında yapılabilenlerin ötesinde çalışmalar gerektirmektedir. Farklı toplumsal grupların düzgün ve yeterli geçim haklarının gerçekleşmesine yönelik olarak yürütülen farklı makroekonomik politika seçeneklerinin farklı sonuçları

olacaktır. Bu kavramsal çerçevede de daha önceden açıkça ortaya konulduğu üzere, bu durum makroekonomik politikanın yalnızca oluşturulmasını değil aynı zamanda da uygulanmasını etkileyecektir.

Toplumsal sürdürülebilirlik

Bu çalışma hakları, geçimi ve sürdürülebilir kalkınmayı birbirine bağlayan ilişkinin özelliklerini ortaya koyan ve farklı toplumsal sürdürülebilir kalkınma algılamalarına dayalı olan iki alternatif senaryo sunmaktadır. Daha önce de ayrıntılı şekilde belirtildiği gibi, geçimle ilgili hakların gerçekleşmesi ile ekonomik, toplumsal ve politik kalkınmanın olumlu süreçlerinin sürdürülebilirliği arasındaki ilişkinin ampirik biçimde test edilmesi üzerinde daha fazla çalışılabilecek başka bir potansiyel alandır.

Sürdürülebilir geçim için yeni bir vizyon

Hak temelli perspektifler ve sürdürülebilir geçim yaklaşımları bir araya getirilirken, Sürdürülebilir Geçim çerçevesi, DFID Kılavuz Belgelerinde belirtildiği şekilde bu çalışmada kabul edilmiştir. Ancak bu çerçevenin kendisi, özellikle de güç ve otorite konularının incelenmesiyle ilgili olarak çok sıkı sınırlamalara sahiptir. Bu politik boyutları çerçeveye daha iyi bir biçimde dahil etmek için daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Doğal kaynakların yönetimi konusunda çalışan kuruluşların dinamikleriyle ilgili araştırma (Leach ve diğ. 1999) ve geçim yaklaşımını katılımcı hayat standardı değerlendirmelerine entegre eden ve hazırlanmakta olan Dünya Bankası çalışması (Dünya Bankası 2001d),⁵⁵ bu konuda önemli katkılar sağlayabilecektir. Makro-mikro bağlantıları inceleme araçlarının güçlendirilmesi ve DFID formülasyonunda beş adet ‘sermaye’ ile ilgili tartışmalar kapsamında özetlenmiş olan varlıklar sermaye ve kapasiteler arasındaki önemli analitik ayrımların daha fazla geliştirilmesi de önemli olacaktır.

Dünya Bankası için operasyonel çıkarımlar

Bu çalışmanın yazılması için görevlendirme Dünya Bankası tarafından yapılsa da çalışma bağımsız danışmanlar tarafından yazılmıştır. Sonuç olarak Banka’nın görevlendirmesine veya yapısına yönelik çerçevenin özel çıkarımlarıyla ilgili ayrıntılar bu çalışmanın kapsamının ötesindedir. Bununla birlikte aşağıdaki hususların ifade edilmesi faydalı olabilecektir:

- Banka, uluslararası normatif insan hakları çerçevesi bakımından sahip olduğu resmi yönetim konumu bir yana, giderek daha yoğun bir şekilde bu normlar ve değerler dahilinde faaliyet gösteren uluslararası ve ulusal kuruluşlarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıkların içine çekilmektedir. Ekonomik hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç duyduğu ortaklıkları kurabilmek amacıyla Banka’nın, bu çerçeve dahilinde faaliyet göstermesi ve sonuç olarak da bu çerçevenin içeriği ve anlamı konusunda bilgilendirilmesi gerekecektir.
- Haklar perspektifiyle ilgili konuların bazıları küresel niteliktedir ve bu kurumu bir bütün olarak ele almaktadır; bu nedenle de bu konuların kurumun yönetim yapısı ile belirlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, teknik ve operasyonel personelin bu çalışmada önerilene benzer bir kavramsal çerçeveyi benimsemesi için kat edilecek çok fazla mesafenin olduğu başka düzeyler de mevcuttur. Söz gelimi, yoksul insanların hak taleplerini sonuçlara dönüştürdükleri politik süreçlerin analizi WDR 2000/01’de gündeme getirilen yetkilendirme hususunun ele alınmasına yönelik somut bir çerçeve oluşturulmasına yardım edebilecektir.

Haklar perspektifine dayanan bir kavramsal çerçeve aynı zamanda adil bir sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesi kavramının incelenmesi için çok çeşitli yeni yaklaşımlara ve kanallara yol açabilecektir. Son olarak bir örnek vermek gerekirse, burada önerilen çerçeve yoksul insanların geçimlerini güçlendiren etkin eylem alanı olarak hukuki sistemlere daha fazla vurgu yapılmasını teklif etmektedir.

⁵⁵ Bu çalışma Moğolistan’da yapılmış ve Robin Mearns tarafından yönetilmiştir.

Ek 1

Hakların kavramsallaştırılması

Hakların karşılıklı görevlere yol açan ‘meşru talepler’ olarak nitelendirilmesi:

Hakların en önemli özelliğinin karşılıklı yükümlülükler veya görevlere yol açan meşru talepler olduğu yaygın biçimde dile getirilmektedir. Bu durum bir hakka sahip olmanın bir kişiye, gruba veya kuruluşa (söz gelimi toplumsal veya ekonomik bir kuruma, bir devlete veya uluslararası camiaya) yönelik olarak meşru bir hak talebine sahip olmak anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, kendisinden hak talep edilen taraf ise hak sahibine hakkını vermek veya verilmesini sağlamakla yükümlü veya görevlidir. Söz konusu durum şu formüle göre ifade edilebilir: ‘A’nın, B’den C konusunda bir hak alacağı vardır; bu formüldeki (A) hak sahibini, (B) görev sahibini, (C) ise hakkın konusunu veya amacını temsil etmektedir.

Haklar sistemi (veya haklar rejimi):

Haklar rejimi, belli bir düzenleyici güçten veya yetki kaynağından çıkarılmış olan ve bir kişinin veya grubun hak taleplerini başka kişi ve grupların yükümlülükleri veya görevleri bakımından meşrulaştırma işlevine sahip olan normatif bir sistem olarak nitelendirilebilir. Herhangi bir toplumda rejimlerin hepsi de birbirinden ayrı normatif çerçevelere ve formülasyon ve yaptırım yollarına sahip olan birkaç tanesi, söz gelimi örfi hukuk, dini hukuk ve yazılı hukuk bir arada bulunabilir. Haklar rejimi kavramı, tarihi, kültürel ve toplumsal nitelikli hakların ve yükümlülüklerin yorumlanması ve işlevindeki çeşitliliği bir araya getirmektedir. Haklar rejimi bireyler, aile üyeleri, etnik, dini ve diğer nüfus grupları veya topluluklar arasındaki ilişkileri belirleyebilir. Aynı zamanda bu hak taleplerini meşrulaştırma işlevi gören kurallar ve normlar resmi veya gayri resmi, ahlaki, kültürel, toplumsal, yasal veya politik nitelikte olabilir.

Hak rejimleri genellikle eşitsiz, hiyerarşik ve sömürüye dayalı ilişkileri meşrulaştırma ve sürdürme işlevi görür.⁵⁶ Herhangi bir hak rejimi şu perspektiflerden analiz edilebilir: (a) tek bir hak talebinin meşruiyet statüsü kazanmasını sağlayan psikolojik, sosyolojik, etik, yasal, politik ve ekonomik süreçler; (b) bu tür hak taleplerinin faydaları (sınıf, cinsiyet, etnik grup vb. için) ve güç temelleri; (c) zorluk, mücadele ve değişim süreçleri; (d) bu tür taleplerin kurumlarla, kalkınmayla ve büyümeyle olan ilişkileri; (e) hakların ve bu hakların mevcut gerçekleştirmelerinin resmi ve gayri resmi kuralları arasındaki ilişki, (f) belirsiz, üst üste binen, çelişen ve çakışan hak sistemleri olasılığı (söz gelimi, örfi, ulusal, uluslararası uygulamalar ve hukuktan kaynaklanan haklar)

Bireysel haklar

Bunlar hak-yükümlülük ilişkileri alt kümesi dahilinde olan ve hak sahibinin bireysel kişi olduğu haklardır. Söz gelimi grup hakları bu haklar alt kümesine dahil değildir. İnsanın birey olarak etik ve yasal nitelikli meşru hak taleplerinde bulunabileceği düşüncesi büyük ölçüde, aydınlanma sonrası liberal politik teorisinin en önemli özellikleri olan bireysel rasyonellik, kimlik ve özerklik fikirleri ile bağlantılıdır. Toplumun temel birimi olarak bireyin hakları fikrinin geleneksel toplumlarda olmadığı sıkça ileri sürülmektedir (Wilson 1997; Pollis 1996; Cobbah 1987).

Evrensel insan hakları

Evrensel insan hakları bireysel haklar fikrine dayanmaktadır. Bu haklar uluslararası alana sahip olan bireysel haklar, yani hangi aileye, gruba, dine, topluluğa veya topluma mensup olurlarsa olsunlar tüm insanlar için eşit ölçüde geçerli olan bireysel haklar olarak ifade edilebilir. Evrensel insan hakları, altında

⁵⁶ Eski Yunan’da özgür insanlar ve köleler arasındaki ilişkileri, 18. yüzyıl Britanya’sındaki kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri, Güney Afrika’da Apartheid dönemi boyunca beyazlar ve zenciler arasındaki ilişkileri belirleyen normlar ve kurallar, hakların eşitsizliği üzerine kurulmuş hak rejimlerinin örnekleridir.

yatan ideolojileri ve güç ilişkilerini gizleyen, Batı kaynaklı bir kurgu olmakla eleştirilmiştir. Ancak kültüre dayalı görecelik teorileri genellikle kültürün tartışmalı ve çatışmasal niteliğini gözden kaçırmakta, öte yandan da insan hakları fikrinin çağdaş dünyadaki etkili rolünü görememektedir.⁵⁷ Aslında hiçbir kültür veya toplum insan hakları fikrinin mülkiyetini tekeline alamaz, çünkü bu fikrin öncesinden gelen fikirlerin batılı olmayan toplumlarda da derin kökleri vardır.⁵⁸ İnsan haklarını ortaya çıkaran gelenekler pek çok batılı olmayan toplumda da mevcuttur. Bu gelenekler arasında evrensellik, hoşgörü, insan onuru ve değerine saygı, özgürlük, yoksulların, muhtaçların ve sömürülenlerin düşünülmesi ve kişiler arası sorumluluk ve hükümet sorumluluğu gelenekleri yer almaktadır. Bu durum liberal politik teorideki aydınlanma sonrası tabii hukukun ve tabii hak geleneklerinin insan hakları fikrinin yegane temellerini oluşturmadığını ortaya koymaktadır.

⁵⁷ Sen (1997) insan hakları fikrinin kültürler arası temellerinde çifte standartlardan kaçınılması gerektiğinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Batı felsefelerinde, kültürlerinde ve toplumlarında, insan haklarıyla ilgili modern fikirlerle tutarlı olan ve bu fikirleri ne destekleyen ne de bu fikirlerle tutarlı olan unsurlarla bir arada var olagelmıştır. Kölelik, cinsiyetçilik, ırkçılık ve faşizm gibi fikirler ve uygulamalar ile ilgili tarihi temeller Batı toplumlarında görülebilenken özgürlük, demokrasi ve eşitlik fikirleri ve uygulamaları, köleliğin normal kabul edildiği Eski Yunan'da görülmektedir. Sen dünyanın her yerindeki farklı kültürlerde modern insan hakları standartlarına uygun olmayan unsurların bulunmasının ve bu unsurların kimi zaman yöneticiler tarafından taraf tutarak savunulmasının insan haklarıyla ilgili modern fikirlere uygun *olan* ve bu fikirleri destekleyen diğer unsurların varlığını gölgelemesine izin verilmemesi gerektiği sonucuna varmıştır (1997).

⁵⁸ Bkz. Vizard (2000a).

Ek 2

Başlıca insan hakları anlaşmalarının onaylanma durumu

<i>Anlaşma</i>	<i>Yıl</i>	<i>Toplam Üye Devlet Sayısı</i>	<i>Devlet Dışı Taraflar Arasındaki Toplam İmza Sahiplerinin Sayısı</i>
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Konulu Uluslararası Sözleşme	1965	157	9
Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi	1966	148	6
Uluslararası Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	1966	143	8
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi	1979	167	3
İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı ve Alçaltıcı Muamele veya Cezaların Önlenmesi Sözleşmesi	1984	123	11
Çocuk Hakları Sözleşmesi	1989	191	1

Kaynak: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (28 Mart 2001 itibarıyla) .

Ek 3

İnsan hakları ve geçim – normatif çerçevenin içeriği

Bu çalışmada ana hatlarıyla verilen geçim haklarının içine yerleşmiş bulunan norm ve standartların çerçevesi yukarıdaki Ek 2’de belirtilen sözleşmelere ve anlaşmaların altına imza atan hükümetlerin hesap verebilirliğinin ortaya konması için çok geniş bir kapsam sunmaktadır. Bu çerçeve en çok da *müzakere etme ve hak savunuculuğu olanaklarının* belirlenmesi için bir araç olarak anlaşılmaktadır. Bu olanaklar özellikle de hak savunuculuğu bir hükümete karşı yapıyorsa ve o hükümet söz konusu anlaşma veya sözleşmeye imza atmışsa gündeme gelmektedir. Hükümetlerin yukarıda belirtilen çerçevenin unsurlarına yönelik olarak ne şekilde taahhütte bulunduklarını açık bir biçimde anlamak için insan hakları anlaşmalarının devletler üzerine getirdiği yükümlülüklerin niteliğini anlamak önemli bir husustur. BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin tüzüğü sivil, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel olmak üzere bütün insan haklarının devletler üzerinde üç genel yükümlülük tipi veya düzeyi ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Bu yükümlülükler *saygı gösterme*, *koruma* ve *gerçekleştirme* yükümlülükleridir. Bu noktada gerçekleştirme yükümlülüğü *kolaylaştırma*, *sağlama* ve *teşvik etme* yükümlülüklerini ortaya çıkarmaktadır.⁵⁹

- *Saygı gösterme* yükümlülüğü, devletlerin insan haklarının inkar edilmesi ile sonuçlanabilecek eylemler gerçekleştirmekten kaçınmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik bireyin özgürlüğüne yönelik bir müdahaleye karşı koruma sağlama durumunu ima etmektedir. Söz gelimi, devletler işkence gibi zalimce, insanlık dışı ve alçaltıcı uygulamalarda bulunmaktan kaçınmalıdır.
- *Koruma* yükümlülüğü, devletlerin üçüncü tarafların, insan haklarının inkar edilmesi ile sonuçlanacak eylemlerde bulunmalarını önlemesini gerektirmektedir. Bu gereklilik devletlerin üçüncü tarafların ihlaline karşı yeterli derecede koruma sağlamak için pozitif önlemler almasını gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Söz gelimi, devletler üçüncü tarafların zorla kayıp etme ve hukuk dışı infazlar gibi uygulamalar yapmak yoluyla insan haklarını ihlal etmelerini önlemek için pozitif önlemler almalıdır.
- Son olarak devlet insan haklarını *gerçekleştirme* yükümlülüğüne sahiptir. Bu yükümlülük devletler üzerine, insan haklarının tam olarak gerçekleşmesini *kolaylaştırmak*, *sağlamak* ve *teşvik etmek* için çeşitli eylemler yapmalarını gerektirecek pozitif görevler yükleyebilir. Söz gelimi, devletler insanın yaşam hakkının teşvik edilmesi ve pratikte tam anlamıyla gerçekleşmesi ile sonuçlanacak uygun yasal, idari, bütçesel, adli, teşviksel ve başka tür önlemlerin kabul edilmesi de dahil olmak üzere çeşitli önlemler almalıdır.

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi bu çerçeveyi uygularken insanın yeterli gıda hakkının taraf devletler üzerinde üç tipte veya düzeyde yükümlülük getirdiği çıkarımını yapmıştır: *Saygı gösterme*, *koruma* ve *gerçekleştirme* yükümlülükleri. Öte yandan gerçekleştirme yükümlülüğü hem *kolaylaştırma* yükümlülüğünü hem de *sağlama* yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir. Yeterli gıdaya mevcut

⁵⁹ Bu tipoloji BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin hazırladığı BM E/C 12/2000/4 sayılı belgenin 33. paragrafında, ‘Mevcut Olan Ulaşılabilir En Yüksek Standartlarda Sağlık Hakkı’ isimli bölümün Genel Yorumlar kısmındaki 14. maddedeki tipolojiye ve hazırladığı Birinci Rapor içinde devletlerin tüm insan hakları konusunda üzerine düşen yükümlülüklerinin üç düzeyini ortaya koyan İnsanın Gıda Hakkı konusundaki BM Özel Raportörünün geliştirdiği tipolojiye dayanmaktadır (BM 1989). Özel Raportörün hazırladığı çalışma daha sonra şu çalışmalar ile güncellenmiştir: ‘Teoride ve Pratikte Gıda Hakkı’, <http://www.fao.org/docrep/>; ‘Sn. A. Eide tarafından hazırlanmış olan Gıda Hakkı Çalışmasını Güncelleyen Rapor’, BM Belgesi, E/CN.4/Sub.2/1998/9; ve ‘Özel Raportör Sn. Eide tarafından hazırlanan Yeterli Gıda Alma ve Açlıktan Uzak Yaşama Hakkı konulu Güncellenmiş Rapor’, BM Belgesi, E/CN.4/Sub.2/1999/12, paragraf 51-52. Bu tipolojilerin politik teorilerde ortaya çıkardığı hususlar için bkz. Shue (1977) ve Waldron (1993). Devletlerin insanın yaşam hakkı ile ilgili olumlu yükümlülükleri BM İnsan Hakları Komitesi’nin tüzüğünde ortaya konmuştur (bkz. Genel Yorum 6, Yaşam Hakkı (Madde 6), On altıncı bölüm, 30/7/82).

erişime *saygı gösterme* yükümlülüğü taraf devletlerin bu erişimi engellemekle sonuçlanacak hiçbir önlem almamasını gerektirmektedir. *Koruma* yükümlülüğü, devletin şirketlerin veya kişilerin insanları yeterli gıdaya erişimden mahrum bırakmamalarını sağlayacak önlemler almasını gerektirmektedir. *Gerçekleştirme (kolaylaştırma)* yükümlülüğü devletin gıda güvenliği de dahil olmak üzere insanların geçimlerini sağlamak için kaynaklara ve araçlara erişimini ve bunları kullanımını güçlendirme amacına yönelik faaliyetlere proaktif bir biçimde katılması gerektiği anlamına gelmektedir. Son olarak da, bir birey veya grup, kendi kontrolü dışında olan nedenlerden dolayı ellerindeki imkanlar ölçüsünde yeterli gıdaya erişim hakkından yararlanamıyorsa, devletler o insanlar için bu hakkı doğrudan *gerçekleştirme (sağlama)* yükümlülüğüne sahiptir.

Ek 4

Ampirik hak ve geçim hususları: Örnek durum çalışmaları

Giriş

Aşağıdaki örnek durum çalışmaları bu proje süresince incelenmiş olan çok sayıda ampirik materyal arasından seçilmiştir. Bu örnek çalışmalar yoksul insanların geçim güvenliklerini güçlendirme kapasitelerini etkileyen güç süreçlerinin işleyişinin anlaşılması ve analiz edilmesi için haklar çerçevesinin ne şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Her örnek durum çalışması kısaca tarif edilecek daha sonra ise haklar çerçevesinin uygulanması ile ilgili olan kilit öğrenme noktaları ortaya konacaktır.

Örnek durum çalışması 1

Bangladeş'teki Nijera Kori ('Kendimiz yapıyoruz') kapsamındaki toplumsal seferberlik⁶⁰

Bu durum çalışması yoksul insanların kendi haklarını çeşitli düzeylerde talep etmelerini desteklemek için yapılacak eylemleri ortaya koymaktadır. Üyelik temelli bir STK olan Nijera Kori, yoksul kırsal topluluklardaki erkekler ve kadınlar ile çok çeşitli alanlarda faaliyetlere girişmektedir. Bireysel kendine güvenin ve grup dayanışmasının ve desteğinin geliştirilmesi konusundaki çalışma insanları kendi hakları konusunda bilgilendirme ve onların geçimleri için kritik önemde olan kaynaklar (söz gelimi toprak) veya hizmetler (söz gelimi istihdam) konusunda hak talep etme kapasitelerini destekleme stratejileri ile birleştirilmiştir. Haklar hem normalde zengin insanlara hizmet eden mahkemelere ve polise nazaran yoksul insanların çıkarlarını gözetken ve koruyan devletin resmi hak rejimine hem de kadınları baskı altında tutmaya yarayan kökten dinci yorumların devletin hukukuna dahil edilmesine direnme ve gayri resmi hak rejimlerinde pek çok yerel anlaşmazlığı hükme bağlayan elitlerin hakim olduğu köy shalishlerin (anlaşmazlık çözme mekanizmalarının) reforma uğraması veya bypass edilmesine yönelik olarak izlenmiştir. Elde edilen sonuç aracı zorlama yapılarının yani aile içindeki farklı cinsel kimlikler arasındaki ilişkileri, toplumdaki zengin ve yoksul insanlar arasındaki ilişkileri ve yoksul insanlarla hizmet ve hukuki adalet sağlamaktan sorumlu olan devlet kurumları arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal normları ve davranışların kısmen ancak çok kayda değer bir biçimde değişime uğraması olmuştur.

Bangladeş'te devletin evrensel insan haklarına yönelik taahhüdünü ortaya koyan liberal ve ilerici bir anayasayı yansıtan çok çeşitli ve geniş resmi haklar vardır. Bununla birlikte pratikte, vatandaşlık haklarından yararlanma kabiliyeti kim olduğunuza, nelere sahip olduğunuza ve kimi tanıdığınıza bağlıdır (Kabeer 2001a, 9) : Yoksul insanlar bu sistemde hizmetlere, kaynaklara ve geçim fırsatlarına erişme girişiminde bulunurken çok büyük engellerle karşılaşmaktadır. Tekelci devlet hizmeti sağlayıcıları, piyasa başarısızlığı ve parçalanmışlığı ile göze çarpan az gelişmiş bir özel sektör, kapsayıcı nitelikteki kayırmacı devlet – tebaa ilişkileri sınıf ve cinsiyet hatlarındaki yoksulluğu ve eşitsizliği şekillendirmektedir (bkz. Kutucuk 17). Yoksul insanlar hükümetin kontrolünde olan kaynaklara, hizmetlere ve adli kararlara çok az erişebilmektedir. Siyasi partiler genellikle yoksul erkeklerin ve kadınların 'oy gücü' yerine kendilerine bağlı olan oy sahiplerini seferber eden yerel ve ulusal elitlere bağımlıdır; bunun sonucunda, politikacıların devlet görevlilerini yoksul yandaşı reform yapılması konusunda hesap vermeye veya baskı yapmaya itmesi muhtemel değildir ve politikacılar genellikle kaynakların ve gücün elitlerin elinde birikmesinden dolayı bir çıkar sağlamaktadır. Bu nedenle de hükümetin hesap verebilirliği sınırlıdır ve yoksul kadınlar şöyle dursun yoksul insanların ihtiyaçlarını ve haklarını ele alacak çok az sayıda girişim gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması konusunda tek başına

⁶⁰ Bu örnek durum çalışmasının materyali Mayıs 2001'de yapılan DFID'nin Kırsal Geçim Çalıştayı esnasında sunulan ve Richard Montgomery tarafından hazırlanmış olan 'sesleri duyma' adlı çalışmadan ve Kalkınma Çalışmaları Enstitüsü'nden (IDS) Naila Kabeer tarafından yapılan Nijera Kori çalışması analizinden alınmıştır.

önemli ancak sınırlı bir etkiye sahip olacaktır.⁶¹ Aynı zamanda güç ve kaynaklardaki eşitsizliğin niteliğinin ve yapılarının da ele alınması gerekmektedir.

Yoksulluğun da altında yatan derin hiyerarşik ve toplumsal yapılar, yoksul insanların çıkarına etkin kolektif eylem yapılmasına engel olmaktadır. Buna rağmen, yoksullara yönelik etkin seferberlik toplumun bütün düzeylerinde gerçekleşmektedir. Bangladeş yoksul insanlara çeşitli faydalar sağlamaya yönelik olarak çalışan çok güçlü sivil toplum kuruluşları topluluğuna sahip olmakla tanınmaktadır. Bu STKların pek çoğu haklar söylemini, genellikle zorlayıcı ve özgün bir eğilimle kullanmıştır. Bununla birlikte, ilk aşamada yoksul insanların güçlendirilmesi ve toplumun dönüştürülmesi için radikal kuruluşların pek çoğu zamanla daha teknokrat bir hale gelmiş ve hizmet sunma veya alternatif finans konularına yoğunlaşmaktadır. Hizmet sunmadan kaçınan yoksulları kendi haklarını ve yetkilerini talep etme konusunda seferber etmeye yoğunlaşan Nijera Kori ('Kendimiz yapıyoruz') bu konunun önemli bir istisnası olmaya devam etmektedir. Nijera Kori bilinçli bir biçimde kendisini 'yoksul insanların politik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki haklarını işler hale getirmek için onlarla birlikte çalışma amacı güden bir toplumsal değişim aracı kurumu' olarak tanımlamaktadır. (Kabeer 2001a, 3; 2001b, 74).

Nijera Kori (NK) hem üyelerin hem de farklı örgütlenme düzeylerinde seçilmiş olan çalışanların sıralı demokratik yapılarından oluşan ve çalışanları arasında yatay ve dikey yönde olmak üzere sürekli olarak analiz, planlama ve değerlendirme konularıyla ilgili bir bilgi akışı gerçekleşen üyelik temelli bir toplum kuruluşudur. Bu üye yönetişimi NK'nin hakla dayalı meşruiyete sahip bir toplumsal hareketin özelliklerini korumasını ve yerel kampanyaları ulusal bir sesle ve yerel kampanyaları ulusal bir sesle destekleme kapasitesine sahip olmaya devam etmesini sağlamaktadır. Bu kuruluşun yaklaşık % 50'si kadın olan 190.000 üyesi vardır. Nijera Kori ülkenin kırsal *thanaların* (bölgelerinin) % 10'luk bir kesiminde, kanıtlanmış toplumsal seferberlik örnekleriyle faal durumdadır. Eğitim ve farkındalık yaratmanın ötesinde hiçbir hizmet sunmasa da grup mevcudatı yapılmasını teşvik etmektedir.

Nijera Kori tarafından kullanılmış olan yetkilendirme modeli farklı güç bileşenlerinin (kaynaklar, aracılık ve başarılan işler) farklı kurumlar (aile ve akrabalık, topluluk ve sivil toplum, piyasa ve devlet) yoluyla dağıtılmasını ele almaktadır. Bangladeş toplumundaki gücün farklı düzeylerde var olduğunu ifade etmek mümkündür: Bireysel kapasiteler düzeyinde (varlıklar, kendine güven vb. kavramlar), sınıf ve cinsiyet baskıları ile üretilen ve çoğaltılan, derin kökleri olan yapısal kısıtlama süreçleri düzeyinde ve bunların arasında kurumsal kurallardan, normlardan ve uygulamalardan oluşan çeşitli aracı yapılar düzeyinde (Kabeer 2001b, 33). NK'nin çalışması bireylerin içinde bulundukları durumu, sahip oldukları hakları ve NK'nin rehberliği ile sunulan kolektif eylemlerin bu hakları talep etme konusunda kendilerine nasıl yardım edebileceğini anlamaları için onlara bilgi ve analiz sağlayarak yardımcı olmakla başlamaktadır.

Uygulama bakımından Nijera Kori'nin organizasyonel yaklaşımı aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

- ☐ Köy, Birlik ve *thana* düzeyinde gruplar ve federe yapılar oluşturmak,
- ☐ Üyelerin insan hakları, yasal haklar ve hükümet programları konularındaki farkındalık düzeylerini yükseltmek,
- ☐ Yoksul kadınlar ve erkekler için önem teşkil eden çeşitli konularda yerel ve bölgesel düzeylerde ortak eylem yapılmasına destek sunmak,

⁶¹ Ekonomik büyüme ve yetkilendirme arasındaki ana bağlantı çeşitlendirme fırsatlarında yatmaktadır: Kırsal kesimdeki yoksul insanlar için daha fazla ekonomik faaliyet var olunca bu insanlar yöredeki geleneksel güçlere daha az bağımlı hale gelmektedir. Kredi STKları yerel güçlerin para arzı konusundaki tekellerini kırarak bu noktada tamamlayıcı bir rol oynamaktadır (Kabeer 2001b, 71). Bununla birlikte pek çok bireyin birden yetkilendirilmesi yeterli değildir: Nijera Kori tarafından sağlanan toplu yetkilendirme kaynakların ve fırsatların dağıtılmasında bir değişiklik olmasını sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır.

- Yerel ve gayri resmi kurumları yoksul insanlara daha duyarlı bir hale getirmek için kolektif güç kullanarak bu kurumlar tarafından gerçekleştirilen adalet dağıtma konusunda reform yapmak
- İdari ve politik kararlar üzerinde etki yapmak için çeşitli düzeylerde zemin mücadelesi vermek ve
- Kilit öneme sahip ulusal politika konularıyla ilgili koalisyon oluşturma ve hak savunuculuğu misyonlarını üstlenmek.

Nijera Kori'nin işleyiş biçiminin ayırt edici bir özelliği bir araç (söz gelimi toprağı mülkiyetine alma işlerine direnme) vasıtasıyla yaratılmış olan grup temelli dayanışma ile NK'nin insanların başka alanlarda etkin biçimde hak taleplerinde bulunma kapasitelerini güçlendirmek için yaptığı işler arasında kullanılan bağlantılar. Hem grup dayanışmasının gücünün hem de bunu NK tarafından sağlanan hak savunuculuğu kapasitelerine bağlama gücünün bir örneği 18. kutucukta verilmiştir.

Kutucuk 18: Eylemde dayanışma: Toprak konusundaki mücadeleler

Noakhali'de, erkeklerden oluşan Char Jabbar grubunun toplantısına katıldığım zaman eylemde grup dayanışmasının bir örneğiyle karşılaştım. Bu grubun üyeleri etraftaki çeşitli mahallelerden geliyordu. Bu insanlar nehir erozyonu nedeniyle topraklarını ve geçim kaynaklarını kaybetmişler ve yaklaşık 8 yıl önce bu bölgeye gelmişlerdi. Yeni kurulmuş olan bu alanda toprağı işlemeye başlamışlar ve NK'ye katıldıktan iki yıl sonra bu toprağın tapusu için bir başvuru sürecini devreye sokmuşlardı. Ancak geçtiğimiz bir yıl içinde, Maijdee kasabasından çeşitli sanayiciler, yerel devlet görevlilerinin ve tapu sicil memurlarının göz yummalarıyla ve toprakların toprağı olmayanlara verilmesi gerektiğini ortaya koyan toprak dağıtım politikası hükmüne ve tescil sürecinin başlamış olmasına rağmen bu toprak için bir kira sözleşmesi düzenlediler. Sanayicilerin bu saldırılarını öngörmüş olan NK'nin bölge sorumlusu bu insanları korumak için olay yerine hareket etmiştir. Daha sonra bu sorumlu bir sanayici tarafından düzmece bir dava dosyası ile tutuklanmış ve bu da sanayicinin savaşçı adamlarını hasat edilecek ürünleri tahrip etmek ve toprağı el koymak amacıyla bu yere göndermesinin ilk adımı olarak görülmüştür.

Sanayicilerin savaşçı adamları hangi bölgelerde kiralayabileceklerini bilen NK grupları, savaşçı gruplarının kendileriyle bire bir görüşerek ve sanayicilerin kendilerini topraksız dostlarıyla savaşmak üzere kiralamalarına izin vermemeye ikna ederek bu hamleyi önlemiştir. NK grupları aynı zamanda Maijdee kasabasındaki daha nüfuzlu sanayicilerden biriyle de diğer sanayicileri şiddetten kaçınma konusunda ikna etmesi için görüşmüştür. NK'nin bu eylemine cevaben, yüksek mahkeme sanayicilerin söz konusu toprağı girmesini engellemek ve bölgedeki sicil memurunun bundan böyle küçük boyutlu çiftçilik işleri için kira sözleşmesi düzenlememesi için bir emir çıkarmıştır. Bununla birlikte bu uygulamalar yasadışı olarak hala devam etmektedir.

Kaynak: Kabeer 2001b, 42.

Nijera Kori'nin çalışmalarının pek çoğu resmi yasal ve idari sistemlerle çalışma yapmayı içermektedir. Bu çalışmalara mahkemelerde toprak talebi mücadelesi yapma, yoksul insanları topraklarını ele geçirmek isteyen zenginler tarafından açılan kötü niyetli davalara karşı koruma, güvenlik ağı kazançlarının resmi görevliler tarafından iç edilmesi yerine öngörüldüğü gibi ödenmesini sağlama ve kadınları sözlü boşamalara, cinsiyete dayalı şiddete (aile içi şiddete ve tecavüze) ve yerel *fetvalara* karşı yasaya başvurma konusunda destekleme gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların çoğu aynı zamanda gayri resmi hak rejimlerini dönüştürme çabalarını da kapsamaktadır. Eşlerini döven veya onları sözlü olarak boşayan erkeklere ya da oğulları için çeyiz konusunda ısrar eden ailelere karşı toplumdan dışlama ve diğer toplumsal önlemlerin kullanan Nijera Kori kabul edilebilir davranış normları algılamasında değişiklik yaşanmasına öncülük etmektedir (Kabeer 2001b, 48). Benzer şekilde, yasal olarak belirlenmiş bir asgari ücret yokken, yapılan iş için verilmesi gereken müstahak ücretin ne kadar olduğu ile ilgili normlar ve inançlar vardır. Nijera Kori bu 'müstahak' ücretin düzeyinin korunması ve

yükseltilmesi konusunda topraksız işçilere destek olmaktadır. NK temsilcilerinin geleneksel olarak elitlerin egemenliğinde bulunan *shalish*ler (anlaşmazlık çözme mercilerine) katılmaları veya yoksul insanlar tarafından kendi *shalish*lerinin oluşturulması devlet dışındaki ‘yasal’ kurumlar düzeyinde gerçekleştirilen değişikliğin bir örneğidir.

Nijera Kori’nin bugüne kadar yaptığı kendi çalışmaları ile ilgili analizi⁶² bu kuruluşun aşağıdaki 2. kutucukta özetlenen çeşitli etkileri yaratmış olduğunu doğrulamaktadır. Sol taraftaki sütun (‘alanlar’) NK’nin yoksul erkeklerin ve kadınların seslerini daha iyi duyurmak için üzerinde çalıştığı çeşitli hususların kilit nitelikteki örneklerini ortaya koymaktadır. Ortadaki sütun (‘yöntemler’) kullanılan taktiklerin ve stratejilerin örneklerini göstermektedir.

Nijera Kori aynı zamanda hibe sağlayan kuruluşlar için giriş noktaları belirleme bakımından da ilgi çekici bir örnektir. STKların kalkınmadaki rolü ile ilgili alışılmış teknokratik hizmet sunma modellerinin dışında çalışan bir kuruluş olan NK hibe desteği elde etme ihtimalini başlangıçta hiç aklına getirmemiştir. DFID Bangladeş’in DFID’nin İnsan Hakları ve Yönetişim konularındaki politika çalışmalarının devamı niteliğinde olan HUGO (İnsan Hakları ve Yönetişim) Projesini hazırlaması üzerine, Nijera Kori bu proje kapsamında destek alınabileceğinin farkına varmıştır.⁶³

Tablo 7: NK’nin ekonomi, toplum ve kamu politikası alanlarındaki etkileri

Alanlar	Yöntemler	Sağlanan yararlar
<i>Ekonomik</i>		
Kamu hizmetlerindeki ücretler	Çalışma programları ve ödenekleri elde etmek ve politikacılar ve Union Parishad (Yerel Yönetim) nezdinde lobi yapmak suretiyle, yetkililere kamu hizmetinde çalışanlar için tam ücret ve gıda haklarının sağlanması için baskı yapma	Düzeltilen maaşlar nedeniyle doğrudan bireysel yararlar elde edilmiştir. Yetkililerin NK alanlarındaki rant arama teşviklerinin azaldığı zamanda başka yoksul insanlar için dışsalıklar yaratılmıştır.
Yerel ekonomideki ücretler	Bağımsız işverenler tarafından sunulan günlük ücret miktarları konusunda toplu pazarlık yapılması.	Sınırlı başarı örneğidir – şöyle ki sadece (bölgesel ve mevsimsel anlamda) çok sıkı işgücü piyasaları koşullarında elde edilmiştir
Kamu arazisine (khas) ve suya erişim	Kamu arazisinin dağıtımı ve su kaynaklarının kiralınması konusunda toplu pazarlık yapılması; yerel yetkililer ve politikacılar nezdinde kampanyalar düzenlenmesi ve lobi yapılması; hakları korumaya yönelik hukuk davaları.	NK üyeleri daha fazla <i>hukuki</i> statü kazanmıştır ve yerel elitlerin kamu arazilerine ve su kaynaklarına yönelik ele geçirme girişimleri karşısında üye NK üyesi olmayanlara oranla daha güçlü durabilmekte ve arazilerini koruyabilmektedir
<i>Toplumsal eylem</i>		

⁶² N. Kabeer’in katkı sağladığı Montgomery (2001)’den alınmıştır.

⁶³ Kabeer, N., yüz yüze görüşme; Montgomery, R., yüz yüze görüşme

Köy bazında anlaşmazlık çözme mekanizmalarının (shalishes) işleyişinde reform	NK grupları tarafından organize edilen mekanizmalar oluşturulması ya da NK üyelerinin temsilcilerinin köy çapındaki mekanizmalarda yer alması. Özellikle de eşit biçimde muamele edilmeyen kadınlar için faydalar olacaktır.	Yoksul insanların bu mekanizmalarda daha çok temsil edilmesi daha az keyfi ve daha adaletli kararlar alınmasına sebep olunca ve böylelikle de elitlerin bu mekanizmaları bir toplumsal kontrol biçimi olarak kullanma yeteneği azaltılınca üye olmayanlar için dışsallıklar yaratılmıştır.
Aile içi şiddetin ve kadının güvensizliğinin azaltılması	NK personeli ve liderleri aracılığı ile kadınların şiddete ve sözlü boşamaya maruz bırakan erkeklerin toplumdan dışlanması ve kınanması.	NK üyesi olan ve olmayan ailelerde aile içi şiddet, çok eşliliğe rastlanması ve boşanma sayısı konularındaki karşılaştırmada NK üyesi aileler lehine ikna edici veriler elde edilmiştir.
Resmi yolsuzluğun yerel biçimlerinin azaltılması	Belli hizmetler (söz gelimi, sağlık hizmetinin sunumu, bayındırlık hizmetlerinin işleyişi, okul, klinik vb. hizmetlerin yerleri) etrafında seferber olunması; bütçeyle ilgili bilgilere erişim sağlanması.	Hizmetlere (sağlık merkezlerinde tedavi, ilaç) erişim için verilen rüşvet düzeylerinde azalma meydana gelmiştir. Yetkililer tarafından, gıda istihkakı ve bayındırlık işlerinde yapılan ödemeler üzerinde yapılan yasa dışı kesintilerde azalma meydana gelmiştir.
Hükümet hizmetlerinin performansının iyileştirilmesi	Belli hizmetler (söz gelimi, sağlık hizmetinin sunumu, bayındırlık hizmetlerinin işleyişi, okul, klinik vb. hizmetlerin yerleri) etrafında seferber olunması. Ayrıca, NK üyelerinin yerel kuruluşlara (Birliklere) ve başka forumlara (okul, sağlık ve çarşı komitelerine) seçilmeleri.	Öğretmenlerin okula sürekli olarak gitmesi daha muhtemel olmuştur; NK üyelerinin benzer toplumsal gruplarda yer alan NK üyesi olmayan kişilere oranla çocuklarını okula göndermesi ve sağlık hizmetlerini kullanması daha muhtemel olmuştur. Yerel komitelerin, yoksul insanların sesini duyma ve onların çıkarlarını göz önünde bulundurması daha muhtemel olmuştur.
Kamu politikası etkileri		
Uygun olmayan kalkınma programlarının ve politikalarının yoksul insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması	Kaynak yönetimi ve tahsisi konularında değişiklik yaratacak ulusal ve bölgesel hak savunuculuğu kampanyaları	Tangail'deki Sel Eylem Planı durdurulmuştur. Sundarban ormanının biyolojik çeşitliliğine yönelik tahrip azalmıştır. Geliştirilmiş ulusal çevre planının (NEMAP) çok büyük etkiler yaratma potansiyel ortaya çıkmıştır. İhracat kısılcısındaki üretimin tahrip edici toplumsal ve çevresel boyutlarında azalma meydana gelmiştir.

Kilit öğrenme noktaları

Bu çalışma farklı düzeylerde ve farklı aktörler tarafından uygulanan bir hak yaklaşımının nasıl çeşitli eylem fırsatları yarattığını ortaya koymaktadır. Özellikle de ,

- farkındalık düzeyini yükseltmenin – insanları kendi hakları, dünyaya bakmanın alternatif, daha eşitlikçi değer sistemleri ve yolları konusunda ve hakları gerçekleştirmek ve geçimi geliştirmek için ortak hareket etme potansiyeli konusunda bilgilendirmenin – yoksul insanları yetkilendirme ve onların geçimleri için kritik öneme sahip olan haklarının peşine düşmeleri için seferber olmalarını sağlamanın önemi

- yerel meselelere verilen pratik bir cevap yoluyla yaratılan grup dayanışması ve birlikteliğinin insanların etkin bir biçimde hak talebinde bulunma ve başka alanlarda hak iddia etme kapasitelerini güçlendirmek için ne şekilde kullanılabileceğini
- hak çerçevesi kapsamında çalışan esnek bir kuruluşun stratejilerini bağlamsal ihtiyaçlara (potansiyelin mevcut olduğu durumlarda doğal kaynaklarla ilgili hak taleplerini destekleyerek, ancak toprakla ilgili hakların pratikte talep edilemeyeceği durumlarda işçilerin haklarını destekleme çizgisine kayarak) nasıl uyarlayabileceğini
- bir hibe kuruluşu bünyesindeki politikanın ve uygulamanın evriminin yetkilendirme ve yoksulluk gibi kilit konuların ele alınması için fırsatları nasıl yarattığını göstermektedir.

Örnek durum çalışması 2

Andhra Pradesh'te keçiler, yoksul kadınların geçim hakları ve koruma politikası⁶⁴

Bu çalışma Andhra Pradesh'teki yoksul kadınların devletin düşük düzeydeki tarımsal yayım desteği ve kendilerini olumsuz ve etkin biçimde hedef alan 'keçi karşıtı' bir politikanın bir sonucu olarak otlak alanlarına erişime sahip olmama nedeniyle ayrımcılığa ne şekilde maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu 'keçi karşıtı' politikanın çevresel dayanağı çok sağlam temellere oturtulmamış olsa da yoksul kadınlar günlük gerçeklere ve hayatlarının zorluklarına iyi şekilde adapte olan tek canlı hayvan türü olan keçilere yönelik olarak devletin daha destekleyici bir politika izlemesi konusundaki davalarında seslerini (ne kendi başlarına ne de sivil toplumdaki hak savunucuları vasıtasıyla) yeteri kadar duyuramadılar.

Hindistan'da keçinin kırsal geçim sistemleri için ideal bir hayvan olarak üne zamanla olumsuz bir yaklaşımla karşı karşıya kalmıştır. Haydarabad Nizamı yoksul insanları yoksulluğa karşı bir sigorta olarak keçi beslemelerini teşvik etmiş ve Mahatma Gandhi keçiyi küçük çiftçi aileleri için sağlık veren süt sağlayan, yoksul insanların ineği olarak nitelendirmişse de, son zamanlardaki hükümetler keçiyi doğa düşmanı bir hayvan olarak nitelendirmiş ve ülkenin ormanlarını ve otlaklarını tahrip etmekle suçlamıştır. Buna rağmen, ortak mülkiyet kaynaklarının git gide kötüleşmesiyle birlikte giderek daha fazla sayıda insan büyük baş hayvanlar yerine keçi beslemeye yönelince keçilerin sayısı 1980'li ve 1990'lı yıllarda, hızlı bir biçimde artmıştır. Ancak önceki paragraflarda açıklanmış olan nedenlerden dolayı, Andhra Pradesh (AP)'deki keçilerin sayısında keskin düşüşler görülmektedir. Bu durum yoksul insanların, özellikle de kadınların geçimlerine yönelmiş olan ciddi bir tehdittir.

Keçiler çok küçük yatırımlara çok büyük getiriler sağlayan hayvanlardır; şöyle ki 5 rupee satın alınan bir oğlak büyüdüğü zaman 1500 rupee veya daha fazla bir paraya satılabilmektedir. Keçiler çeşitli şekilde beslenebilir, bu hayvanların ahırda, kapalı ortamda ya da otlığa çıkarılarak beslenmesi mümkündür. Çeltikle, *ganji* (çeltikten dökülen nişasta maddesi) ile ve çeşitli başka artık maddeyle beslenebilir. Keçi, koyun gibi çok fazla hastalığa maruz kalabilen bir hayvan olmadığı gibi yarı kurak iklim şartlarına da kolaylıkla uyum sağlayabilir. İneğin aksine, günün her saatinde, küçük miktarlarda süt elde etmek için sağılabilir. İşte bu özellikler ve tüm gün boyunca dışarıda çalışan insanlar tarafından bile kolayca bakılabilmeleri keçileri yoksul kadınlar için ideal bir ek gelir, et ve süt kaynağı halinde getirmektedir. Büyük baş hayvanların bakımı ve koyun besiciliği genellikle erkekler tarafından yapılan bir iş iken, keçiler ve tavukların bakımıyla Hindistan'ın pek çok kesiminde kadınlar ilgilenmektedir. Aynı zamanda kadınların keçilere ortaklaşa baktıklarının da belirtilmesi gerekir. Bu yoksul insanlar tarafından yapılan canlı hayvan besiciliğinin önemli olan ancak yeteri kadar dikkate alınmayan bir biçimdir. Bu düzenlemenin en yaygın hali bir işverenin veya patronun dişi bir hayvanı yoksul bir işçiye teslim etmesi şeklinde olmaktadır. İşçi hayvana (kimi zaman patronun arazisi üzerinde) bakar ve onu ilk doğan yavrusuyla birlikte patrona geri verir, ancak ikinci yavruyu kendisine alma hakkına sahiptir. Bu düzenlemenin sağladığı önemli faydalar arasında hayvanın sütü ve gübresi de sayılabilmektedir.

Yoksul insanlar bu geleneksel geçim kaynağına sahip olduğunu iddia etmekte, ancak hükümet başka şekilde düşünmektedir. Dünyanın hiçbir yerinde keçilere karşı yürütülen bir kampanya AP'dekinden daha saldırgan olmamıştır. Üç yıl önce üst düzey politikacılar tarafından yapılan ve keçilerin tahrip edici hayvanlar olarak tecrit edilmesine neden olan beyanatlardan sonra, keçilere karşı yürütülen savaş hükümet daireleri ve finansman kuruluşları cephesinde çok büyük bir hız kazanmıştır. Bir bölgede, keçi karşıtı kampanyanın arkasındaki kilit daire olan Orman Dairesi Ulusal Tarım ve Kırsal Kalkınma Bankası (NABARD) ile özel bir üst düzey toplantı yaparak bankayı keçi satın almak ve beslemek isteyen insanlara kredi vermekten vazgeçirmeye çalışmıştır. Anayasaya göre her Hintli geçim hakkına sahip olsa da, bu hakkın yorumlanması hükümete fazlasıyla bağlı olan bir husustur. Andhra Pradesh'te en az üç bölgede,

⁶⁴ Bu, Priya Deshingkar tarafından hazırlanmış olan bir örnek durum çalışmasına dayanan yazılı bir metnidir.

hükümetin finanse ettiği kanallar yoluyla keçi arzı tamamen durdurulmuştur ve bu sayının artması muhtemeldir.

Hükümetin konumunun altında yatan mantık körpe yaprakları ve sürgünleri yiyen ve ağaç fidanlarının büyümesini önleyen tahrip edici hayvanlar olduğu düşüncesi idi. Bu tezler, keçiler aleyhinde propaganda yapan devlet görevlilerinin sahip olduğu resmi güç nedeniyle meşruiyet kazanmıştır. Ancak bu tezler her zaman bilimsel kanıtlarla desteklenmemektedir. Doğanın bozulduğu alanlardaki keçi varlığı, doğanın bozulması sürecinin sebebi değil olsa olsa sonucu olabilir, çünkü keçiler sığır ve koyuna oranla çok daha fazla bitki türünü yiyebilmektedir. Ekolojik olarak hassas olan alanlarda koyun ve keçi besiciliğinin etkisini değerlendirmek üzere kurulmuş olan hükümet görev gücünün çalışmaları sonucunda keçilerin genel sanının aksine doğaya yönelik olarak bir tehdit oluşturduğunu gösteren kesin bir kanıt olmadığı görülmüştür. [Hindistan Hükümeti, 1987]. ANTHRA (Andhra Pradesh ve Maharashtra’da besiciliğin gelişimi konusunda çalışma yapan kadın veteriner hekimleri kuruluğu) tarafından 1996 yılından beri yürütülmekte olan araştırma keçiler tarafından tercih edilen *Fluggea virosa*, *Zizyphus jujuba* ve *Zizyphus oenoplia* gibi bitkilerin hala doğada bolca bulunabildiğini ortaya koymuştur [DTE 2000]. Bu konuyla ilgili başka çalışmalar da keçilerin dışkıları ile tohumların dağılmasını sağladığını ve otlarken bitkilerin çoğalmasına neden olduğunu, dolayısıyla da bitki örtüsü için rejenerasyon işlevini yerine getirdiğini göstermiştir [Acharya ve Singh]. Merkezi Kurak Alan Araştırma Enstitüsü (CAZRI) tarafından yürütülen araştırma ağaçların en küçük dallarındaki yaprakları yerken dalların kendisine zarar vermediğini göstermiştir.

Bir tür olarak keçinin sorun yaratmadığı açıkça görülebilmektedir, ancak çok sayıda keçi, bitki örtüsüyle beslenen tüm hayvanların çok sayıda olması halinde geçerli olacağı gibi, bir sorun ortaya çıkarabilecektir. Ancak bu varsayımın tarlalarına bir ya da iki tane keçi götüren ve onları ürün artıklarıyla ve zararlı otlarla besleyen topraksız tarım işçileri için geçerli olmadığı açıktır.

Bu örnek durum çalışması ile ilgili olarak çeşitli kilit hususlar ortaya konmuştur:⁶⁵

- Keçi besicileri hükümet destek hizmetleri ve otlak alanlarına erişim hakkı konularında hak talebinde bulunma kapasitesinden yoksundur ve seslerini çok az duyurabilmektedir. Diğer kilit seçmen kitlelerinin (söz gelimi topluluk düzeyindeki çeşitli programlara, örneğin Watershed Development – Su Sınırı Havzası Gelişimi Programı -’na liderlik eden yerel elitlerin) aksine keçi besicileri STKlardan çok az destek görmektedir. Bu nedenle keçi besicilerinin hakları orman ve ortak mülkiyet kaynaklarının hükümet ve yerel elitler tarafından kontrol edilen ortak çıkar grupları tarafından korunması nedeniyle geçersiz hale gelmektedir.
- Git gide azalan kaynak tabanı nedeniyle keçi besicilerinin hakları, geçimini otlaktan sağlayan geleneksel ve yeni toplulukların haklarıyla çelişebilmektedir. Keçi besicileri yoksul ve daha düşük kasta mensup oldukları için toplumsal ve ekonomik dışlamaya karşı çok savunmasızdır. Dışarıdan belli ölçüde yardım almaksızın rekabetçi ortamlarda öne çıkmaları muhtemel değildir. Keçi besicilerinin kendileri genel olarak yasayla tanınmış olan ve kullanabilecekleri haklarının farkında değildir.
- Bölge düzeyindeki hükümet, kaynakları birbirine rakip kullanıcılar arasında tahsis etme ve keçi besicileri üzerinde kontrol uygulama yetkisine sahiptir. Bunun pratikteki anlamı, keçi besicilerine ormandan yararlanma hakkı veren federal hükümet kararlarının yerel hükümet üzerinde herhangi bir bağlayıcılığı olmadığıdır.
- Keçi karşıtı tez, ormanın ve ortak mülkiyet kaynaklarının tahribinin sorumluluğunu hatalı orman politikalarından, Orman Dairesi Yönetimi’nin kötü yönetiminden, ortak mülkiyet kaynaklarının

⁶⁵ Acharya ve Singh (1992), DTE (2000), NABARD (2001), Raut ve Nadkarni (1974), Sharma (1987), SPWD (2001), Yugandhar (1996) NRMPA (2001).

yasadışı biçimde aşırı kullanımından ve popülist arazi dağıtım politikalarının olumsuz etkilerinden almaktadır. Sivil toplum yapılarının hükümete otlak alanların kullanım haklarının tahsisinde daha yoksul yanlısı bir yaklaşım benimsemesi konusunda ne derecede baskı yapabileceği gelecekte görülecek bir husustur. Bu konuda yapılabilecek iyi bir başlangıç, araştırma yoluyla mevcut olan ve yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan küçük baş hayvancılık biçimlerini anlamak ve kaynakların dağıtılması konusunda yetkili olan kişiler nezdinde farkındalık yaratmak biçiminde olacaktır.

Kilit öğrenme noktaları

- Dışarıdan yardım olmaksızın en yoksul ve en marjinalleştirilmiş insanlar genellikle hakları için etkili bir biçimde müzakere etme kapasitesinden yoksundur. Yerel kurumsal kaynaklarla birlikte bilgiler bu tür insanlara taleplerini daha etkili şekilde dile getirme konusunda yardım edebilir – ancak bu insanların konumu, onlara karşı ortaya atılan savların teknik boyutlarını da içeren ortodoks düşünceyi sorgulama kapasitesine sahip kuruluşların sürece dahil olmasıyla daha fazla güçlenecektir.
- Çevresel sürdürülebilirliği geliştirme hedefi üzerine kurulmuş olan tezler elitlerin haklarını ve ayrıcalıklarını geliştirmek üzere kullanılabilir.

Ulusal düzeyde (söz gelimi Hindistan anayasasının geçimle ilgili hükümlerinde) net bir biçimde belirtilmiş olan haklar, aracı yapılarla desteklenmedikleri sürece çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bu aracı yapılar yoksul insanların aracı kurumlarla bu kurumların (bu örnekte bu kurum Orman Dairesidir) yükümlülüklerinin yorumlanmasıyla ilgili tartışmalara anlamlı bir biçimde dahil olmalarını sağlamaktadır.

Örnek durum çalışması 3

Zimbabwe'nin kırsal kesimindeki kadınların üreme hakları

1990'lı yıllardaki uluslararası konferansların gündemlerini cinsiyet ve üreme hakları konularına kaymasını sağlamayı başaran feminist hak savunuculuğu gruplarının çalışmaları Zimbabwe'nin üreme sağlığı hizmetlerine ile ilgili bir haklar belgesinin hazırlanmasına esin kaynağı olmuştur. Zimbabwe'nin kırsal kesimindeki bir köyde yürütülen antropolojik saha çalışması bu etkileşim zincirinin sonuçlarının yerel hane hakları içindeki güç ilişkilerinin içine ulaştığını göstermektedir.

Kadınların doğurganlıklarını düzenleme konusunda daha fazla yetki sahibi olmaları onların kendi iç hukuklarındaki sosyo-ekonomik kaynaklarla ilgili hak taleplerini güçlendirmelerini sağlamıştır. Bu çalışma, uluslararası insan hakları süreçlerinin güçsüz insanların gerçeklerini yansıttığı zaman, dezavantajlı insanların hak taleplerinin desteklenmesi için güçlü dayanak noktaları yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte küresel ağların rolü çok önemlidir.

1990'lı yıllardaki uluslararası konferansların gündemlerini cinsiyet ve üreme hakları konularına kaymasını sağlamayı başaran feminist hak savunuculuğu gruplarının çalışmaları Zimbabwe'nin üreme sağlığı hizmetlerine ile ilgili bir haklar belgesinin hazırlanmasına esin kaynağı olmuştur. Zimbabwe'nin kırsal kesimindeki bir köyde yürütülen antropolojik saha çalışması bu etkileşim zincirinin sonuçlarının yerel hane hakları içindeki güç ilişkilerinin içine ulaştığını göstermektedir.

Kadınların doğurganlıklarını düzenleme konusunda daha fazla yetki sahibi olmaları onların kendi iç hukuklarındaki sosyo-ekonomik kaynaklarla ilgili hak taleplerini güçlendirmelerini sağlamıştır. Bu çalışma, uluslararası insan hakları süreçlerinin güçsüz insanların gerçeklerini yansıttığı zaman, dezavantajlı insanların hak taleplerinin desteklenmesi için güçlü dayanak noktaları yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte küresel ağların rolü çok önemlidir.

Uluslararası kadın sağlığı hareketi 70'li yılların sonlarına doğru, tepeden inme aile planlaması hükümlerine ve kadınlara doğum kontrol yöntemlerini kullanma konusunda baskı yapılması haberlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket, bilinç düzeyini yükseltme projelerine ve sağlık hizmeti sağlama konusuna dahil olan radikal feministlerden topluluk gruplarına kadar çok çeşitli katılımcılardan oluşmuştur.⁶⁶ Kadın grupları ailenin büyüklüğünü sınırlandırmanın bireysel refah ve haklardan önce gelen toplumsal bir sorumluluk olduğu şeklindeki baskın düşüncüyü tartışmaya açmak için uluslararası düzeyde eyleme odaklanmaya karar vermiştir. Doğurganlığın azaltılması hedefi etrafında oluşturulmuş olan görüş birliğinin, üreme sağlığı hizmetlerini insanların hakkı olan bakımın tipi ve niteliği yerine hizmetlerin kapsamı bakımından tanımlayan 1968 Tahran Konferansı'nın nihai bildirisinde meşrulaştırılmakta olduğu görülmüştür. Hazırlandığı zamanın bağlamı içinde yorumlanmış olan Tahran Belgesi 'uluslararası toplumun, kendi ülke sınırları içinde doğum kontrol ilaçlarının yayılmasına karşı direnen az gelişmiş ülkeler üzerinde baskı yapma taahhüdünü gösteren bir beyan' olarak anlaşılmıştır.⁶⁷ Uluslararası kadın sağlığı hareketi bu tanımın yerine kadınların kendi kaderlerini tayin hakkı, özerkliği ve vücut bütünlüğü hususlarına dayalı olan üreme hakları anlayışını getirmek istemiştir.

Kadın sağlığı hareketinin çabaları 1994 Kahire ve 1995 Pekin Konferansları ile yapılan anlaşmaların, üreme haklarının feminist hareketten esinlenen tanımlar içermesini sağlamıştır.⁶⁸ Kahire Eylem Programı, aile planlaması hizmetinin sağlanmasında üreme haklarının gerçekleşmesi ile ilgili kriterleri ortaya koymaktadır. Tüm aile planlaması programlarının doğum kontrol yöntemlerinin ücretsiz ve bilgilendirmeli biçimde sunulmasını, kullanıcı için güvenli, makul fiyatlı ve uygun hizmet sunulmasını, gizlilik esasına

⁶⁶ Hardon ve Hayes 1997.

⁶⁷ Freedman ve Isaacs 1993.

⁶⁸ Cook ve Fathalla 1996.

göre çalışılmasını, yüksek kaliteli doğum kontrol ilaçlarının sürekli arz edilmesini ve yeterli ölçüde müteakip destek sunulmasını sağlaması tavsiye edilen noktalardır. Pekin Eylem Platformu, Kahire’de yapılan üreme hakları tanımını kabul etmekte, bunun yanında da bu hakların gerçekleşmesinin özel alan ilişkilerinde eşitliğe ve kadınların hizmet alma haklarına bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Pekin ve Kahire konferanslarından bu yana, kadın kuruluşları uluslararası anlaşmaların ulusal düzeydeki politikalara ve yerel hizmet sunumuna yansıtılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Zimbabwe Ulusal Aile Planlaması Konseyi (ZNFPC), uluslararası anlaşmaların zor bir ortamda bile ulusal politika değişikliğine yönelik yararlı bir çerçeveyi ne şekilde sunduğunu göstermektedir. Bağımsızlık sonrası Zimbabwe’inde, kırsal erkek nüfus arasında, hükümetin politikaları ve performansından dolayı görülen hoşnutsuzluk çerçevesi kapsamında kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları hususlarının gerçekleşmesi kolay olmuştur. Bununla birlikte ve şeflerin ve yaşlıların kadınların doğum kontrol ilaçlarına erişim yoluyla kendi doğurganlıklarını kontrol etmesi fikrine karşı çıkmalarına rağmen Zimbabwe’nin üreme sağlığı hizmeti sunma politikasının ilerici niteliği korunmuştur.

ZNFPC’nin politikaları ve programları evli çiftlerin sahip olacakları çocukların sayısına ve çocuk yapma aralığına karar verme konusundaki temel insan hakkına sahip olduğu ve bu sorumluluktan, içinde yaşadıkları refah ve aileleri adına etkin bir biçimde kurtulmalarını sağlayacak yeteri bilgileri edinme hakkına sahip olduğu ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke Kahire’de ortaya konmuş olan hizmet sunma standartlarını yansıtan biz dizi vatandaş hakkının belirlenmesi ile geliştirilmiştir. Bu haklar; hizmetlerin tamamen gönüllü olacağı, aile planlamasının kabul ettirilmesi için hiçbir biçimde zorlama yapılmayacağı, aile planlaması yönteminin, tıbbi olarak güvenli parametreler dahilinde, kişinin kendi tercihlerine bırakılacağı, vatandaşlara onur ve saygı esasları içinde muamele edileceği, gizlilik güvencesi verileceği, vatandaşların tıbbi kayıtlarının ve veri sistemlerinin gizli bir biçimde muhafaza edileceği, mali veya toplumsal statüsü ne olursa olsun herkesin bakım hakkından yararlanacağı ve insanların yüksek kalitede hizmet alacağı biçiminde ifade edilmiştir. Bu haklar, ZNFPC’de ve söz konusu hizmetlerin sunulduğu Sağlık Bakanlığı kliniklerinde posterler üzerinde yazılı olarak belirtilmektedir.

1996 yılında Zimbabwe’nin doğu bölgesindeki yaylalarda yapılan antropolojik saha çalışması kırsal Shona kadınları için doğum kontrolünün öneminin altını çizmiştir. Zimbabwe’nin kırsal kesimlerinde, ‘evlilik sözleşmesi’ ifadesinin yerel yorumu, başlık parasının damadın ailesine gelinin doğurganlık, cinsellik ve iş gücü haklarının devredilmesi şeklindedir. Kadınlar kendi hakları olan topraklara erişemediği ve çalışarak para kazanma konusunda çok az sayıda fırsata sahip oldukları için, kırsaldaki kadınlar hayatta kalabilmek için evlenmek zorunda olduklarına inanmaktaydı. Shona’nın güçlü doğum yanlısı normları, kadınların kendilerine bir koca bulur bulmaz evliliklerini sürdürmek için çocuk yapmak zorunda olduğu anlamına gelmekteydi. Bunun yanında, çocuklar kadınların kendi hukuklarına göre sahip olmaları gereken sosyo-ekonomik hakları talep etmelerinin dayanağını teşkil etmekteydi.

Bu bağlamda kadınların sahip olacağı çocukların sayısı ve zamanlaması konusundaki kontrolleri sosyo-ekonomik refahları için kilit bir öneme sahipti. Mubika köyündeki kadınlarla yapılan görüşmeler, aile planlaması hizmetlerinin kalitesinin, kadınların başarılı bir üreme stratejisi izleyebilip izleyemeyeceğinin belirlenmesinde kritik bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, ZNFPC’nin hazırladığı haklar belgesi, güç dengesinde hizmeti sunandan alana doğru bir kayma olmasını sağlamış, bu yeni durum ise kadınların özerkliğini ve aile içindeki müzakere gücünü artırmıştır. Sunulan hizmetlerin kalitesi ZNFPC’nin hizmet standartlarına uygun olduğu zaman, kadınlar rahatlıkla uygun doğum kontrol ilaçları ve bu ilaçların nasıl kullanılması gerektiği ve yan etkileri ile ilgili bilgi almak istemiştir. Bu durumda kadınların doğum kontrol ilaçlarını tutarlı ve sorunsuz bir biçimde kullanabilmelerinin daha muhtemel olacağı görülmüştür. Bu kadınlar, doğurganlıklarını, kendi hukuklarına göre sahip olmaları gereken sosyo-ekonomik kaynaklar konusundaki taleplerini güçlendirecek bir biçimde düzenleyebilir hale gelmiştir.

Bununla birlikte ZNFPC’nin ortaya koyduğu belgedeki haklar yerel düzeyde tutarlı bir biçimde uygulanmamıştır. Kadınlara alış fiyatı üzerinden çeşitli doğum kontrol ilaçları sağlayabilen Topluluk Temelli Dağıtıcılar genellikle ZNFPC’nin standartlarına saygılı kuruluşlar olarak algılanmıştır. Ancak doğum kontrol ilaçlarının ücretsiz olarak verildiği yerel klinikteki hizmetlerin kalitesi her zaman bu

standartlara uygun olmamıştır. Doğum kontrol ilaçlarının arzı nadiren gizlilik içinde gerçekleşmiştir ve klinik çalışanları yardımcı olmayan, kaba ve bazı durumlarda, özellikle de daha genç ve maddi durumu daha kötü olan kadınlara karşı, baskıcı olarak nitelendirilmiştir. Kaliteli hizmet almayan kadınların doğum kontrol ilaçlarını doğru ve tutarlı şekilde kullanması ihtimali daha az, ayrıca yan etkilerle karşılaştıkları zaman sağlık kuruluşuna gidip görevlilere danışmak yerine ilaçları kullanmaktan bütünüyle vazgeçme ihtimalleri daha fazladır. Bu kadınlar kendileri ve çocukları için sürekli sosyo-ekonomik destek sağlayacak üreme stratejilerini izleme konusunda daha güçsüz hale gelmiştir. Söz gelimi bu köyde evlilik sözleşmesi tamamlanmadan hamile kalmış olan birkaç genç, bekar anne vardır. Daha sonra bu kadınlar geçinmelerine yetecek toprağa veya hiçbir gelir kaynağına erişemeksizin doğacak çocukları için mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Mabika'daki kadınların kendi hakları ile ilgili görüşleri, asıl kaygılarının almalarını gerektiklerini düşündükleri hizmetlerin tipi ve kalitesi hususlarına yoğunlaşmıştır. Ancak kadınlar bu standartların pratikteki anlamı konusunda kendi yorumlarına sahiptirler. Dolayısıyla, örneğin bazı kadınlar hizmetlere erişirken söz konusu olan asıl gizlilik boyutunun, kadınların üreme sağlığı ihtiyaçlarını erkeklerin bulunmadığı bir ortamda tartışabilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu standartlar ortaya konulduğu ve insanlara sunulduğu zaman, aile planlaması hizmetinin sunumunda olumlu bir adım getirmiş ve Zimbabwe'deki kırsal kadınların yaşamlarında ve statülerinde somut bir iyileşme sağlamıştır. Ancak yerel hesap verebilirlik mekanizmalarının olmaması, bu hizmetlerin hizmet sağlayıcılar tarafından gönüllü olarak verilmemesi halinde kadınların ilgili haklarını talep etmesinin bir yolu olmadığı anlamına gelmektedir. Standartların uygulanmasının izlenmesiyle ve ihlal durumunda yapılacak işlemlerle ilgili yapıların olmaması kadınların hak ettikleri kaliteli aile planlaması hizmetlerinin sunulması konusunda çeşitli tutarsızlıklar olmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Çıkarılan dersler

- Uluslararası düzeyde, insan hakları tanımlarının ve yorumlarının gelişmekte olan ülkelerdeki dezavantajlı insanların görüşlerini yansıtmalarını sağlamak için STKlardan ve topluluk temelli kuruluşlardan sürekli olarak destek alınması gerekmektedir. Bunun tam aksine, kendini adanmış STKların güçlü uluslararası bağlarının olduğu alanlarda, uluslararası düzey mikro düzeydeki baskın normların ve standartların değiştirilmesi için kritik bir giriş noktası sunabilmektedir.
- Zimbabwe'nin aile planlaması politikasındaki değişikliklerin de ortaya koyduğu gibi, uluslararası anlaşmalar ve programlar, zor politik ortamlarda bile ulusal politika süreçlerine dahil olmak için yararlı bir çerçeve sunabilmektedir.
- Standartların tutarlı bir biçimde uygulanması izleme ve hesap verebilirlik mekanizmalarının ve yapılarının var olmasını gerektirmektedir.
- Standartların, yerel bağlamlara ve ihtiyaçlara uygun bir biçimde uygulanmasını sağlamak için yerel düzeyde katılım ve fikir alma gereklidir.
- Kadınların hizmet sağlayıcılar nezdinde yetkilendirilmesi aile içindeki cinsiyet ilişkileri için, özel alandaki güç dengesizliklerini ortadan kaldırmaya yönelik doğrudan eylemden daha iyi bir giriş noktası sunabilmektedir.
- Haklar perspektifinden yapılan bir analiz, doğurganlık kontrolü gibi geçim stratejilerinin anlaşılmasıyla ilgili olan beklenmeyen güç hususlarını aydınlatabilmektedir.

Örnek durum çalışması 4

Sosyal güvenliğe yönelik bir hak yaklaşımı – Maharashtra İstihdam Garantisi Programı (MEGS)

Bu program, bir kamu hizmeti programı yoluyla istihdam sağlanması konusuna yönelik hak temelli yaklaşımın uygulanması nedeniyle oldukça geniş bir biçimde tanınmıştır. Analistler bu programın dikkat çekici derecede uzun süreden beri (70’li yılların ortalarından bu yana) uygulanıyor olmasının haklara dayalı bir yasal çerçeve içinde kurulmuş olmasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu programın sağlamış olduğu faydalar konusundaki hak taleplerinin seferber edilmesi sürecinin, aynı zamanda yoksul insanların örgütlenme kapasitelerinin geliştirilmesi anlamında daha geniş kapsamlı yararlar sağladığı ile ilgili kanıtlar mevcuttur.

Çeşitli insan hakları metinlerinde dile getirilen çalışma hakkının operasyonel içeriğini sağlamaya yönelik en tanınmış girişim Hindistan’daki Maharashtra İstihdam Garantisi Programı (EGS)’dir.

EGS, 1970’li yılların ortalarından beri 18 yaşından büyük olan ve isteyen herkese vasıfsız kırsal istihdam garantisi getirmiştir. Bu programın geçim üzerindeki etkisi dönüştürücü olmaktan ziyade iyileştirici olmuştur, bununla birlikte bu bile pek çok insan için kritik bir önem taşımıştır (Herring ve Edwards 1983; UNDP 1993; Ravallion ve diğerleri 1993; Dev 1996). Kusursuz bir başarı örneği olmasa da, MEGS karşılaştırılabilir ölçekteki pek çok programdan çok daha başarılı olarak kabul edilmektedir. MEGS’nin süresi ve resmi ve yasal istihdam hakkı ile desteklenen yasal konumu bu programı diğerlerinden ayırsa da EGS’nin yoktan var olmadığının belirtilmesi gerekmektedir. Kıtlik zamanlarında geçimi korumak amacıyla sağlanan kamu hizmetleri asırlardan beri Hindistan’da devlet geleneğinin bir parçası olagelmıştır. Devletin iş sağlama yoluyla geçimi destekleme yeteneği çoğu zaman meşruluğunu ortaya koymada önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında 1947 Anayasasının 41. maddesi, (gerçekte Bağımsızlık kazanıldığından bu yana işsizlik ve eksik istihdam kırsal ekonomide sürekli olarak varlığını hissettirmiş olan özellikler olsa da) Hint vatandaşlarına çalışma hakkı garantisi verilmesi gerektiği ile ilgili bir Direktif İlkesi içermektedir.

1970’li yılların başındaki kuraklık sırasında hak temelli bir iyileştirme programından (Drèze 1995) ortaya çıkan MEGS, 1978 yılında kanun haline dönüştürülmüş. Şehirdeki ekonomik sektörlerden sadece EGS için bir gelir akışı sağlamak üzere vergi alınmasını öngören 1975 tarihli Eyalet Vergisi Yasası da bu konuda 1978 yılındaki kanun kadar önemli olmuştur (Herring ve Edwards 1983). Bu tür ilerici (ve pahalı) mevzuatın kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi, her şeyden önce Maharashtra’daki çıkar yapılarıyla ve demokratik politik mücadeleyle açıklanabilmektedir. 1960’lı yılların ortalarında yeniden çizilen eyalet sınırları eyaletin iktidardaki Kongre Partisi içindeki gücü Mumbai merkezli sanayici ve tüccar sınıflardan Marathi dilini konuşan kırsal burjuvaziye kaydırmış, öte yandan da Marksist kuruluşların ve hareketlerin kırsal ve kentsel koalisyonunun ajitasyonları politik elitler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu nedenle MEGS’i kuran yasaların kabul edilmesi kısmen, kırsaldaki yoksul insanlarla politik olarak güçlü olan kırsaldaki zengin insanların çıkarlarının talihli şekilde aynı noktada buluşmasıyla açıklanabilir. EGS bir yandan yoksul insanlar için gelir sağlarken diğer yandan da, kentsel sektörden alınan vergiler yoluyla, öncelikli olarak kırsal zenginlere faydalı olan kamu mallarını sağlamıştır. Bu durum aslında EGS’nin eleştirilen yönlerinden biri olmuştur. Ancak bu programın kurulması ve sürdürülebilir olması da bunun yardımıyla gerçekleşmiştir.

Kurulduğu günden bu yana EGS Maharashtra’nın politik manzarasının bir parçası olarak kurumsallaşmıştır. İstismar için boş alan bırakan bazı kurumsal düzenlemeler de, ironik bir biçimde, EGS’nin genel etkinliğinin açıklanmasında kilit bir öneme sahiptir, çünkü bu düzenlemeler istekli bir biçimde sıkı inceleme ve hesap verebilirlik hususlarını geliştiren karşılıklı bir güvensizlik oluşmasını sağlamaktadır. Maharashtra’lı yoksulların çalışma haklarını gerçekleştirmek üzere seferber olması sadece doğrudan bir biçimde değil (Joshi ve Moore 2000), aynı zamanda da fiili bir biçimde olmuştur: Yürüyüşler, oturma eylemleri ve hükümet dairelerinin abluka altına alınması sıklıkla yaşanmıştır ve birlikler ve toplumsal aktivistler birkaç defa Maharashtra Hükümetini EGS konularıyla ilgili olarak mahkemeye vermiştir. Joshi ve Moore yasal bir hakkın yaratılması ve (25 yıldan fazla bir süredir devam etmekte olan) bu programın kayda değer sürdürülebilirliği arasında kritik bir bağlantı kurmaktadır.

‘EGS, normal bir program olsaydı, muhtemelen çok uzun zaman önce ortadan kalkardı. Bu programın bürokratik ayak diremelerin kurbanı olmamasının en önemli nedeni programın yasal niteliğinde yatmaktadır. Politikacılar ve aktivist kuruluşlar EGS’yi talep ediyor, çünkü bu bir *hak*; bu insanlar ahlaki olarak zorlayıcı bir davaya sahipler ve hukuka başvuruyorlar.’ (Joshi ve Moore 2000, 45)

Hak temelinin önemi, EGS’nin göreceli başarısı, 1994’te başlatılan ve iş garantisi *hariç* EGS üzerine modellenen, Hindistan’ın genelinde yürütülen İstihdam Güvencesi Programı (EAS)’ın göreceli başarısızlığı ile karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. İstihdam Güvencesi Programı’nda, bu program etrafında insanların seferber edilmesi söz konusu değildir, çünkü programın *haklar* ayağı eksiktir. Bürokratik takdiri kısıtlayan ve önemli ölçüde EGS fırsatlarının yoksul insanlar üzerinde gerçekten etkili olmasını sağlayan şey istihdam hakkı olmuştur.’ (a.g.e., 45)

Öğrenme noktaları

- Bu programın başka bağlamlarda bire bir kopyalanması çok zor olsa da, program, geçime aracı bir yasal hak temelinde destek sağlamanın daha fazla toplumsal sürdürülebilirlik bakımından sahip olduğu potansiyel önemi açıkça gözler önüne sermektedir.
- Bir *hakkın* tanımlanması yerel düzeydeki seferberliği ve yetkilendirmeyi teşvik eden bir girişim ve çerçeve oluşturulması bakımından olumlu ve öngörülmemiş yararlar sağlayabilmektedir.

Örnek Durum Çalışması 5

Yerel deneyimlerin global anlaşmaları beslemesi – evden çalışan insanların haklarının sivil toplum tarafından savunulması

Haziran 1996’da ILO Evden Çalışma konusunda bir sözleşme çıkarmıştır. Bu sözleşme, evden çalışan işçilerin hukuken işçi olarak tanınmaması ve bu işçilerin, işverenin kendi tesislerinde çalışan işçilerin sahip olduğu asgari ücret, çalışma koşullarının düzenlenmesi ve sosyal güvence gibi hakların çoğundan mahrum bırakılması gibi bir dizi dışlayıcı uygulamaların düzeltilmesini de sağlamıştır. Bu sözleşmenin çıkarılması koordinasyondan yoksun halde bulunan STKların, toplumsal grupların ve aynı yönde düşünen sendika ve hükümetlerin koalisyonunun çok büyük bir zaferi olmuştur. Bu uluslararası hareketin en önde gelen aktörlerinden biri olan Hindistan’daki Serbest Çalışan Kadınlar Derneği (SEWA) evden çalışan işçilerin hakları konusunda yirmi yıldan fazla bir süredir mücadele etmekte olan bir kuruluştur.

İşçinin, işverenin mülkiyetindeki bir alan yerine kendi evinde çalıştığı bir ücretli işçilik biçimi olan evden çalışma, uzun süre boyunca kapitalizmin ilk dönemlerinin bir özelliği olarak kabul edilmiştir ve bu uygulamanın zamanla ortadan kalkacağı varsayımında bulunulmuştur. Bununla birlikte 1990’lı yıllarda yapılan araştırmalar evden çalışmanın sadece varlığını sürdürmekle kalmadığını aynı zamanda da pek çok ülkede git gide daha çok önem kazandığını ortaya koymuştur. Bu gerçeğe rağmen, evden çalışan işçiler resmi olarak görünür olmamaktan ve toplumsal ve ekonomik istatistiklerde ya hiç yer almamaktan ya da gereği gibi yer almamaktan muzdariptir. Evden çalışan işçilerin diğer işçilere göre daha az hakka sahip olması – ve yasa yoluyla ellerinde bulundurdıkları hakların hayata geçirilmesinin daha da zor olması – bu işçilerin istatistiki olarak görünmez olmalarının hem sebebi hem de sonucudur.

SEWA, Hindistan’ın en eski, Gandhi’den esinlenmiş sendikası olan Tekstil İşçileri Birliği’nin Kadınlar Kolu’nun içinden çıkmıştır. Gujarat’ta faaliyetlerine başlayan SEWA kayıt dışı sektörde çalışan kadın işçilerin belli ihtiyaçlarını ele almaya çalışmıştır. SEWA’nın üyeleri arasında özellikle üç grup, – özellikle de giyim sektöründe, *bidi* (el yapımı sigara) ve *agarbatti* (tütü çubukları) üretiminde çalışan kadın işçilerin en önemli özelliği evden, parça başı ücretlendirme esasına dayalı olarak çalışmalarıydı. *Bidi* işçilerinin durumunda, mevcut mevzuat bu sanayi kolundaki işçilere asgari ücret hakkı, işçilerin çocuklarının eğitimi için burs hakkı ve emeklilik hakkı sağlamaktaydı. Bununla birlikte işverenler evden çalışanların işçi olmadığını ileri sürerek onlara işçi kimlik kartı vermeyi reddetmiş, bu durum ise işçileri temel haklarını talep edemez duruma getirmiştir. Bu nedenle, yürütülen ilk mücadele evden çalışan *bidi* işçilerini işçi statüsünde kabul ettirmek ve onlara kimlik kartları çıkarılmasını sağlamak üzerine yapılmıştır.

Diğer sanayi kollarında gereken ilk şey ise düzenleyici çerçeveyi kurmak için *sanayi kolunun* kayda değer bir işveren olarak kabul edilmesini sağlamaktır. Hindistan kanunlarına göre, yasal asgari ücret düzenlemeleri otomatik olarak tüm işçilere uygulanmamaktadır. Her eyaletin düzenleme kapsamına alınacak işçiler için bir program hazırlaması ve belirlenmiş olan asgari ücretle ilgili bir bildirim yapması gerekmektedir. SEWA, Asgari Ücret Yasasının tekstil işçilerini de kapsamına alması ve bu işçiler için de uygulanması için gösteriler düzenlemiş, lobi faaliyetleri yürütmüş ve Çalışma Bakanlığı ile evden çalışma sektöründe yaşanan denetim sorunları için pratik çözümler geliştirmek için çalışmıştır. SEWA aktivistlerinin işten atılmasıyla doruk noktaya varan işverenlerin direnişi SEWA Yüksek Mahkemesi’nde kazanılan bir zaferle dengelenmiş, müzakereler yeniden başlamış ve sonunda da ücret artışı konusunda bir anlaşma yapılmıştır.

SEWA aynı zamanda üyelerinin düşük parça başı ücrete ve fahiş faizli kredi olanaklarına bağımlılığının azaltılması için işçi kooperatifleri, tasarruf ve kredi birlikleri kurma konusunda teşvik etmiş ve desteklemiştir.

Hindistan’ın federal yapısından dolayı, bu mücadeleler çeşitli düzeylerde yürütülmüştür. Bu nedenle de emeklilik hakları ile ilgili olarak açılan dava Gujarat mahkemelerinde kaybedilmesine rağmen karar ulusal

mahkemede temyiz edilmiş ve dava kazanılmıştır. Zamanla SEWA evden çalışan işçilerin haklarının tanınması ve gerçekleştirilmesi için uluslararası bir strateji de geliştirmiştir. Bu düzeyde ILO kilit konumdaki karar alma organı olarak belirlenmiştir. SEWA ve ortakları bu konuyla ilgili uluslararası bir kitle oluştururken :

- Öncelikle dünya çapındaki sendikaları ikna etme ve onlarla işbirliği yapma hususuna yoğunlaşmıştır. Sendikaların evden çalışma konusundaki tavrı geleneksel olarak muğlak olagelmıştır. Uluslararası Gıda Birliği ile Müttefik İşçiler Derneği (IUF) 1980'li yıllar boyunca SEWA'nın davasına Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu'nda destek sağlamıştır.
- Evden çalışanların görünmezliklerini azaltmak için çalışmıştır. SEWA ve ortakları fotoğraf sergileri ve kişisel açıklamalar yoluyla ilave istatistiki veriler sunmuştur.
- Evden çalışan işçilerin hakları konusunda çalışan kuruluşları birbirine bağlayan ağlar (söz gelimi, Homenet) kurmuştur.
- Evden çalışmanın ve bununla ilgili sorunların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan dünyada giderek daha yaygın halde geldiğine dikkat çeken Kuzeydeki benzer kuruluşların desteği alınmıştır. Bu dayanışma işveren federasyonları tarafından ortaya atılmış olan ve evden çalışma mevzuatının gelişmekte olan dünya için değiş gelişmiş dünya için uygun olduğunu ileri süren tezin gücünün azaltılmasına yardım etmiştir.

Uluslararası işçi hareketlerinin desteği ve ILO tarafından yürütülen çeşitli araştırma projeleri ve pilot projeler ile evden çalışan işçilerin hakları en sonunda ILO'nun 1993 yılındaki yıllık toplantısının gündemine taşınmış, bundan üç yıl sonra da bu konuda bir sözleşme çıkarılmıştır. SEWA ve Homenet artık bu ILO sözleşmesinin onaylanması ve uygulanması için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde öncülük çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışmalar daha çok koalisyonun kurulmasını gerektirmiştir. 1997 yılında SEWA, Harvard Uluslararası Kalkınma Enstitüsü ve BM Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) yürütülen çabalara bir odak noktası sağlamak amacıyla yeni bir kuruluş olan WIEGO'yu (Kayıt Dışı İstihdam Edilen Kadınların Küreselleşen Örgütlenmesi) kurmuştur. Şu ana kadar yalnızca iki ülke bu sözleşmeyi imzalamış olsa da, diğer ülkeler bu sözleşmede yer alan evden çalışma konusunda ulusal bir politika oluşturulmasıyla ilgili tavsiye kararını kabul etmiştir. Küresel düzeydeki yeni normatif çerçevenin ulusal hukukta henüz düzenlenmediği yerlerde bile, bu sözleşme daha önceden marjinalleştirilmiş olan bir grubun geçimiyle ilgili söylemin ve politikanın şekillendirilmesine yardımcı olmaktadır.

Öğrenme noktaları

İlgili ILO sözleşmesinin yapılmasıyla sonuçlanan süreç ve SEWA'nın bu süreçteki rolü :

- Dağınık halde olan ve doğal bir örgütlenme odağına sahip olmayan grupların kendi hakları için ne şekilde seferber olabileceğini,
- Devlet-altı, devlet ve uluslararası düzeylerde eş zamanlı olarak kampanya yürütmenin değerini,
- Yasal, politik ve kolektif kendi kendine yardım yaklaşımlarını içine alan, çok kollu bir stratejinin önemini,
- Küresel düzeydeki karar alma organları üzerinde baskı kurmak için uluslararası ağların ve koalisyonların ne şekilde kurulabileceğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Acharya, R.M. and N.P. Singh 1992 'The role of the goat in conservation ecology and livelihood security.' Proceedings of the Fifth International Conference on Goats.

- Adepoju, A.(ed.) 1997 *Family, population and development in Africa*. Zed Books: London.
- Anand, S. and A.K. Sen 1994 *Sustainable human development: concepts and priorities*. UNDP Occasional Paper No 8: UNDP HDRO: New York.
- Anand, S. and A.K. Sen 2000 'Human development and economic sustainability.' *World Development* Vol. 28 No. 12 pp. 2029–2049.
- Armstrong, A.1997 'Law and the family in Southern Africa.' in Adepoju (ed.) 1997.
- Ashley, C. and D. Carney 1999 *Sustainable livelihoods: lessons from early experience*. Department for International Development: London.
- Ashley, C. 2001 *How rights over land and wildlife have dramatically affected the sustainability of alternative land uses in southern Africa*. ODI background paper.
- Baulch, R. 1996 'Editorial: The new poverty agency: a disputed consensus.' *Institute of Development Studies Bulletin* Vol. 27 No. 1 pp. 1–10.
- Bebbington, A. 1999 'Capitals and capabilities: a framework for analysing peasant vulnerability, rural livelihoods and poverty.' *World Development* Vol. 27 No. 12 pp. 2021–2044.
- Booth, D., J. Hentschel, J. Holland, P. Lanjouw and A. Herbert 1998 *Participation and combined methods in African poverty assessment: renewing the agenda* UK Department for International Development: London.
- Boris, E. and E. Prügl 1996 *Homeworkers in global perspective: invisible no more*. Routledge: New York, London.
- Bradlow, D. 1996 'The World Bank, the IMF, and human rights.' *Transnational Law and Contemporary Problems* Vol. 47 No. 6 pp. 47–90.
- Braman, S. 2001 *Ecuador eco-tourism*. ODI background paper.
- Brownlie, I. 1995 *Basic documents in international law*. Oxford University Press: Oxford.
- Brown, G. 1998 'Rediscovering Public Purpose in the Global Economy', lecture at the Kennedy School, Harvard University, 15 December 1998
- Brownlie, I. 1998 *Principles of public international law*. Oxford University Press: New York.
- Carney, D. 1998 'Implementing the Sustainable Rural Livelihood Approach.' in Carney, D. (ed.) 1998 *Sustainable Rural Livelihoods. What contribution can we make?* Department for International Development: London pp 3–23.
- Carney, D. with M. Drinkwater, T. Rusinow, K. Neefjes, S. Wanmali and N. Singh 1999 *Livelihood approaches compared. A brief comparison of the livelihoods approaches of the UK Department for International Development (DFID), CARE, Oxfam and the United Nations Development Programme (UNDP)*. DFID: <http://www.livelihoods.org/info/docs/lacv3.pdf>
- Chambers, R. 1992 *Poverty and livelihoods: whose reality counts?* Institute of Development Studies: Brighton: Discussion Paper No. 347.
- Chambers, R. and G. Conway 1992 *Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st Century*. Institute of Development Studies: Brighton: Discussion Paper 296.
- Chanock, M. 1985 *Law, custom and social order*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Cobbah, J.A.M. 1987 'African values and the human rights debate: an African perspective.' *Human Rights Quarterly* Vol. 9 No. 3 pp. 309–331.
- Cook, R. and M.F. Fathalla 1996 'Advancing reproductive rights beyond Cairo and Beijing.' *International Family Planning Perspectives* Vol. 22 No. 3 pp. 73–86.
- Cousins, B. 1997 'How do rights become real? Formal and informal institutions in South Africa's land reform.' *IDS Bulletin* Vol. 28 No. 4 pp. 59–68.
- Craven, M.C.R. 1995 *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Clarendon Press: Oxford.
- Crook, R. 2001 'Making law matter: rules, rights and security in the lives of the poor – editorial introduction.' *Institute of Development Studies Bulletin* Vol. 32 No. 1 pp. 1–7.
- Davies, S. 1993 'Are coping strategies a cop out?' *Institute of Development Studies Bulletin* Vol. 24 No. 4 pp. 60–72.
- Dembour, M-B. 1996 'Human rights talk and anthropological ambivalence: the particular contexts of universal claims.' in O. Harris 1996 pp. 19–40.

- Deshingkar, P. 2001 *Goats, poor women's rights, conservation and policy*. ODI background paper.
- Dev, S.M. 1996 'Experience of India's (Maharashtra) Employment Guarantee Scheme: lessons for development policy.' *Development Policy Review* Vol. 14 pp. 227–253.
- Drèze, J. 1995 'Famine prevention in India.' in J. Drèze, A.K. Sen and A. Hussain (eds.) 1995 *The political economy of hunger: selected essays*. WIDER Studies in Development Economics: Clarendon Press: Oxford: pp. 69–178.
- Devereux, S. 1993 'Goats before ploughs: dilemmas of household response sequencing during food shortage.' *Institute of Development Studies Bulletin* Vol. 24 No. 4 pp. 60–72.
- DFID 2000a *Realising human rights for poor people*. Department for International Development: London: Target Strategy Paper.
- DFID 2000b *Sustainable Livelihood Guidance Sheet*. www.livelihoods-connect@ids.ac.uk.
- DTE 2000 'A scapegoat? The government views goats as the greatest enemy of the environment.' By Sagari Ramdas. *Down To Earth* No. 31: May 2000: Centre for Science and Environment: New Delhi.
- Ferguson, C. 1999 *Reproductive rights and citizenship: family planning in Zimbabwe*. PhD thesis: Department of Anthropology, LSE: February 1999.
- Ferguson, C. 1999 *Global Social Policy Principles: Human Rights and Social Justice* Social Development Department, DFID, London.
- Ferguson, C. 2001 *Reproductive rights and citizenship in Zimbabwe*. Mimeo: March 2001.
- Fine, B. 2001 *Social Capital versus Social Theory: Political economy and social science at the turn of the millennium*, Routledge, London.
- Freedman, L. and S. Isaacs 1993 'Human rights and reproductive choice.' *Studies in Family Planning* Vol. 24 No. 1 pp. 18–30.
- Foucault, M. 1980 *Power/knowledge: selected interviews and other writings, 1972–7*. Pantheon Books: New York.
- Gewirth, A. 1978 *Reason and morality*. University of Chicago Press: Chicago, London.
- Gledhill, J. 1994 *Power and its disguises: anthropological perspectives on politics*. Pluto Press: London.
- Goetz, A.M. and R. Jenkins 2001 'Hybrid forms of accountability: citizen engagement in institutions of public-sector oversight in India.' Forthcoming in *Public Management Review*.
- Grunberg, I. 1998 'Double Jeopardy: Globalisation, Liberalisation and the Fiscal Squeeze' *World Development* Vol 26 No. 4.
- Hardon, A. and E. Hayes (eds.) 1997 *Reproductive rights in practice*. Zed Books: London and New York.
- Harris, O. (ed.) 1996 *Inside and outside the law: anthropological studies of authority and ambiguity*. Routledge: London.
- Hausermann, J. 1998 *A human rights approach to development*. Rights and Humanity / Department for International Development: London.
- Held, D. 1995 *Democracy and the Global Order: From Modern State to Cosmopolitan Governance* Cambridge, Polity Press.
- Herring, R.J. and R.M. Edwards 1983 'Guaranteeing employment to the rural poor: social functions and class interests in employment guarantee scheme in western India.' *World Development* Vol. 11 pp. 575–92.
- Holzmann, R. and Jorgensen, S. 1999 'Social protection as social risk management: conceptual underpinnings for the social protection sector strategy paper.' *Journal of International Development* Vol.11, No.7, pp.1005–1028.
- Huws, U. 1995 Action programmes for the protection of homeworkers: ten case studies from around the world. ILO: Geneva.
- IDS 2001 (forthcoming) *From consultation to influence*. IDS: Sussex.
- IHRIP 2000 *Circle of rights. Economic, social and cultural rights training activism: a training resource*. International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development.
- IMF, OECD, United Nations and World Bank Group 2000 *A better world for all. Progress towards the International Development Goals*. Washington DC, Paris and New York.

- Jenkins, R. and A.M. Goetz 1999a 'Accounts and accountability: theoretical implications of the right-to-information movement in India.' *Third World Quarterly* Vol. 20 No. 3 pp. 603–622.
- Jones, P. 1994 *Rights: issues in political theory*. Macmillan: Basingstoke.
- Kabeer, N. 2001a *Making rights real in rural Bangladesh: Nijera Kori, social mobilisation and the collective capabilities of the poor*. IDS Working Paper (forthcoming).
- Kabeer, N. 2001b 'We don't do credit': *Nijera Kori, social mobilisation and the collective capabilities of the poor*. IDS Working Paper (forthcoming).
- Leach, M., R. Mearns and I. Scoones 1999 'Environmental Entitlements: Dynamics and Institutions in Communitybased Natural Resource Management, *World Development* Vol 27, No 2, pp 225–247.
- Lipsky, M. 1980 *Street-level bureaucracy*. Russell Sage Foundation: New York.
- Mamdani, M. 1996 *Citizen and subject*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Mather, A.S. and K. Chapman 1995 *Environmental Resources*. Longman Scientific and Technical: Harlow, Essex.
- Maxwell, S. and S. Smith 1992 'Household food security: a conceptual review.' in *Household Food Security: concepts, indicators, measurements*. ed. S. Maxwell and T. Frankenberger. IFAD and UNICEF: Rome and New York.
- McGoldrick, D. 1996 'Sustainable development and human rights: an integrated conception.' *International and Comparative Law Quarterly* Vol.45 No.4 pp.796–818.
- Montgomery, R. 2001 *Hearing voices*. Paper at Regional Livelihoods Workshop Theme 2: making institutions work for the poor in Asia: DFID Bangladesh: 9th May 2001.
- Moser, C. 1998 'The Asset Vulnerability Framework: reassessing urban poverty reduction strategies.' *World Development* Vol. 26 No 1 pp. 1–19.
- Moser, C. and C. McIlwaine 2000 *Urban Poor Perceptions of Violence and Exclusion in Colombia*, Washington DC, World Bank Publications.
- Moser, T. 2001 'MNCs and sustainable business practices: the case of the Colombian and Peruvian petroleum industries.' *World Development* Vol. 29 No. 2 pp. 291–310.
- Munasinghe, M. 1993 'Environmental issues and economic decisions in developing countries.' *World Development* Vol.21 No.11 pp.1729–1748.
- Munasinghe, M. and W. Shearer (eds.) 1995 *Defining and measuring sustainability: the biogeophysical foundation*. United Nations University and World Bank: Washington DC.
- NABARD 2001 Andhra Pradesh State Focus Paper 2001–2002. Regional Office: Hyderabad.
- Narayan, D. 1997 *Voices of the Poor: poverty and social capital in Tanzania*. World Bank: Washington DC: Environmentally Sustainable Studies and Monograph Series No. 20.
- Narayan, D., R. Chambers, M.K. Shah, and P. Petesch 2000 *Voices of the poor: can anyone hear us?* New York, USA: Oxford University Press.
- NK-DFID 2001 Nijera Kori Social Mobilisation, Voice and Democracy Programme. Joint NK-DFID Programme Document: February 2001.
- Norton, A., S. Maxwell and S. Lovell 2001 *Child Rights and Globalisations: An issues paper for Unicef*. UNICEF Staff Working Papers EPP-00-008.
- Norton, A. and M. Foster 2001 *The potential of using sustainable livelihoods approaches in Poverty Reduction Strategy Papers: a discussion paper for DFID*. Overseas Development Institute: London.
- Norton, A. with B. Bird, K.Brock, M. Kakande and C. Turk 2001 *A rough guide to PPAs: Participatory Poverty Assessment – an introduction to theory and practice*. ODI, London.
- NRMPA 2001 *Small Ruminant Development Programme, Mahabubnagar Rural Livelihood System Analysis, December 2000 to February 2001*. Programme Office, Natural Resources Management Programme: Andhra Pradesh.
- ODI 1999 *What can we do with a rights-based approach development?* Overseas Development Institute: London: Briefing Paper No. 3 (September 1999).
- Pearce, D., A. Markandaya and E. Barbier 1989 *Blueprint for a green economy*. Earthscan: London.
- Pearce, D., A. Markandaya and E. Barbier 1991 *Blueprint 2: Greening the World Economy*. Earthscan: London.

- Plant, R. 1998 'Citizenship, rights, welfare.' in ed. Franklin, J. (ed.) *Social policy and Social Justice* Polity Press: Cambridge.
- Pollis, A. 1996 'Cultural relativism revisited: through a state prism.' *Human Rights Quarterly* Vol. 18 pp. 316–344.
- Popisil, L. 1971 *Anthropology of law: a comparative theory*. Harper and Row: New York.
- Radcliffe Brown, A.R. 1952 *Structure and function in primitive society*. Cohen and West: London.
- Raut, K.C. and U.G. Nadkarni 1974 'Cost of rearing sheep and goats under migratory and stationary conditions.' *Indian Journal of Animal Science* Vol. 44 pp. 459–63.
- Ravallion, M., G. Datt and S. Chaudhuri 1993 'Does Maharashtra's Employment Guarantee Scheme guarantee employment? Effects of the 1988 wage increase.' *Economic Development and Cultural Change* Vol. 4 No. 2 pp. 251–275.
- Roberts, B. 1978 *Cities of Peasants*. Edward Arnold, London.
- Rowbotham, S. 1993 *Homeworkers worldwide*. Merlin Press: London.
- Scoones, I. 1998 *Sustainable Rural Livelihoods: a framework for analysis*. IDS Working Paper No. 72.
- Scruton, R. 1983 *A Dictionary of Political Thought*. Pan Books: London. First Published 1982.
- Sen, A.K. 1981 *Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation*. Clarendon Press: Oxford.
- Sen, A.K. 1989 *Hunger and Public Action* Clarendon Press, Oxford.
- Sen, A.K. 1997a 'Editorial: human capital and human capability.' *World Development* Vol. 25 No. 12 pp. 1959–1961.
- Sen, A.K. 1997b 'Human rights and Asian values: what Lee Kuan Yew and Li Peng don't understand about Asia.' *The New Republic* July 14th and 21st 1997: pp. 33–40.
- Sen, A.K. 1999 *Development as freedom*. Oxford University Press: Oxford.
- Sen, A.K. 2001 *The ends and means of sustainability*. Keynote address at the International Conference on Transition to Sustainability: May 2000: http://www.iisd.org/pdf/sen_paper.pdf.
- Serageldin, I. 1996 *Sustainability and the wealth of nations*. World Bank: Washington DC: Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs No 5.
- Serageldin, I. and A. Steer (eds.) 1994 *Making development sustainable: from concepts to action*. World Bank: Washington DC.
- Sharma, 1987 'Goat rearing.' in Bhattacharya. (ed.) Central Institute for Research on Goats: Makhdoom, India.
- Shihata, I.F.I. 1991 *The World Bank in a Changing World: Selected Essays*, Compiled and Edited by F. Tshofen and A.Parra, M. Nighoff Publishers, Dordrecht.
- Shihata, I.F.I. 1992a 'The World Bank and human rights: an analysis of the legal issues and the record of achievements.' *Denver Journal of International Law and Policy* Vol. 17 p. 39.
- Shihata, I.F.I. 1992b 'Human rights, development and international financial institutions.' *American University Journal of International Law and Policy* Vol. 27 No. 8.
- Shue, H. 1977 *Basic rights: subsistence, affluence, and US foreign policy*. Princeton: Princeton University Press.
- SPWD 2001 *Household coping / survival Strategies in drought-prone regions: a case study of Anantapur District, Andhra Pradesh, India*.
- Society for the Promotion of Wasteland Development: Hyderabad.
- Steiner, H.J. and P. Alston (eds.) 1996 *International human rights in context: law, politics, morals*. Oxford University Press: Oxford.
- Stewart, A. 1996 'Should women give up on the state? The African Experience.' in Rai, S.M. and G. Livesey (eds.) 1996 *Women and the state*. Taylor and Francis: London.
- Stewart, F. (1999) *Income Distribution and Development*, mimeo.
- Stiglitz, J. *On liberty, the right to know, and public discourse: The role of transparency in public life*. Oxford Amnesty Lecture: Oxford, 27 January 1999.

Swift, J. 1989 'Why are poor people vulnerable to famine?' *Institute of Development Studies Bulletin* Vol. 27 No. 1 pp. 56–66.

Therkildsen, O. *Efficiency, Accountability and Implementation. Public sector reform in east and southern Africa*.

UNRISD: Democracy, Governance and Human Rights Programme Paper No 3: February 2001.

UNDP 1993 *Human Development Report 1993: participation*. Oxford University Press: New York.

UNDP 2000 *Human Development Report 2000: Human rights and human development*. Oxford University Press: New York.

Vizard, P.A. 2000a *Antecedents of the idea of human rights: a survey of perspectives*. UNDP Background Paper.

Vizard, P.A. 2000b *Conceptualising Poverty in a Human Rights Framework: Foundational Issues in Ethics, Economics and International Law*. PhD Thesis: LSE.

Vizard, P. 2001 *Human rights and development: evolving international agendas*. Background paper.

Waldron, J. 1991 'Rights.' in D. Miller *et al* 1991 *The Blackwell encyclopaedia of political thought*. Blackwell: Oxford.

Waldron, J. 1993 *Liberal rights: collected papers 1981–1991*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.

Weber, M. 1978 *Economy and society*. University of California Press: Berkeley.

Whitehead, A. 2001 *Policy discourses on women's land rights in sub-Saharan Africa: the return to 'customary law' and the prospects for achieving gender justice*. Paper presented at the ASA Conference on Anthropological Perspectives on Rights, Claims and Entitlements: University of Sussex: March 30th–April 2nd 2001 (draft).

Whitehead, A. and D. Tsikata 2001 *Policy discourses on women's land rights in sub-Saharan Africa*. Mimeo, unedited draft.

Wilson, R.A. 1997 *Human rights, culture and context*. Pluto Press: London.

Wiggins, S. and J. Farrington 2001 *Sustainable development, rights, capabilities and livelihoods*. Background paper.

World Bank 1998 *Development and human rights: the role of the World Bank*. World Bank (authors Anthony Gaeta and Marina Vasilara): Washington DC.

World Bank 2000a *The quality of growth*. World Bank: Washington DC.

World Bank 2000b *World Development Report 2000/01: Attacking poverty*. World Bank: Washington DC.

World Bank 2001a *Case study: coal sector reform*. World Bank SP Cluster: mimeo.

World Bank 2001b *Russia coal sector reform*. World Bank: mimeo of PowerPoint slides.

World Bank 2001c *Mongolia: Participatory Living Standards Assessment 2000*, Summary Report prepared for Donor Consultative Group Meeting Paris, May 15–16, 2001, National Statistical Office of Mongolia/ World Bank.

World Commission on Environment and Development 1987 *Our Common Future*. (a.k.a. 'the Brundtland Report') Oxford University Press: Oxford.

Yugandhar, B.N. (ed.) 1996 *Land Reforms in India, Volume 3: Andhra Pradesh: people's pressure and administrative innovations*. New Delhi: Sage Publications.